

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

X

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 10 (120), October, 1957. Vol. X.

Редагує Кометія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1. Tel. NORTH. 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1957 РІК

країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 4 шіл.	1 ф. 2 шіл.	12 шіл.	4 шіл.
Австрія ...	60 шіл.	33 шіл.	18 шіл.	6 шіл.
Аргентина	54 пезів	28 пезів	15 пезів	5 пезів
Бельгія ...	250 б. фр.	130 б. фр.	70,50 б. фр.	23,50 б. фр.
В. Британія	1 ф. 18 шіл.	19 шіл.	10 шіл.	3 шіл. 6
Канада ...	7,50 дол.	4 дол.	2,25 дол.	75 цент.
Німеччина	14 н. м.	7,50 н. м.	4,20 Н. М.	1,40 н. м.
Парагвай .	100 гуар.	55 гуар.	30 гуар.	10 гуар.
США	7,50 дол.	4 дол.	2,25 дол.	75 цент.
Франція ..	1.700 ф. фр.	850 ф. фр.	480 ф. фр.	160 ф. фр.
Швеція ...	24,80 кор.	12,50 кор.	7,20 кор.	2,40 кор.

В інших країнах — у перерахуванні на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed by Ukrainian Publishers Ltd., 237 Liverpool Rd., London, N. 1.

Визвольний ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУ-
КОВА ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 10/46 (120)

ЖОВТЕНЬ, 1957

Річник IV (X)

Зміст X-ої книжки

М. Волинський: НА СХІД ВІД ЕЛЬБИ	1083
Д. Донцов: ІРОВОДА ПОЛІТИКА	1091
Інж. Д. Шалдій: БОРОТЬБА В КРЕМЛІ	1095
Михайло Кущнір: МОВЧАНКА — ШЛЯХ ДО СЛОВА ЖИВОГО .	1107
Є. Онацький: ГОЛОС ДУШІ (переспів)	1110
Мартин Сулятич: УКРАЇНСЬКА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА (нарис) .	1111
Л. Биковський: УКРАЇНСЬКИЙ ЧОРНОМОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ.	1125
О. Керч: НАДДЕСНЯНСЬКИЙ ЧАРІВНИК (профіль Довженка).	1137
О. Д.: НОВЕ РУЙНУВАННЯ СІЧІ (Довженко про Каховське море) .	1141
Проф. Г. Ващенко: ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ШКОЛИ (спогади) . . .	1151
А. Рембо: П'ЯНИЙ КОРАБЕЛЬ (поема, перекл. В. Державина) .	1165
Томас Мур: * * *, МОЛОДИЙ МЕНЕСТРЕЛЬ, ЛУНА (вірші, пе- реклад М. Ореста)	1168
Д. О. Кервуд: СУВОРІ СЕРЦЯ (повість, ч. 2, перекл. од.) . .	1169
Н. Ленау: ОЧЕРЕТНІ ПІСНІ (вірш, перекл. Ф. Балицький) . .	1184
З НОВИХ ВИДАНЬ:	
В. Державин: »ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ« ІВАНА МІРЧУКА	1185
С. Наумович: »ВІТАМІНИ« М. ПОНЕДІЛКА	1187
С. Наумович: »НЕВЕЛИЧКА ДРАМА« В. ПІДМОГИЛЬНОГО .	1187
С. Наумович: »З ПОДОРОЖІ ПО АМЕРИЦІ« ЯРОСЛАВА РУДНИЦЬКОГО	1189
С. Наумович: »МАНЕКИНИ« І. СОЛОВІЯ	1190
Борис Вітошинський: ОГЛЯД ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ	1191
ОГЛЯД КУЛЬТУРНИХ ПОДІЙ У ПОНЕВОЛЕНІЙ УКРАЇНІ . . .	1199

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

"Library & Book Supply"
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

АРГЕНТИНА:

Oleksa Bunij,
C. Warnes 2256,
Olivos, F.C.N.B.M.,
Prov. Buenos-Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

P. Shevchuk, Esq.,
140, Bathurst St.,
Toronto, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

A. Kuszczynskyj,
Casilla de Correo, 862,
Asuncion.

США:

Very Rev. Paul Falco,
29 Wilson Str.,
Rochester 5, N.Y., U.S.A.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn
4811, Chopin Str.,
Detroit, 10, Mich.

Нью-Йорк і околиця:

H. Cebrij,
721 E. 6th Str.,
New-York City, N.Y.

Клівленд і околиця:

T. Wasyluk,
4306 Wood Avenue,
Parma 29, Ohio.

ТУРЕЧЧИНА:

Sotnik Mikola Zabello,
Istanbul,
Beyoglu Posta Kutuso 224.

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

ШВЕЦІЯ:

J. Kostiw,
Box 759,
Stockholm, 1.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 3 шіл. 6 п.
Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо
розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо
повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІГРАЦІЄЮ!

М. ВОЛИНСЬКИЙ

НА СХІД ВІД ЕЛЬБИ

На відтинку середньої течії Ельби, як відомо, стоїть кордон східної і західної частин Німеччини. На тому ж відтинку від дванадцятих років зберігається те, що має назву »залізної заслони«. На Ельбі залізна заслона сягає найдалі на захід в Європу.

На схід від Ельби простягається простір сателітної Німеччини, сателітної Польщі та інших сателітних у відношенні до Москви країн. Це поневолена частина Європи, затверджена або відписана у володіння москалів умовою в Потсдамі. Умовою ж у Потсдамі на території поневоленої частини Європи було накреслено ще іншу лінію, на Одрі та Нісі, що повинна була розмежувати Польщу від Німеччини. Та лінія, хоч сформульована в договорі як річ тимчасова, до підписання мирних трактатів, подібно як залізна заслона на Ельбі, також нараховує вже повних дванадцять років. І нема нікого в сучасному світі, хто міг би хоч приблизно визначити межовий вік обидвом лініям. Знається тільки приблизно певно, що як довго на Ельбі зберігається залізна заслона, так довго на Одрі-Нісі має шанси встоятися західній кордон Польщі. Також навпаки: коли залізну заслону хтось якимсь способом посуне в будь-якому напрямі — на схід або на захід, — тоді ж майже певно посунеться західня границя Польщі.

Часи підписання Потсдамської умови характеризувалися духом реванжу у відношенні до переможеної Німеччини. Переможна трійка, що сіла нараджуватися поблизу зруйнованої »Райхсканцляй«, зовсім не притаювала свого наміру раз і назавжди поховати погромлений німецький мілітаризм та в його могилу вбити осиковий кіл. Всі ухвалили трійки мали відпечаток бажання позбутися німецької загрози на всі часи. Це насамперед стосувалося розподілу територій погромленого Райху. В тому пляні західні контрагенти трійки зовсім без торгувань і відступили під московську окупацію Прусію, як центр німецького імперіялізму, а коло самого Берліну повели границю Польщі. Як води Каховського моря повинні були залити Січ та Великий Луг у проекті москалів, польська адміністрація і московська окупація повинні були власним осадом покрити землі, що вирощували німцям кайзерів та канцлерів.

Тама, побудована у Потсдамі, вже в перших роках свого існування дістала воду з джерел, яких трійка будівничих не передбачила. Завдяки відомим обставинам, Німеччина отримала імпульс до відродження, і то не тільки господарського та культурного, але й політичного, а навіть... мілітарного. Потсдамська

умова залишилася зовсім зайвою конструкцією. Води життя пішли понад нею, попід нею, боками від неї. Одинокі річ, що лишилася по Потсдамі, це формальне політичне розмежування: неторкненою по нинішній день стоїть залізна заслона на Ельбі, як і фактично неторкненим діє кордон на Одрі-Нісі.

Але й політичні кордони в центрі Європи починають утрачати свою міцність. Ситий, взутий, одягнений і — головне — потрібний в Європі, німецький народ усе виразніше та настирливіше ставить вимогу єдності, а значить ліквідації встановленого розмежування. Першою чергою його ревізійністські вимоги стосуються кордону на Ельбі, але другою — хоч це наголошується менше виразно — також на Одрі та Нісі. Мабуть, нема сьогодні німця — байдуже місце проживання чи походження, як і політичні переконання, — що згідний був би прийняти теперішній стан за справедливий і довічний. Коли ж є між ними які розходження в поглядах, то тільки відносно другорядних питань: до спілки з ким, проти кого і якими засобами. Це ж майже той самий розподіл, що роз'єднує в німецькому питанні також і колишніх будівничих Потсдамської умови. Між ними нема вже прихильників трактувати умову, як закон, за буквою чи за духом. У принципі вони визнають німецькі вимоги за справедливі. Не погоджуються тільки в способі здійснення тих вимог.

Цікавим видовищем з того пункту була кампанія перед недавніми виборами в Західній Німеччині. У даному питанні вона виявила дві зовсім виразні групи прихильників єдності країни. До однієї можна б прикласти назву »єдність, але з умовою«, до другої — »єдність без жадних умов«. Перша, здебільша, голосувала за християнсько-демократичний уряд Аденауера, друга (мабуть, без винятку) — проти Аденауера, хоч, можливо, не за одну партію. Вибори виграв, як відомо, Аденауер зі своєю тезою, що єдність країни не може становити мети сама в собі та що за неї не можна платити любої ціни. Але відомо також, що, хоч партія переселених зі сходу не отримала мандатів, поважну кількість голосів отримали партії, які в цьому питанні не згодні з федеральним канцлером. І сьогодні зовсім не можна бути певним того, що за чотири роки пропорція в голосуванні буде докладно така сама чи навіть корисніша для прихильників поміркованості. Єдність країни — це така річ, що в даних умовах її потреба буде відчуватися все гостріше з кожним днем, і за певен час, натисканий публічною опінією, свій погляд на неї готов зревізувати навіть і самий канцлер.

В котрий бік може піти ревізія? Якщо взяти до уваги, що ключі об'єднання Німеччини покладені, як в останній інстанції, у Москві, то і стане ясно, що ревізія можлива тільки у двох напрямках: пробувати прихилити Москву для своєї справи політикою неутралності, приязні, а то й підлеглості, або навпаки, витиснути з неї прихильність політикою сили чи й насильства. У першому випадку, єдність країни могла б бути досягнута,

але коштом того, що залізна заслона посунулася б далі на захід, перенісшись з Ельби на Райн. У другому випадку — Німеччині, Європі та цілому світові загрожувала б третя світова війна, хібащо в СРСР сталися б — хоч би в результаті революції — такі глибокі зміни, що Москва не мала б ні волі, ні спроможності протиставити свою силу силі німців та їх можливих спільників на заході. В обидвох випадках об'єднання східної та західної частин Німеччини було б вступом до пред'явлення ревіндикаційних претенсій у справі земель, утрачених Німеччиною в 1945 р. на користь сусідніх слов'янських країн. Об'єднана Німеччина, незалежно від режиму, який вона мала б над собою, з цілою певністю відновила б політику мирного або й не мирного «Дранг нах Остен»: культурного, господарського та політичного.

Тут захована причина, чому поляки (і чехи), незалежно від своїх політичних переконань, з підозрінням та страхом стежать за розвитком модерної німецької потуги, за кожним успіхом німецької закордонної політики, що непомилково наближає день об'єднання та всього, що має по об'єднанні наступити. До того ж дня вже сьогодні німці з властивою своїй расі впертістю, консеквентністю та акуратністю підготовляються. Існують же у Західній Німеччині різні організації, фундації, інститути, видавництва, політичні партії, складені з виселених зі сходу та з місцевих німців, які стільки й роблять, що складають інвентарі всього страченого на страчених землях, вивчають умови, які на сході — геть аж за Волгу і за Урал — панують під цю пору. Та ж робота ніяк не чисто «спортивна», аматорська, не розрахована на здепонування в державних музеях, як науковий матеріал для самої науки. Вона подумана як матеріал для того, щоб при сприятливій кон'юктурі скласти відповідний рахунок. Всім тим, хто на німецький стан посідання посягав руку, а навіть і тим, хто не посягав. У Варшаві та в Празі докладно знають про це.

В тій же Варшаві та в тій же Празі не роблять великої таємниці з того, що там воліють бачити Німеччину — хай навіть не зовсім законно і справедливо — поділеною, ніж об'єднаною. Який хосен, скажемо, полякам з відновленої справедливості для німецького народу, коли та справедливість має повести до несправедливості у відношенні до народу польського? Який хосен зі зміцненої вільної Європи, коли в тій Європі зовсім не міцно повинна почуватися Польща? І що чехам, знову таки, з миру в світі, коли купівля того миру має відбутися, як у час Мюнхенського арбітражу, коштом чеських інтересів?.. Не маючи власної сили протиставитися наростаючій загрозі, німецькі сусіди повертають погляди на можливих спільників. За браком відповідних кандидатів на спільників на Заході (Німеччина ж є членом Атлантийського блоку поруч США, Британії та Франції), вони знаходять таких... на Сході. Звідси й польська єдність навколо

режиму Гомулки та його орієнтації на Москву, звідси й незрозуміла на перший погляд, вперта проти фактів закоріненість русофільства в Чехії, зокрема яскраво продемонстрована рік тому постановою до угорського повстання, де чехи бачили чи передчували німецькі впливи. За ціну більшого чи меншого підпорядкування Москві, вони отримують запоруку миру та безпеки від німецького реванжу. Москва ж чеські та польські побоювання здійсно підтримує та на свій лад експлуатує.

Звичайна річ, польські та чеські інтереси не мають особливих ворогів поза Німеччиною і на Заході. З тим, що на Заході не знайшлося досі жадної потуги, яка поспішила б визнати існуюче розмежування між Німеччиною та її сусідами. Затвердити кордон на Одрі та Нісі не зважився навіть Ватикан, духовна потуга, завжди й безпомилково прихильна «католицькій» Польщі. Інакше, інтереси польські не отримують переваги над інтересами німецькими. Не затверджується корисної для поляків межі офіційно тому, що досі не виконана умова, передбачена Потсдамською конференцією: нема підписаного мирного трактату з легальним німецьким урядом, єдиним для цілої країни. Неофіційально ж причина затримки визнання інша: Захід дорожить німецькою прихильністю і не хоче німців пхнути на шлях «невтральності», або і просто під протекцію Москви. Серед таких обставин, на Заході найрадіше уникають мови про остаточне врегулювання кордонів, а як де створюється для того необхідність, то цитується слова Аденауера, мовляв, «ніяких поррахунків не можна зводити збройною рукою»; згадується воєнні промови Черчілла, де признавано необхідність рекомпенсати для Польщі за втрати у війні, але без того, щоб «польська гуска здохла від переситу нестраним німецьким харчем»; говориться невиразно про потребу зробити певні поправки в користь німців, звичайна річ, за рекомпенсатою також полякам... десь на сході.

Таким способом приходимо до надзвичайного географічного відкриття, що на схід від Ельби лежить не тільки Польща, але також і Україна, і що лінія на Одрі та Нісі пов'язана штудерно тонкими нитками з лінією Керзона на Нареві, Бузі та Сяні. Ревізія однієї лінії актуалізує справу ревізії другої; землі між Вартою та Одрою є в функціональному зв'язку з землями між Сяном і Збручем, при чому функціональність одних від одних змінюється в залежності від того, з котрого боку в котрий іде натиск: зі сходу на захід, як у 1945 р., чи з заходу на схід, як у 1939 р., коли Гітлер домовлявся з полк. Беком на тему обміну Помор'я за зазбручанську частину Поділля. Іншими словами, дискусія про незалежність та інтегральність України починається з тією хвилиною, коли починається суперечка на тему польсько-німецького кордону.

Це збуджує — а якщо не збуджує, то повинно збудити — чуйність до актуалізованого питання також з боку українців. Простою логікою: раз від місця проведення постійної та всіма визнаної межі між Польщею та Німеччиною залежить те, чи

Дрогобич або Львів, скажемо, буде належати до України, то і справа Одри-Ніси є також справою України. Українці можуть чи й повинні бути дуже за те, щоб довготривала історична незгода між Німеччиною та Польщею закінчилася якнайшвидше та найменше болісно, але ж українці ніяк не зобов'язані за німецько-польську згоду платити отаким способом хоч би, як це пропонував Гітлер полк. Бекові.

Чи українці можуть солідаризуватися з поляками та, у випадку потреби, підтримати домагання зберегти їх західню границю на тому самому місці, де вона перебуває тепер, чи, навпаки, повинні пошукати порозуміння з німцями коштом інтересів Польщі, або ще: здобути собі прихильність одних і других, поступаючись власними землями? Це питання, яке висувається тепер у житті, покищо, тільки теоретично. Теоретичним воно й залишиться до того часу, поки на Ельбі стоїть залізна заслона і поки за всіх заінтересованих гуртом — за німців, поляків, як і за нас — голосує та рішає сама Москва. Але ж не за горами, мабуть, уже той час, коли Москва стратить здібність самовільно розпоряджатися не своїм. Тоді це питання виникне зовсім практично, і його повинні будуть вирішити самі зацікавлені більше чи менше самостійно поміж собою. Тож на такий раз: з ким, за що і проти кого?

З амвон політичної еміграції, польської та української, офіційно та півофіційно, не раз повторюється гасло: Потрібне польсько-українське порозуміння! Потрібна співпраця і боротьба проти спільного ворога! Забудьмо минуле, нас зобов'язує спільне сьогодні та спільне завтра!... Частіше це чути з боку українського, ніж польського, і чути не тільки нині на еміграції; гасло порозуміння і спільної боротьби відоме й давно в історії. Його знали Ярослав Мудрий, Роман Галицький, Василько Тербовельський, Богдан Хмельницький, Іван Виговський, Іван Мазепа, а також — чому ні? — Директорія 1920 р. Декларативно згоді не було заперечень з жадного боку. Але конкретно справа стояла так: Чиї Червенські Города, чия Галичина, чиї землі на одному і другому березі Дніпра? Якщо б ми були при обопільній згоді щасливо вирішили ці питання тоді при Ярославі чи Богдані, — не було б нам причини «забувати» або вагатися нині. Ми були б двома народами, заприятельними навіть більше, ніж шведи з фінляндцями. Тільки ж ми «цієї дрібнички» не вчинили. Не вчинили тоді, як і не можемо вчинити тепер. Був, правда, Варшавський договір, але він тільки збагатив і без того сумний досвід. На базі Варшавського договору не виникло ніякої співпраці, а навіть навпаки. І, звичайна річ, якщо б українці були згідні підписати новий Варшавський договір нині, то поляки, правдоподібно, на нього б пристали. Наближення та співпраця таким способом теоретично відкрилися б, як двері. Але ж такий договір практично не провадить нікуди, а тільки до Риги та до нових паціфікацій Галичини. Доля української меншости під режимом Берута-Гомулки відсвіжує знайомий посмак.

Вже в повоєнні роки українці висунули від себе платформу порозуміння. Нею повинен був стати Антибольшевицький Блок Народів з його програмою боротьби за відновлення суверенних національних держав Середньої та Східної Європи в етнографічних межах. Та з польського боку така платформа не спокусила нікого чи майже нікого. У протипагу та в заперечення АБН поляки тільки і спромоглися створити свій власний «Інтермаріум», свій «Зелений інтернаціонал», свою Асамблею поневолених тощо, куди українці не мають вступу навіть і при горінні співпрацювати. Бо всі польські конструкції відбуваються при трактуванні української справи «пер нон ест», при заложенні, що рівно до 31. 12. 1938 р. в Європі існував ідеальний лад, усі були вільні та вдоволені, тож вистачить відновити стан з того часу (плюс прирізати Польщі ще «Відзискані землі»). Львів-Вильно та Щецін-Ополе — така польська програма щодо кордонів Польщі. Львів-Вильно — бо це, ніби, «польське», а Щецін-Ополе — бо це також... «польське». З того — як виглядає, принаймні, з еміграційних видань — поляки не можуть та не хочуть поспититись «ні гудзиком».

Тим же часом часи й обставини змінилися та змінюються ще далі. До Джорджа Кеннена особисто та до того, що він пише, не можна мати великого ентузіазму, але в одному треба йому таки признати рацію. Стану з-перед 1939 р., — пише він, — не можна повернути, навіть якщо б хто ставав, як то кажуть, цапки. Не можна і не треба. Тим більше, коли хто хоче відновляти «справедливість» 1938 р., доповнюючи її «справедливістю» з 1945 р. З політичної поміркованості та, сказати б, з певного принципу в такому випадку вже треба б рішитися на одну справедливість. Треба дбати про те, щоб, як казав Черчілл, польська гуска була гладка і задоволена, але не можна її напихати такою мірою, щоб вона від нестравності здохла. Підмінована національними меншостями (або, в іншому випадку, вилюднена) зсередини та оточена ворогами з усіх боків, Польща не була б спроможна встоятися і двадцятьох років. То ще добре, що Пілсудський, влізши у клопіт з українською меншістю, в 1934 р. міг підписати умову приязні з Гітлером, щоб мати вільну руку в паціфікаціях. Але з ким складе умову польський уряд, коли Варшаву від Берліну (або Бонну) будуть відділяти «Відзискані землі»? Хіба... з Москвою. Але ж для порозуміння з Москвою, поперше, не потрібно жадного нового уряду, вистачить Гомулка, а подруге... і для такого порозуміння, як це відомо з досвіду 1941-45 рр., треба відписати «Креси».

Звичайний глузд вимагає від поляків поміркованості у своїх територіальних вимогах та залишення принципу Щецін-Ополе і Львів-Вильно. Такий же глузд відповідає, що території, придбані за рахунок Німеччини, по заселенні їх польськими колоністами та по інвестуванні грубих коштів у їх відбудову та загосподарення, варті для Польщі далеко більше, ніж литовські,

білоруські та українські землі на схід від лінії Керзона, під теперішню пору майже цілковито очищені від польського населення. Для оборони тих, власне, західніх земель Польща повинна мобілізувати всі свої матеріяльні та моральні ресурси. Не витрачати, не розпорошувати їх на речі безнадійні. При умові поміркованости своїх вимог, поляки можуть розраховувати на хоч яку підтримку народів Заходу, а на своїх східних кордонах — на спокій та симпатії. Без такої умови прийде до того, що німецькі ревізіоністи знайдуть спільну мову з польськими сусідами зі східного боку. Тоді ж від бундючного «мощарства» залишиться щось вроді Варшавського великого князівства, на велику шкоду народу польського, як також на велику невигоду непольських сусідніх народів. Етнографічний принцип, принцип АБН — навіть без офіційної участі поляків у тій організації, коли невигода — це єдиний розумний принцип, прийнявши який, поляки можуть зберегти однаково як свої інтереси, так і вельми цінений гонор.

Реасумуючи сказане, можна б повторити: Україна лежить на східному боці Ельби і все, що стосується того закутка Європи, безпосередньо чи посередньо стосується також України. Українському визвольному рухові не може бути байдужим врегулювання кордонів між Польщею та Німеччиною, і він з певністю підтримає врегулювання мирне та найбільш корисне для Польщі. Той рух здає собі справу з того, що для збереження миру та безпеки у Східній та Центральній Європі потрібна міцна і суверенна національна Польща. Жаден уряд майбутньої України не може бути зацікавлений у тому, щоб держава українського народу на заході межувала з Німеччиною безпосередньо, або посередньо через слабу, недорозвинену, тільки фіктивно самостійну Польщу, бо тоді під загрозою стати такою самою фікцією опинилася б також самостійність України. Ніколи в історії й так само ніколи в майбутності український народ не змагав і не буде змагати до ворогування та війни з польським народом, і якщо між двома народами були війни та якщо ворогування може продовжуватися й на майбутність, то тільки тому, що їх накидали чи накидатимуть Україні уряди Польщі. Але разом з тим український народ вимагав увесь час у історії та з цілою певністю вимагатиме тим більше в майбутньому, щоб польський народ пошанував його права, як він завжди готов шанувати права польського народу. Польський народ і кожночасний його національний провід мусять зірвати насамперед з перестарілою і самогубною політичною традицією трактувати українську справу »пер нон ест«. Польська національна політика мусить переорієнтуватися на істину, що українська справа є, навіть коли видається декому, що ліпше було б, якби її не було. Є українська справа, і міцна, суверенна національна Україна безпеці та мирові в Центральній та Східній Європі так само потрібна, як і Польща, що без сильної суверенної України, своєю

чергою, в теперішніх умовах нає можливості збереження ще менші, ніж їх мала в історії. Польський народ і його національний провід в інтересі двох народів повинні перестати дивитися в бік України, як в бік свого причаєного ворога, не накидати їй ворожнечі та війни, в якій не виграє ніколи ні Україна, ані Польща, тільки ж завжди хтось третій. Врешті ж, поляки повинні покласти «крес кресам» та погодитися з думкою, що території на обидвох боках середнього і нижнього Дніпра — такі українські, як українська частина отих же «кресів». Тоді спільним зусиллям народів на базі приязні можливо буде скасувати зненавиджену залізну заслону і тоді на територіях на схід від Ельби можливо буде встановити справедливість і мир (включно зі справедливим розмежуванням між Польщею та Німеччиною), мир, потрібний не тільки народам, що заселяють той простір, але також і інтересам Європи, інтересам миру в цілому світі.

ПОЛЯКИ ТА IX LEBENSRAUM

»В 1918 р., по упадку трьох імперій-заборців, мегаломанські польські аспірації відновити кордони з 1772 р., як межі Lebensraum-у для упривілейованої польської нації, викликали пристрасний спротив литовців та українців, які давніше були польськими партнерами, але не польськими підданими, в понаднаціональній Речі Посполитій, створеній в 1569 р. Смертельні чвари між тими трьома народами у наступні роки... проклали шлях найперше для нового російсько-німецького розбору в 1939 р., а врешті... для російської комуністичної тиранії, встановленої в 1945 р.»

(A. J. Toynbee, *A Study of History, Abridgement, vol. II, Oxford University Press, 1957, pag. 222-23*).

НІМЦІ І ВТРАЧЕНІ ЗЕМЛІ

Погляди німців — переселених зі сходу та західних — на справу втрачених по 1945 р. територій є предметом зацікавлення та всебічного вивчення з боку чинників німецьких, як і не-німецьких.

Проведено було цілу низку перепитів та анкет, які дали цікавий матеріал для вивчення проблеми. Серед інших, у серпні 1953 р. свій перепит провів німецький Institut für Demoskopie. Перепитом охоплено дві тисячі німців з Західного Берліну, віком понад 17 років життя і походженням східних та західних. Питання і відповіді були наступні:

а) Чи Помор'я, Шлеськ та Східня Прусія вернуться коли до Німеччини, чи ні? На це питання притакуючу відповідь дали 66 % перепитаних взагалі, а зокрема 77 % німців переселених і 63 % місцевих.

б) Чи до відзискання втрачених земель ми повинні змагатися всіма засобами, а в потребі — за допомогою війни? На це питання 77 % охоплених анкетною відповіли, що відзискання не повинно відбуватися засобами війни, 12 % — з допомогою війни, коли не буде іншого засобу, а 11 % залишили питання без відповіді. До відповідей були долучувані коментарі, серед яких не бракувало й таких: »Але тільки з другим Гітлером«.

в) Чи завтра ви вернутися б на східні території, якщо б для того створилися можливості? В тому місці 55 % запитаних відповіли: так, з певністю; 17 % — так, можливо; 20 % — ні, не верталися б; 8 % не знали, як висловитися в завданому питанні.

(Відомості взяті з книжки: Elizebeth Wiskemann, *Germany's Eastern Neighbours, Oxford University Press, 1956*).

Д. ДОНЦОВ

ІРОДОВА ПОЛІТИКА

(»ОГНЮ ІСКРА ВЕЛИКОГО«)

Чи довго ще буде каратися й мучитися Україна? Питання це раз-у-раз лунає з газетних статей, з тужливих голосінь чулих поетів, у прозі...

Матеріялісти шукатимуть відповіді на це питання у заявах кремлівських »колективних« царів, у »нарадах« червоної Думи боярської або в т. зв. »міжнародній констеляції«. Я думаю, що тільки виходячи з прийняття примату духового чинника, можна кинути світло на це питання — чи довго ще буде каратися Україна?

Перше каралися ті, хто в СССР підносив проти займанця гостру шаблю або гостре слово. Потім прийшла кара на тих, які займанцеві вислугувалися, що викликало серед них та їх приятелів остовпіння: »За що? За що ж їх?!

Та на тім не скінчилося. Прийшла черга і на мільйони тих в Україні, що »сиділи нишком«, на масу »неутральних« і »льоальних«. Це зовсім збило з пантелику всіх, яким і досі не в гадці, за що катують навіть тих, що »мовчать, бо благоденствують«.

На подібне питання дав дотепну відповідь король Пилип Македонський еллінським демократам ще перед нашою ерою. Коли він підбивав одне грецьке місто-державу за другим, мав він усюди в них, як тепер Москва, свою 5-ту колону (тодішніх Мануїльських, Затонських, Ю. Коцюбинських, Любченків, Дмитрових, Паукерів і Надів). І коли прийшла черга їм теж іти »під стінку«, коли вони благали й питали Пилипових посіпак: За що? чи ж така подяка їм за службу македонцям? — ті відповіли: Коли ви нині зрадили власний край, то завтра можете зрадити і Пилипа, тому й він вам не вірить... Дуже просто й дуже ясно! Так думають і московські Пилипи. Тому чи тепер, чи в четвер, а приходить черга каратися навіть прислужникам Москви, тій другій категорії, що йде під ніж катів. Бо що йде під той ніж перша категорія, та, що встає, щоб »кайдани рвати«, — це не вимагає ближчого пояснення. Це зрозуміло кожному.

Але за що має каратися третя категорія, весь народ, ті мільйони невинних жертв, що з окупантом погодилися і на нього »чесно працюють«? — ось чого не гідні второпати чутливі поети і прозаїки. Пилип, король македонський, і на це питання дав відповідь. Коли деякі з тих невинних еллінів питали, за що він переслідує їх: — Пилип знає, — казали його слуги грекам,

— скільки кривд, скільки зла завдав він еллінам, тому й думає, що всі вони з цілого серця його ненавидять, шукаючи, як йому за ті кривди відплатити (цитую з пам'яті)... Тому й нищив король, на всякий випадок, і масу отих невинних... З тих самих причин проводить своє народовбивство і Москва в Україні.

Як бачимо, наївно думає дехто, що от, мовляв, як би різні »шибайголови« і »глупі романтики« не бунтувалися проти Москви, то не було б і репресій супроти широких верств народу, ні супроти прислужників і лакеїв займанця, які ж »рятують, що можуть«... Наївні ці думки! Бо Пилипи македонські і московські мають свою логіку: просту, ясну й безпощадну!

Найцікавіша є справа з третьою категорією катованих. Чому їх, ту масу, витереблюється навіть тоді, коли сповидно не лишилося в ній і одного »козака із мільйона свинопасів«? Коли все, нібито, обернено в потульну юрбу?

Чи справді все? В 1871 році Франція Люї-Наполеона була розгромлена німцями. Цісар дістався до неволі, звитяжна пруська армія сунула лявіною на Париж. В цей час збентежений прем'єр тимчасового уряду Франції, Тієр, питав Бісмарка: — Вже ж імперіялістичного уряду Наполеона III-го немає, з ким же ще воює Прусія?

— З Людвигом XIV-им! — була відповідь.

Прусія воювала, здавалось їй, з невмирущим духом старої історії, войовничої, героїчної Франції Людвика XIV, Вобана, Тюрена, — з духом, який, думав Бісмарк, завше готовий спалахнути знов і який спалахнув ще раз у 1917 році в особі Ж. Клемансо.

Як Гогенцолернська Прусія, хоч Франція тоді лежала розбита біля її ніг, все ще воювала з Людвигом XIV-им, так Росія, навіть у початках нашого століття все ще нищила в нас »мазепинство«, героїчний дух старої України, дух Мазепи і Полуботка. Відомо, що в Полуботкові боявся Перто I знайти »другого Мазепу«, тому й спротивився виборіві його на гетьмана. Відомо теж, що за Миколи II увесь тодішній національний рух в Україні був »плямований« ім'ям »мазепинства«. Хоч репрезентували його тоді такі постаті, як М. Грушевський, В. Винниченко або українські »радикали«, — такі ж чужі духу мазепинської України, як Тієр з товаришами були в 1871 році чужі духові старої, героїчної Франції. Не думали, певно, росіяни — білі й червоні — що з Грушевського й Винниченка вийде Мазепа, знали їм ціну, як політикам. Але боялися, що мазепинці (духом) можуть знайтися серед тих мільйонів на Україні.

І не помилилися! Доказ — спонтанний вибух української стихії в рр. 1917-21, з зовсім перед тим незаними іменами, як Ю. і В. Тютюнники, Безручко, Болбочан, Омелянович-Павленко, отамани протибольшевицьких повстань і т. п. Ніхто інший, а

Винниченко, в 1920 році писав, що «довелося помічати увесь час на протязі цілої української революції, що іменно вони, ті, які не вміли навіть говорити як слід по-українськи, вони були найбільш крайніми, запальними, непримиренними націоналістами-мазепинцями. Чому це було так? Мабуть, тому, що, хоч і не були вони заторкнуті просвітною пропагандою народолюбства демо-соціалістичних партій на Україні, але якраз завдяки тому, не були вони заторкнуті анемічним антимілітантними, антидержавницьким і пацифістичним москвофільством тих партій. Зате ті «непримиренні», через Шевченка, може Руданського, через історичні перекази, пісні, думи, традиції козаччини, через місцеві легенди — хоч мовно півзрусифіковані (українські «ірландці»), були насичені ще духом нашої історичної давнини.

Там була Шевченкова «огню іскра великого», що на пожарищі у попелі «тліла», несподівано вибухаючи новим пожаром. Як, де було тієї іскри шукати? Тому і вирішили московські Пилипи розметати весь попіл, затопити водою — ануж згаситься тоді й ту чи другу іскру, які десь невиднo ще на пожарищі тліли. Звідси — масове винищування українців голодом, концтракти, табори смерті, терор, масові вислання, ціла політика народобвиства Москви на Україні.

Ідея ця запозичена московськими більшовиками в юдейського царя Ірода: «Ірод дуже розлютився і післав вимордувати всіх немовлят у Віфлеємі і в усіх його околицях, від двох літ і нижче». Бо «так написано було через пророків», що там має повстати вождь, який визволить нарід з-під влади Ірода... Може й Іроди на Кремлі теж знають, що саме з України має вийти той, що заб'є московського дракона? В кожному разі політика масового винищування в Україні — не лише ворогів Москви, а й тих «невтральних» — дуже добре дасться пояснити тривогою московського Ірода («Ірод цар стривожився і весь Єрусалим з ним»), що на тім пожарищі, в яке він обернув Україну, тут і там тліють невидимі «іскри вогню великого», який спалить варварську імперію. Треба, отже, бити наосліп, вгору, вділ, вправо і вліво, без розбору — активних і потульних, бунтарів і невтральних — усіх! Ануж рука ката розтрощить тоді і тих, що були призначені вивести Україну із тьми і неволі? Таж спротив України, що в 1941 р., коли сотки тисяч вояків українських відмовлялися боронити московську орду, — це, як і 1917 рік, був наглий спалах недоглянутих катами іскор!

Що ж запалює їх, ті іскри, в наших душах, в душах того чи іншого українця? Це буває різно... Зшиток у якогось сільського дядка заборонених Шевченкових поезій... Музей нашої старовини... Виступ Заньковецької... в старі часи. Або повна сугестія і невідпертого чару картина Рєпіна — «Гетьман», опертий рукою на гармату (під яким в «Історії» Тиктора стоїть чомусь підпис «Запорозький отаман»)... Або гальоп відділу

гайдамаків Житомирським шосе до Києва в добу боїв 1919–20 рр., який вогнем чогось нестримного і величного (щось як «Козацька слава» Мухина), воскреслого видава старої, героїчної України на все життя запалив душу малого дівчура, Лени Теліги, яка оглядала ту сцену з будинку Київської політехніки... Іноді злітала та іскра навіть з творів ворогів, які з'являлися тут тією силою, що »das Boese will, das Gute schafft» (Гете)... Знаю бо, що не одного »малороса« зробила українцем »Полтава« Пушкіна, як не одного »рутенця« чи галицького москвофіла навернув на українство роман Сенкевича »Огнем і мечем«: нехай у них і з знаком мінуса, як »дика стихія«, з'являлась у тих творах давня Україна, але, всупереч їх замірам, повна непереможної сили, одчайдушного пориву і таємничого чару...

В одній із новіших советських історій російської літератури одверто висловлюється — назагал у СРСР дуже шанованому — А. Пушкіну догану, як міг він протиставляти Петрові »Великому«, »ізмінника« Мазепу, як рівнорядного володаря і рівновартісного противника...

Дух мазепинства, дух, який досі блукає по Україні, — ось звідки злітають ті »іскри вогню великого« на вражливі душі, яких шукає вбити московський Ірод. Але запалити той вогонь можна тільки в душах, які в стані запалюватися в сухих, вогнистих, горючих душах аскетів і героїв, не в мокрих від сліз душах »лакеїв«, »рабів« і »фарисеїв«, — за виразом Шевченка.

Коли тих останніх число змаліє, а тих перших, не »неутральних«, не Іродових прислужників, число збільшиться, тоді лише безсильною стане політика Ірода в Україні. І царство його скінчиться. Благословенством України (або її прокляттям — думають Швейки) є спадщина колишньої величчя старого Києва. Або вона відновиться у давнім блиску, або стерта буде Україна з мапи Європи.

Вирішать про це, як завжди в історії, не такі чи інші видимі констеляції матеріального світу, а наявність і сила тієї іскри, невидимої під попелом зовнішнього, яка, спалахнувши огнем великим у серцях мільйонів, спалить доценту хоч не знати як сповидно міцне царство насильства і зла.

(З книжки Д. Донцова »Від містики до політики«.
Видання СБУ, Торонто, 1957 р.)

Івж. Д. ШАЛДІЙ

Боротьба в Кремлі

(Продовження)

Постигещина в Україні

В той час, коли в політбюрі Сталін позбувся одного з своїх конкурентів, Кірова (Кострікова), і підготовляв розправу над іншими, в Україні відпоручник Кремля Постиге кривавою різнею нищив усе, що мало ознаки українського націоналізму. Таке нищення відбулося насамперед у галузі української духовости та культури. В московській політиці в Україні треба розрізнати три періоди: період русифікації (1917-1922 рр.), період так званої українізації (1923-1932 рр.) та період советизації, або прямування до створення т. зв. советського народу на чолі з москалями. Останній період тягнеться і до сучасних часів.

Після цілковитої окупації України багнетами, в Україні розпочався головний бій на культурному фронті (на ідеологічному). 23-го березня 1923 р. в газеті «Комуніст» надруковано промову Д. Лебедя, секретаря ЦК КП(б)У, виголошену на Київській партійній конференції. «З того часу, — сказав він, — як ми зліквідували в Україні націоналістичний бандитизм, а вплив українських шовіністів почав слабнути, робота наших органів освіти в українському селі почала давати негативні висліди... Ми теоретично знаємо, — говорив Лебідь, — що боротьба двох культур неминуча. На Україні, через певні історичні обставини, культура міста є російська, культура села — українська... Поставити нам перед собою завдання українізувати партію, себто робітництво (місто), це значить стати на точку зору нижчої культури, культури українського села, порівняно з вищою культурою, культурою міста».

Такі лебедівські міркування знайшли підтвердження в поглядах Зінов'єва, висловлених на 5-ій Всеукраїнській партійній конференції 17. 11. 1920 р.: «Нам треба зробити так, щоб ніхто не міг запідозрювати, що ми хочемо перешкодити українському селянинові говорити українською мовою. Ми впевнені, що на Україні перемаже та мова, яка має більше коріння, яка більш життєздатна і культурніша. Такою мовою для нас, большевиків, може бути тільки мова російська».

Тож на наказ Москви Лебідь запропонував в Україні боротьбу двох культур, одну з яких, українську, треба було здушувати, а другу, російську, підносити. Щоб забезпечити перемогу московської культури над українською, з Московщини в Україну наїхала величезна кількість партійних урядовців, які очолили різні відповідальні посади, а щоб це не разило очей, українців призначалося на менш відповідальні функції.

Лебедівське гасло боротьби двох культур пожвавило та скріпило націоналістичний культурний рух в Україні. Та Москва згодом побачила, що вона втрачає лебедівщиною всі здобутки розколу українського населення на два табори — проросійський та національно-український. Москва переконалася, що супроти українського націоналістичного руху

треба застосувати більш підступні методи, бо гострий курс лебедівської русифікації може викликати збройне повстання. В протизагу лебедівщині, треба було висунути нове гасло, яке забезпечувало б Москві злагодження націоналістичного наставлення українського народу, а найперше провідної верхівки-інтелігенції. 1-го серпня 1923 р. в Москві ухвалено декрет про українізацію.

»Робітничо-селянський уряд, — читаємо в декреті, — визнає за потрібне протягом найближчого періоду зосередити увагу держави на поширенні знання української мови. Визнана до цього часу формальна рівність між двома поширеними на Україні мовами, українською і російською, не достатня. В наслідок невеликого розвитку української культури взагалі, в наслідок браку відповідних підручників та відсутности достатньо підготовленого у школах персоналу, життя, як показав досвід, спричинює фактичну перевагу російської мови... Щоб усунути цю нерівність, робітничо-селянський уряд уживає низки практичних заходів, які, додержуючись рівноправности мов усіх національностей, мусять забезпечити українській мові місце, відповідне чисельності та питоμій вазі українського народу в УССР«.

Цією постановою лебедівщина була формально скасована. Розпочався період т. зв. українізації та творення пролетарської культури в Україні. Цей період закінчився в 1932 р., однак уже в 1930 р., побачивши, яку величезну загрозу створила для Москви навіть підступна українізація, Сталін висунув гасло, щоб національна культура була »соціалістична змістом і національна — формою«. Це був знову новий маневр Москви, яким Москва заповідала творення єдиного советського народу з конгломерату поневолених у СССР неросійських націй, а насамперед асиміляцію українського народу. Москва уважала, що в ті часи не можна було раптово і різко звертати з напряду українізації до нової русифікації.

Керівництво культурою держави, згідно з інструкціями партії, належало до функцій наркомату освіти, а згодом і наркомату в справах мистецтва. В Україні довгі роки цими наркоматами керували боротьбісти Блакитний, Гринько і Шумський. (Гринько, як націоналіст, 15 березня 1938 р. був розстріляний). Вони дуже підтримували українські школи та культурні установи, намагаючись зреформувати їх в напряду націонал-комунізму.

З проголошенням українізації до советсько-московських установ в Україну пішло працювати багато української інтелігенції, що раніше належала до »Просвіти« та інших українських націоналістичних установ. Деякі українські діячі вернулися навіть з еміграції (зміновіховці), а вся Україна поволі вкрилася сіткою культурних установ, за допомогою яких українці розраховували взяти верх у внутрішньому культурному та політичному житті. В цей час була розв'язана УКП, а її члени в більшості перейшли до КП(б)У. Укапісти визнали, що дальше існування їх партії не має сенсу, бо ж в Україні повною силою відроджується національне життя, яке через КП(б)У повинно було спрямовуватися до націонал-комунізму. В період українізації культурно-ідейне життя в Україні розкололося на дві течії. Одна течія, до якої належало все большевицько-офіційне, зосередилася в Харкові, намагаючись перешкодити поглиблен-

ню українського націоналізму, а спрямувати події на шлях націонал-комунізму. Друга течія, українська, націоналістична, зосередилася в Києві; ця розраховувала на українську національну революцію, яка повинна була відірвати Україну від Москви.

Політика українізації викликала серед українського народу великий зріст свідомости, змагання до національної самостійности. Молодь, що за часів Центральної Ради, гетьмана Скоропадського та Директорії була свідком відновлення державности, знову мріяла про її відновлення. Появилися хвилювисти, підтримані у верхах партії боротьбістами, а зокрема Шумським. Українські письменники почали писати майже націоналістичні твори, чимало газет російською мовою в Україні зліквідувалося. Місто поволі українізувалося.

В ті часи про українізацію Косіор писав таке: »Ми, КП(б)У, продовжували лінію українізації у всіх галузях життя на Україні. Не може працювати в нашому апараті людина, яка не знає мови народу, що його вона обслуговує. Кожний, хто працює на Україні, повинен знати мову українського народу... Надзвичайно цікава річ, що серед населення, серед всіх учнів початкових шкіл, семирічок, кількість українців становить 80%. Відбулися і зміни в складі технічної інтелігенції. Серед інженерно-технічного персоналу промисловости і будівництва маємо 48,8% українців, у машинобудівельній промисловості — 51,4% українців, у технічній — 51,5%, у харчовій — 57,4%. В той час, коли у вугільній промисловості маємо українців тільки 39,7%, а серед швейників — 16,4%. Щодо національного складу нашого державного апарату ми маємо: серед відповідальних працівників наркоматів України українців 52,7%. Могло б бути більше. В наркомюсті маємо 80% українців, у наркомземі — 70%, у наркомрадгоспах — 69,7% в наркомосвіті — 63,2%. В КП(б)У тепер ми маємо вже 57% українців, а у комсомолі нараховується — 68%. Могло б бути більше, тут ми дещо недотягли«...

Побачивши, що в боротьбі з російщиною в Україні перемагає українство, Москва протягом 1926-27 рр. проголосила шумськім »контрреволюційним ухилом«, а Л. Каранович одержав доручення розгромити його. Шумського з посади наркома освіти усунено і призначено до Москви на посаду голови профспілки працівників освіти ССРСР, потім його тихцем зліквідовано. Шумського звинувачено в тому, що він недовіряв московському ЦК в здібності проводити національну політику в Україні; систематично недовіряв російським »товаришам«, а зокрема тим, які за часів його урядування прибули в Україну. Звинувачувалось Шумського, що він суто бюрократично та націоналістично підходив до форм і засобів прилучення неукраїнської частини робітництва в Україні до української культури. ЦК КП(б)У він рахував за засіб російського шовінізму, що гнобить українських комуністів та інтелігенцію.

В той час, коли шумськісти звинувачували Москву, що вона вперто русифікує Україну, економіст-професор Волобуєв зробив аналізу економічних відносин між РСФСР та УССР. Він довів незаперечними доказами, що колоніальна залежність України від Москви по жовтневому перевороті залишилась така, як була і за царських часів, а визиск її збільшився. Жовтнева »революція« не здій-

снила гасел національного визволення гноблених націй, і насамперед України. Волобуєв економічно обґрунтував потребу виходу України зі складу СРСР. Москва негайно пов'язала в одну цілість шумськізм, волобуєвщину, вронівщину («ухил» у мистецтві), оголосила їх контрреволюцією і доручила Кагановичу провести в Україні чистку партії. Каганович контрреволюційні ухили зліквідував, як також зліквідував і боротьбістів, розв'язав «неблагодійні» для Москви організації, заслав на далеку Північ безліч української інтелігенції, а в організаційній сітці українського культурного та духового життя заснував паралельні російські організації. Вони мали за завдання розкладати зсередини, зліквідувати українську національну культуру і спрямувати її російськими шляхами. У висліді чисток Кагановича, на посаду наркома освіти УССР призначено М. Скрипника, з завданням остаточно очистити культурне життя від українського націоналізму. Від Скрипника з правдивими націоналістичними переконаннями та цілями треба було вже критись. В українській пресі на еміграції Скрипника висвітлюють як українського націонал-комуніста. Це не відповідає правді. Скрипник був московським комуністом, і навіть Постишев не звинувачував його в націоналізмі, шкідництві та нелюбові до Москви. Він звинувачував його за переконання і недогляд національного «шкідництва».

Перший раз Постишев появився в Україні в 1924 р., коли його було призначено секретарем Київського губкому партії, а в 1926 р. його вже «вибрано» секретарем ЦК КП(б)У. Як москалеві та зайді в Україні, Постишеву було доручено спостерігати за розвитком українського націоналізму та звітувати в Москву. В той час провадилась політика НЕП-у, отже Постишев не мав права перешкоджати «генеральній» лінії партії. Будучи московським відпоручником в Україні, Постишев звітував Москві в справі СВУ в 1929 р. Він одержав наказ зліквідувати його і приклав до того свою руку. Без суду було розстріляно до 2.000 членів СВУ та СУМ-у. Перед військовим трибуналом поставлено В. Отаманюка, М. Слабченка, С. Єфремова, В. Дурдуківського, Т. Слабченка, В. Чехівського, А. Ніковського, Старицьку-Черняхівську, Гребенецького, Голоскевича, Дубровського, Івченка, Гермайзе, Матушевського. Всі вони були знищені.

Другий раз Постишев появився в Харкові в січні 1933 р., у вишиваній сорочці. В Україні в цей час шалів голод, а компартія безоглядно масово колективізувала селянство. Однак жорстокий похід колективізації проти українського села українського націоналістичного руху не тільки не послабив, а навпаки, скріпив. За декілька місяців перед приїздом Постишева в Україну Панас Любченко погодився виконати призначену Сталіним для України «продразв'яорстку», що її відмовився виконати голова Совнаркому УССР Влас Чубар. Чубаря з посади усунено, і він невідомо де зник. На його місце призначено П. Любченка. Він не тільки перевиконав норму «продразв'яорстки», але дорвадив населення до жебрацтва, жахливого голоду та руйнування.

Запровадження Москвою постишевщини в Україні мало три причини:

а) Москва переконалася, що національна проблема має далеко більше значення, ніж вона до цього часу думала, що українці з своїм поневоленням у СРСР не погодяться;

б) По перемозі Гітлера в Німеччині Москва звернула свою головну увагу на Україну. Військова потуга Німеччини стала зростати, і в Москві це відчували як загрозу для єдності СРСР. Серед московського населення поширювалась стара царська пропаганда, що Україну вигадали німці;

в) В наслідок безоглядної колективізації десятки мільйонів українського селянства були ожебрачені й віддані на «милість» партійної бюрократії, більшість якої прибула в Україну з Московщини. В 1932-33 рр. Україна свідомо не виконувала державних планів заготівлі продуктів. Панаас Любченко вжив сили, щоб виконати «розв'язку», це в свою чергу викликало пожвавлення революційного руху та впертого спротиву українського населення. Підбадьорена розвитком протибольшевицької світової політики, Україна готувалась до повстання. До цього треба додати, що в часи українізації між східними та західними українськими землями налагодилися міцні зв'язки, зокрема в культурній творчості. О. Кобилянська (Буковина), В. Гренджа-Донський (Карпатщина), В. Стефаник та Катря Гриневич (Галичина) видавали в УРСР свої літературні твори. Деякі вчені з західних земель були членами Всеукраїнської академії наук (ВУАН). Серед них був, напр., Коник, керівник головної науки наркомату освіти, а перед арештом науковий радник Держплану УРСР, відомий географ С. Рудницький та інші. На західних землях України друкувалися твори Могилявської, Підмогильного, Івченка, Косинки. Крім того, боротьбу за пов'язаність і соборність українських земель свідомо вела українська еміграція з східних земель. Вона критично інформувала українців західних земель про культурні здобутки на східно-українських землях, а націоналісти палко її підтримували. Вони, напр., передруковували визначні літературні та наукові східно-українські твори, докладно їх вивчали і ділились своїми думками з іншими. Націоналісти керувалися поглядом, що Придніпрянщині треба придати головну вагу, бо не може існувати, крім Соборної, інша Україна. Націоналісти того часу глибоко розуміли, яку велику шкоду зробили українській соборності колишні австрійсько-російські та австрійсько-угорські кордони, як багато вони вплинули на витворення особливих українських типів у галузі духовності та культурного життя. (На жаль, ця справа і до цього часу на еміграції позитивно не розв'язана. Забуваємо, напр., що, коли створилась самостійна Польща, три різні між собою польські типи — «конгресівці, познаньчики та австрійці» — не дивились на себе вовками, як дивляться на еміграції на себе «західняки» та «східняки». Забуваємо, що для нас соборність — це життя та існування нації, а вивчення підсоветського українського життя на всіх сучасних українських землях — це питання майбутньої національно-визвольної революції в Україні).

Отже з написаного бачимо, що в Україні створився дуже небезпечний і загрозливий стан для Москви. Цій українській небезпеці й доручено було зарадити П. Постишеву, одному з найгірших російських сатрапів в Україні. Постишевщина розпочалася підступно-невинно, бо змінювати нагло курс політики супроти українського народу, який кількістю людей посідав друге місце в СРСР, було дуже ризиковно. Перші кроки Постишева в Україні розпочалися з того, що він наказав збудувати в Харкові монументальний пам'ятник Т. Шевченкові. Потім осягнув у Москві згоду з політичних причин перенести столицю України з Харкова до Ки-

ева. Це сталося 24 червня 1934 року. Отже перші кроки Постишева були, ніби, продовженням українізації. Вони мали на меті створити враження, що Москва не є ворогом України, а тільки ворогом українського націоналізму. Наступними кроками Постишева було «навести порядок» в ЦК КП(б)У та наркоматах. Ще перед тим політбюро ЦК ВКП(б) висловило до ЦК КП(б)У та його обкомів недовір'я. Пізніше, відзначаючи успіхи праці Постишева в розгромі українського націоналізму, Сталін 26 січня 1934 року сказав: «На Україні ще недавно нахил до українського націоналізму, навіть і в ЦК КП(б)У, не уявляв з себе головної небезпеки, поки ми з ним боролися. Але, коли перестали боротися і дали йому розростися до такого розміру, що він зімкнувся з інтервенціонізмом, він став для нас найголовнішою загрозою». Цим самим Сталін схвалив постишевщину в Україні. Постишев започаткував масову чистку советського апарату, культурних установ. Маючи вільну руку в справах ліквідації «куркульства» та націоналізму, він диктував політику Москви і в ЦК КП(б)У, члени якого, відчуваючи неминучість розправи з ними, не мали нічого іншого до вибору, як виконувати його накази.

В цей час на далеку Північ та до Сибіру посунули ешелюни потягів з «куркулями» та українськими націоналістами. Постишев обвинувачував Скрипника, що за його «широкою спиною» (Скрипник мав від природи широку спину) ховалось безліч «буржуазних» українських націоналістів. У висліді такого звинувачення, коли розпочався вже розгром ЦК КП(б)У, Скрипник був у лютому 1933 р. усунений з посади наркома освіти і призначений на посаду голови Держпліану УСССР. 3-го червня 1933 р. він вчинив самогубство. Наркомом освіти призначено Затонського. 13-го травня 1933 р. вчинив самогубство Хвильовий. Тієї ж години зажив отрути його вірний приятель поет Гірняк. Учинив самогубство також і Панас Любченко. Отже Постишев наводив «порядок».

Про результати наведення «порядку» 19-го листопада 1933 р. на пленумі ЦК КП(б)У Постишев говорив: «Викриття націоналістичного «ухилу» Скрипника дало нам змогу очистити різні ділянки соціалістичного будівництва від петлюрівських, махнівських та інших націоналістичних елементів. Досить сказати, що за цей час було вичищено понад 2.000 осіб націоналістичного елементу. З системи наркому освіти вичищено понад 300 наукових працівників. Тільки з восьми центральних советських установ ми викинули понад 200 націоналістів, які були на відповідальних посадах завідувачів відділами, а з кооперації та заготзерна викинули понад 1.000 націоналістів... Всі вони були заарештовані, розстріляні або заслані до концтаборів.

В червні 1935 р. на нараді організаційного комітету Спілки радянських письменників України, Постишев заявив, що в Україні відбувалося приготування до повстання, а в Харкові ще від 1928 р. існувала українська націоналістично-терористична організація, яку Постишев зліквідував. До неї належали, як заявив Постишев, Г. Косинка-Стрілець, Д. Фальківський, О. Влизько, О. Досвітній, Г. Епик, Остап Вишня, М. Куліш, Леся Курбас, Гео Шкурупій, Мисик та інші. 15 грудня 1934 р., після вбивства Кірова (1. 12. 1934 року), Д. Фальківського, О. Влизька та Г. Косинку-Стрільця розстріляно в Києві. Постишев говорив, що Д. Фальківського зловлено на гарячому, коли він зайшов до його кабінету і намагався застрілити його,

Постишева, з пістоля. Про останніх осіб, названих Постишевим, відомостей немає. (Гуморист Остап Вишня, що не так давно помер, був засланий до концтаборів і в 1938 р. перебував з автором цього допису на Усть-Шугорі, — Д. Ш.).

Постишевщина пожирала одну українську націоналістичну групу за другою. Нарком освіти Затонський, один з наймерзенніших московських запроданців, під керівництвом Постишева, русифікував у містах середні українські школи і ліквідував їх на селах. На місце середніх шкіл на селах дозволено функціонувати тільки семирічкам, у яких російська мова була обов'язковою. Молодь, що закінчила українські середні школи ще до Постишева, у високі школи поза межами України не приймалася «за незнанням російської мови». До високих шкіл України не могла поступити через «велику кількість бажаючих учитись». Привілеї надавалися тільки тим, що мали бездоганне пролетарське походження та склали іспит з російської мови. Одночасно з тим в Україну до високих шкіл прибуло вчитись багато російської молоді з Московщини. Письменство та мистецтво в Україні набирало все більш вузький партійно-комуністичний напрям. Мистці стали малювати вождів партії та діячів українського визвольного руху з старих часів, яких визнавала Москва. І в тій справі Постишев говорив, що українські націоналісти розпочали війну не образами, а образами. Українізацію Постишев зліквідував, зате скріпив русифікацію. В січні 1934 р. на сесії ВУАН Затонський виголосив запеклу великодержавну промову, у якій сказав: «Годі терпіти! Був час, коли ми використовували кожную культурну силу на Україні. Тепер годі! Ми вступили в другу п'ятирічку, гаслом якої є ліквідація всіх залишків капіталізму в економіці і свідомості людей». 1-го квітня ВУАН розв'язано, членів її заарештовано, а на те місце створено філію Всесоюзної академії наук. Всіх академіків з західних українських земель вигнано і заслано до концтаборів. Затонський громив націоналізм у всіх ділянках української духовости та культури. Він заявляв, що «в літературі, історії, мистецтві подавали українському населенню у замаскованому вигляді націоналістичну романтику, — прикрашування козаччини, гетьмана Хмельницького, кошових отаманів Запоріжжя, діяльності Центральної Ради, героїських боїв петлюрівських загонів, революційність українських націоналістичних партій. Під виглядом української культури старанно збиралися і консервувалися всі націоналістичні здобутки та прояви, аж до релігійних забобонів та відьмівських заговорів включно». За часів Затонського українські вчені знайшли в Чорному морі якийсь новий вид акули і назвали її українською. З того приводу Затонський говорив: «Нехай буде і паршива акула, аби українська».

25 червня 1935 р. в Парижі відбувся влаштований Москвою міжнародний конгрес, на якому від УССР були делегатами Тичина, Корнійчук, Панч та Микитенко. Всі делегати конгресу категорично протестували проти нищення культурних цінностей та палення книжок у Західній Європі (Німеччина), а Микитенко навіть виголосив у тій справі дуже гостру промову. Але через декілька місяців по конгресі, з наказу Постишева, на московському вогнищі вже горіли книжки Тичини, Микитенка та Корнійчука.

21-го серпня в Москві відбувся черговий пленум ЦК ВКП(б), на якому Вишинський, з доручення Сталіна, вимагав ухвали про дослідження діяльності Бухаріна, Рикова, Томського, Радека, Угланова та П'ятакова. Пленум ухвалив дослідити всі справи, за винятком справи Рикова і Бухаріна. Томський вчинив самогубство, а всі інші були заарештовані. На листопадовому пленумі того ж року Сталін знову порушив питання арешту Бухаріна та Рикова, але пленум знову йому відмовив. Після пленуму заарештований Радек написав Сталіну покайного листа-донос на Бухаріна. Орджонікідзе загадково помер (самогубство), а на лютневому пленумі 1937 р. ухвалено арештувати Рикова і Бухаріна. Яку роль відіграв Постишев на цьому пленумі — невідомо. Але на початках 1938 р. в Україну вже прибув Хрущов, а Постишева призначено секретарем партії до м. Куйбишева. Тут він, як «ворог народу», зник. Зник також, як «ворог народу», і Затонський.

В червні 1938 р. відбувся 14-ий з'їзд КП(б)У, на якому Хрущов заявив: «Українські націоналісти, мерзенні вороги народу, робили все для того, щоб відірвати український народ від братерського російського народу. З цією метою вороги цькували російську мову на Україні. Товариші, тепер всі народи вивчатимуть російську мову тому, що російські робітники, а в першу чергу робітники Пітера, робітники Москви, піднесли прапор революційного повстання... Товариші, більшовики вивчали німецьку мову, щоб в оригіналі вивчати Маркса. Вчення Маркса-Енгельса розвинули далі Ленін-Сталін російською мовою. Тому, товариші, народи всіх країн вивчають і вивчатимуть російську мову, щоб вивчати ленінізм, сталінізм та навчитись перемагати своїх ворогів... Вороги всіма способами відривали культуру українського народу від російської культури. В Києві, напр., до цього часу не було ні однієї газети російською мовою. Тепер виходить республіканська газета, орган ЦК КП(б)У — Советская Україна». Буржуазні націоналісти, польські (це закид в бік Косіора), німецькі шпигуни, які пробралися в різні ділянки советського українського життя, чудово розуміли силу впливу російської мови, російської культури, впливу вчення Леніна-Сталіна на умі українського народу. Ось чому вони витравлювали з українських шкіл російську мову».

Таким змістом своєї промови Хрущов започаткував в Україні політику творення т. зв. советського патріотизму та дружби підсоветських народів, очевидно, під керівництвом «старшого брата». Резолюції 14-го з'їзду КП(б)У теж були спрямовані до того. З'їзд нагадує всім парторганізаціям України, — записано в них, — що наслідки шкідництва, яке проводилося буржуазними націоналістами та троцькістсько-бухарінським фашистським охвістям, не зліквідовані, а вороги народу повністю ще не викорчовані... Зусилля троцькістів, бухарінців і буржуазних націоналістів були спрямовані на відрив українського народу від братньої дружби з великим російським народом, на відрив Радянської України від СРСР.. З'їзд зобов'язує більшовиків України вести нещадну боротьбу з ворогами народу, щоб повністю і до кінця виявити, викрити і знищити всі ворожі гнізда, ворожу агентуру, яка провадить підривну шкідницьку роботу на ідеологічному фронті».

Хрущов на 14-му з'їзді КП(б)У перший назвав російський нарід «великим», і це було записано до резолюцій. Отже заслуга за назву моска-

лів «великим народом» є не Сталіна, а Хрущова. Сталін тільки повторив її під час другої світової війни. Резолюції 14-го з'їзду вже протоколювали «непорушну єдність російської та української культури», «соціалістичної змістом, національної — формою».

Хрущову було що «ліквідувати» в Україні! Чи не лежить на сумлінні Хрущова і ліквідація Постишева та Косіора? Косіор, довголітній секретар компартії в Києві та Харкові, поляк за національністю, виступив останній раз з промовою на 13-му з'їзді партії 27 червня 1937 р., а потім зник, як «ворог народу». Як відомо, на 20-му з'їзді партії його посмертно реабілітовано.

Ждановщина в компартії

Призначений у кінці 1934 р. секретарем Ленінградського обкому партії, А. Жданов належав до членів ЦК партії і працював аж до своєї смерті в Комінтерні-Комінформі. Тож до керівництва московськими п'ятими колонами за кордоном Жданов мав безпосереднє відношення і формував у ЦК партії курс зовнішньої політики, тим самим мав перевагу над Маленковим перед Сталіним. З 1939 р. Жданов стає вже членом політбюро, а в 1944 р. переходить до праці в апарат ЦК партії. 25-го вересня 1936 р. Сталін та Жданов вислали з Сочі телеграму, у якій наказали усунути Ягоду зі становища наркома НКВД, що виявився нездібним «розкрити троцькісько-бухарінський блок». На місце Ягоди пропонувалося призначити Єжова, Каганович та Молотов скликали засідання політбюро, і телеграму було схвалено. Телеграма підкреслювала, що «НКВД в тій справі відстало на чотири роки». Немає сумніву, що в телеграмі Сталін мав на увазі ті суперечки, які були в 1932-1934 рр. між Сталіним, Кагановичем та Молотовим — з одного боку і Кіровим, Орджонікідзе, Бухарінін та Риковим — з другого боку. Очевидно, що протягом 4-ох років (1932-1936) Сталін не був бездіяльний. Він систематично підготував єжовщину ще від часів створення «Тасмної комісії державної безпеки при ЦК», очоленої Поскрьобишевим. 26-го вересня президія ВЦК «призначила» Єжова наркомом НКВД, а 27-го вересня вже розпочинається єжовщина. Правда, перші арешти троцькістів-бухарінців сталися ще за урядування Ягоди, але він «був нездібний» їх розкрити до кінця, як писалося в телеграмі.

Сталін не міг забути, що в 1932 р. політбюро та ЦК на засіданнях і пленумах відхилили його вимоги застосувати кару смерті до комуністів-опозиціонерів (справа Рютіна). Не міг він забути і обмеження його диктаторської влади на січневому пленумі ЦК партії в 1933 р., коли пленум, щоб запобігти повстанню в Україні, ухвалив інструкцію про обмеження права судів, прокуратури та частинно НКВД, але надав у тих справах великі права ЦК компартії. Після січневого пленуму в Україну і прибув Постишев.

Приблизно в тім часі в ЦК партії виявились розходження між Сталіним та його противниками і в питаннях зовнішньої політики. Він увесь час прямував до міцного союзу з милітаристичною Німеччиною і намагався тим союзом викликати в Західній Європі агресивні війни. На цьому тлі між Сталіним та Ждановим в 1936 р. стався зудар, бо ж, як не-як, а Жданов керував, хоч тільки формально, Комінтерном. Що Сталін

прямував до союзу з Німеччиною аж до початків другої світової війни, ствердив навіть і Молотов після підписання договору з Гітлером в 1939 р. На сесії Верховного совета СРСР 31 серпня 1939 р. Молотов сказав: «Історичне передбачення Сталіна блискуче виправдалось. З Німеччиною ми підписали спільний договір, який забезпечує нам мирне будівництво».

Ежовська чистка була перемогою Сталіна у внутріпартійній боротьбі над кировщиною. Справи ворогів Сталіна розглядалися тепер не на засіданнях політбюро ЦК, а вів їх безпосередньо Ежов з Поскрьобишевим у «Таємній комісії державної безпеки». Лише для формального оформлення вони передавали її до спеціально виділених для цієї мети слідчих НКВД. Потім ті справи перебрала Військова колегія Верховного суду. Таким чином Сталін звів нанівець довоєнну роль політбюро. Проти того виступив Жданов. Як оповідав Хрущов на таємному засіданні делегатів 20-го з'їзду партії, Сталін був творцем системи кривавого терору, яка потім стала нормою життя Советського Союзу. Він вигадав поняття «ворог народу», і цей термін уможливив застосовувати найжорстокіші методи, що їх не передбачають норми навіть найпримітивнішої законності, до кожної людини, яка не погоджувалась із політикою партії, себто Сталіна. Терор у широкому засягу розпочався ще взимі 1934/35 року, а претекстом до нього було вбивство Кірова, яке, ніби, виконали «вороги народу». Як потім стало відомо, з 1968 делегатів 17-го з'їзду партії протягом ежовської чистки було розстріляно або заслано до концтаборів 1.108. З складу вибраних на 17-му з'їзді 139 членів та кандидатів ЦК заарештовано і розстріляно 98 осіб. Терор продовжувався аж до 1940 р., а в советській армії навіть до початку німецько-советської війни 1941 р. (Про чистку в армії було дуже мало відомостей. Існувало переконання, що вона закінчилась в СРСР взимі 1938/39 р., коли вже зліквідовано Ежова, а на його місце призначено Берію).

Під час ежовської чистки Поскрьобишев, на розпорядження Сталіна, вислав до всіх республіканських ЦК партій та обкомів шифровану телеграму, а органам НКВД таємну інструкцію, якими наказував уживати до заарештованих «ворогів народу» фізичні методи допитів. Обґрунтування було таке: «Націоналісти-шовіністи, що стали наймитами капіталізму і зімкнулися з ворогами народу — риковцями, бухарінцями, троцькістами та зінов'євцями, — вживають проти відповідальних партійних працівників та керівної верхівки ЦК ВКП(б) методів терору. Фашисти в своїх застінках тортурують та катують відданих справі Леніна-Сталіна комуністів. Ми дуже лагідно і м'яко поводимося з нашими ворогами, в той час, коли класова боротьба вимагає цілковитого їх знищення». З цього моменту до сталінських ворогів застосовано в НКВД найжорстокіші тортури. Основою для вироку на кару смерті або заслання в концтабори були навіть фальшиві докази одного свідка на допитах, або вимушене тортурами визнання вини заарештованого.

Ежовська чистка не тільки «чистила» сталінських ворогів, але вона розповсюдилася й на мільйони неповинного підсоветського безпартійного населення. В Україні за часів постишевщини (ежовської чистки) майже в кожній родині були заарештовані, розстріляні або заслані до концтаборів. Після ліквідації Ежова, його діло продовжував Берія. На часи

його урядування припадає масовий розстріл населення у Вінниці, Одесі, Дніпропетровському, Харкові, Києві, Умані. На часи урядування Берії припадає і Катинь.

Єжов зі своїми співпрацівниками виготовляв списки арештантів, справи яких повинні були передаватися до Військової колегії. Вже наперед для кожного виготовлялися вироки, які затверджував Сталін, а колегія тільки для формальності їх підписувала. Протягом 1937-38 рр. Сталін затвердив 390 таких списків, на яких значилися тільки тисячі партійних, комсомольських, військових та урядових співпрацівників. Безпартійне арештоване населення засуджувалося «особим совещанієм» НКВД в Москві. Розміри арештів набрали в 1937 р. такого засягу, що Москва не встигала всіх арештантів засуджувати. Щоб прискіпити справи, створено при кожному обласному НКВД обласне «особое совещаніє».

Коли ж єжовська чистка заторкнула також Ленінград, «колибель руської революції», Жданов гостро виступив проти сталінських метод. За ним стояла вся ленінградська партійна організація. Ще за часів Леніна Ленінград увесь час був проти партійної московської верхівки. По смерті Леніна ці тенденції посилювалися, а зокрема за часів урядування Кірова. Коли ж в апараті ЦК Маленков став набирати своїми впливами більшої ваги, ленінградська партійна організація змусила Жданова гостро виступити проти нового сталінського фаворита, що працював спільно з Поскрібіщевим.

Щоб надати більше ваги своїй «окремій» політиці, ждановці (ленінградці) вимагали від ЦК партії повернутися в економічному житті СРСР до ленінської політики НЕП-у, а вирішальну роль в керівництві надати партспецам доєжовського часу. Між Ленінградом і Москвою заіснувала гостра конкуренція в питаннях імперіалістичної політики як у СРСР, так і назовні. Ленінградців підтримував також і Красін, який, ніби, разом з ждановцями опрацював плян оголошення Ленінграду вільним портом. Красін посилався на те, що цей плян був схвалений свого часу ще Леніним. Наскільки це відповідає правді — невідомо, але «Нью-Йорк Таймс» з 25. 12. 1954 р. подавав вістку, що в дипломатичних колах Москви були у свій час інформації, ніби ленінградські ждановці проєктували відкрити в Ленінграді щорічні міжнародні ярмарки на взірць лаяйпцігських. Справа «ляйпцігських ярмарків» закінчилася сталінськими розстрілами та арештами.

Зокрема дуже гостро виступив Жданов на одному з засідань політбюро в справі розстрілу групи Тухачевського. Справа Тухачевського належить до таємниць Кремля. Про неї Хрущов на таємному засіданні 20-го з'їзду партії пробурмотів тільки те, що вона була однією з чергових сталінських підлот. Але про реабілітацію розстріляних Хрущов не сказав ні одного слова. Ніяких докладних відомостей у тій справі советська преса не подавала. Не було їх і в наказі наркома військових справ Ворошилова в 1937 р., як також і в інших офіційних документах Москви, оголошених до прилюдного відома. Навіть до цього часу немає ніяких роз'яснень чи публікацій. Але в цьому році в советській військовій пресі час-до-часу стали згадуватись прізвища окремих осіб, які були належні до групи Тухачевського: маршала Блюхера, Єгоров та ін. Го-

ловне політичне управління повідомило, що будуть у найближчому часі видані книжки, написані Гамарником, колишнім начальником ПУР-у, а перед самогубством — заступником Ворошилова.

За повідомленням совєтської преси з 12 червня 1937 р., в Москві були розстріляні маршал Тухачевський, командарм 1-ої ранги Якір, армійський комісар Едеман, військовий аташе в Англії Путна, комкор Фельдман, комкор Приймаков, командарм 2-ої ранги Корк, командарм 1-ої ранги Уборевич. Якір командував у ті часи Київською військовою округою на місці Дубового (розстріляного по справі СВУ), а Тухачевський був заступником наркома військових справ Ворошилова.

До цього часу не можна усталили, чи змова Тухачевського дійсно існувала, чи, можливо, це був один з чергових злочинів Сталіна, Ворошилова, Молотова, Кагановича, Хрущова, Маленкова, Єжова та Поскрібішева. Один з визначних співпрацівників начальника німецької таємної служби, Гайдріха, Вальтер Шеленберг у цьому році видав у США свої мемуари, у яких він пише про справу Тухачевського. За його твердженням, Гайдріх одержав від російського білоемігрантського генерала Скоблїна, який працював шпигуном НКВД за кордоном, інформації про те, що Тухачевський готує переворот у СРСР. Інформації Гайдріх передав Гітлеру, який вирішив повідомити Сталіна про змову Тухачевського. В 1949 р. були опубліковані спомини Бенеша, що написав таке: «В середині січня 1937 р. одержано з Берліну відомості, що там уважають переговори з Чехо-Словаччиною за безвислідні. Одночасно з тим повідомлялося, що Гітлер відбуває інші переговори, які можуть вплинути на справи Чехо-Словаччини. Ці другі переговори велися з антисталінською групою Тухачевського. Про змову Тухачевського повідомлено совєтського амбасадора в Берліні Александровського». Генерал Кестрінг, колишній військовий аташе Німеччини в Москві, заявив, що ніякого зв'язку німецького генерального штабу або гітлерівського уряду з маршалом Тухачевським не було. Московські енкаведисти, які «перейшли» на Захід, свідчать, що Тухачевський створив, ніби, штаб повстання, яке мусіло б відбутися в травні 1937 р. Повстання повинно було б розпочатися в той день, коли начальник Головного управління таборів (ГУЛАГ-у) Фірін застрілить Сталіна. Один майор, що сидів у совєтських концтаборах у справі Тухачевського, заявив у приватній розмові, що Якір, ніби, доручив йому під час повстання проти совєтської влади захопити своїм батальйоном київську телефонно-телеграфну станцію та головну пошту. Цей майор твердив, що повстання готувалося не на Волзі, як про те свідчать деякі совєтські офіцери, а в Україні. Наскільки це все відповідає правді, ствердити не можна. У всякому разі тисячі совєтських офіцерів в армії переходили єжовсько-берієвську чистку аж до початку війни Німеччини з СРСР 1941 р. Отже Москва другу світову війну розпочала з великим браком офіцерських кадрів. Звідси стає зрозумілим, чому Сталін у час війни наказав велику кількість офіцерів звільнити з концтаборів та спрямувати на фронт, де вони мусіли власною кров'ю «виправдати» свої «злочини» супроти Кремля.

(Далі буде)

МИХАЙЛО КУПНІР

МОВЧАНКА — ШЛЯХ ДО СЛОВА ЖИВОГО

Однією з великих трагедій сучасної людини є обезцінення слова. Слово подешевіло, вилиняло, скорчилося і викоренилося, як оті клубки будяка на пустині, якими вітер мете. Сьогодні — тут, завтра — там; сьогодні — так, завтра — ні.

«*Fiatus vocis*», — говорили номіналісти. Звичайна гра голосових струн, і ніщо більше. Подумаймо: чим є для нас слово і чи ми всі — не більше або менше приховані номіналісти, безкорінні балакуни, що розійшлися з дійсністю?

Старовинний світ, коли його зрівнювати з нашим, мав почуття ваги і поваги слова. Відмірював його з усіх боків, поки передав пам'яті. Відчував губами смак, круглість, ядерність, соковиту м'якість, сполучував його з голосом. Грек, жид, халдеєць чи римлянин не читали потику. Папірус, камінна табличка або пергамен були надто цінні, щоб із записаного знаку не здобути повного змісту. Не вимовляли слів поспішно, не калічити їх, як це робимо ми. Кожне речення мало свій ритм, свої арси і тези, свої притищення й підвищення, які сьогоднішньому варварові навіть і не снилися. Коли гімназист ХХ-го віку розпачливо обтовкає гексаметри, вводячи їх у той кумедний гальоп, який шумно називають «скандуванням», він мимохіть дає свідчення одному з найсумніших каліцтв сучасної людини: атрофії слова. Гімназист, що обтовкає «Енеїду» або, не дай Боже, творчість Гомера, не знає, що калічить музику. Антична людина мала ритм у голосі, в пальцях, у м'язах, нервах, — у цілому тілі, найщільніше зіграному з мелопеєю природи. Вдихування і видихування кінчалося з космічною гармонією. Кожне слово було подією, киненою на вагу історії. Це слово відважували оццадно, зважаючи на те, щоб воно не переважило свого змісту. Досліджували його коріння, справджували, чи відповідає істоті речі, оточували його побожною пошаною, ніби силу крилату, що втілює притасну думку та перемінює її в загальне добро. Для античної людини слово не було цифрою, а символом, що тлумачив такий, а не інший фрагмент дійсності та зобов'язував так безумовно, як закон.

У ХХ-му віці слова нам перемінюються у заяложені банали, стають димовою завісою, яка служить тільки для того, щоб відділити людей від того, що є. Мілкий гамір дуже добре приглушує небажані запитання. Сучасна людина вживає слова, як ізолятора, що забезпечує її від душі і Бога. Стільки в нас шуму і такий гамір слів, що вже самі себе не можемо почути, а що ж тоді іншу людину, Бога!

* * *

Духова яловість наших часів якраз тим і означається: лепетанням слів без значення. І найгірніше в тому те, що ми вже навіть і не уявляємо собі розмірів зла, яке у тому явищі приховане. Заражені хворобою століття, не добачаємо власного каліцтва. Балакають інші, отож пробуємо перебалакати їх. Щоб лиш голосніше, сильніше, більше. Слова ж

можуть бути — як горілка, без якої п'яниця не може обійтися. Є люди, для яких день перемовчати — це дійсна мука, яка веде до шалу мелянхолії. Коли ж таким людям бракує живих істот, до яких вони могли б говорити, вони вмикають радіо, щоб говорило, принаймні, воно до них. Коли ж слова бринять і нічого не означають, то чи можна дивуватися, що вони до нічого не зобов'язують?

Криза слова видна не тільки серед поган і большевиків; навіть християни легковажать слово і не всмак їм текст Євангелія, де сказано, що з кожного пустого слова нам доведеться давати рахунок. З кожного пустого слова? Що ж таке пусте слово, а що — правда? Тут опановує нас збентеженість. Споглядаємо на пройдений день, несміливо важимо якісний тягар вимовлених слів і запитуємо: Милосердний Боже, що ж відімо перед Твоїм обличчям з такою хмарою схиблених думок?

Хто доцінює, хто рахується нині з такими речами, як обіцянка, слово чести, зобов'язання? Хто приймає всерйоз присягу: «Не облишу тебе аж до смерти»? Адже все це відійшло вже до минувшини, до категорії передсудів, забобонів. Зобов'язання-слово — це, власне, тільки слово. І навіть так звані «побожні люди» інколи легковажать дану обіцянку. Прикладом, хтось зобов'язався виконати на означений час якусь працю. Зобов'язався врочисто, невідклично, рішуче і так твердо, що не було місця на те, щоб у приречення протиснувся хоч якийсь сумнів. Але від означеного часу проминув місяць і другий. На пригадку — жадної відповіді, лиш гробова мовчанка. Врешті довкілним шляхом приходить вістка, що не сталося нічого страшного і дивного, мало місце щось зовсім природне: було сказане слово, але ж без жадного зобов'язання; втім, хто ж це бачив отак присікатися, домагатися виконання з подібною нахабністю?..

Виразного розмежування між «загальним» та «індивідуальним», власного, нема. Публічне зло є результатом неморальності одиниць. Міжнародні конференції, де переливають з пустого в порожнє, договори, що не зобов'язують, зобов'язання, диктовані опортунізмом, який розшматовує все, що лиш йому в дорозі, — все це міститься в серці людини. Брехня одиниці нестримно розгортається в брехню світову. І тут заховується проблема. Девальвація слова веде до фальшу, а фальш — до брехні. Хто сьогодні «бує» чи «набиває в пляшку», завтра неодмінно збреше. Зло на одному рівні не втримується, а провадить нижче й нижче. Не даремно ж «батьком брехні» Св. Письмо називає сатану.

* * *

Християнство виховує нас у великій пошані до слова. Які ж головокружні перспективи відкриває нам теологія! У Слові Відвічний Бог одинокий раз, назавжди, висказався ввесь. Його Слово стало тілом.

Людина, створена на образ і подобу Бога, є одиноким створінням, яке отримало дар слова. Тому ж що численність є знаком незначности людини — адже стоїть вона на межі світу духового і матеріального, — треба їй багато слів, щоб висказатись самій та виловити світ, назвати по-імменно все, що є. Тож словотворча сила є водночас і великою відповідальністю. Нема людського слова, яке позбавлене неперевершеного взору у відвічному Слові Бога.

Слово важне тоді, коли воно щось висловлює, отже називає поіменно те, що є. Кожне слово, що його говорю, пишу, повинно бути моїм виразом, повинно відповідати докладно означеному внутрішньому змістові, віддзеркалювати дійсність. Якщо воно таким не є, воно брехливе. У світлі ж догми створення той, хто зраджує слово, ставить під знак сумніву також Слово. Тому кожна брехня скеровується проти Триєдиного Бога, тому «батьком брехні» є диявол, а кожна брехня відкриває йому двері, неначе на те, щоб видати в руки нечистого того, хто грішить проти правдивости.

Хтось може запротестувати: Балакун не конче мусить бути брехуном. Можна говорити багато, при тому невинно... Та це правда лише частинна. Річ у тому, що зовнішній і внутрішній гамір не дозволяють нам прислухатися до неблаганного голосу сумління. Багатомовність є похилою площею, яка веде куди нижче від «невинного цокотіння». Кожний легковажний осуд, що намагається схопити таємницю чиеїсь душі в сітку бренькливих слів, є формою брехні. Знаменитий факт: жертвою багатомовности і балакунства майже завжди є наші ближні.

«Ubi peccata, ibi multitudo», — каже св. Августин. «Гріх із природи роздрібноє». Тому то один середньовічний письменник називає сатану «фабрикантом дробів», «fabricator fragmentorum», що розкладає святу цілину людської душі, так як смерть розкладає тіло. Добро поєднує, гріх розкладає. В першому — життя. в другому — смерть. І найбільше розмінює нас на дрібне лепетання пустих слів.

* * *

То й не дивно, що всі без винятку мудрці та майстрі внутрішнього життя кладуть як фундамент «святую мовчанку». Не тому, що вони відчують пишну погорду до слова, а якраз навпаки, з глибокої пошани до нього. Бо мовчанка своєю природою словородна. Саме в мовчанці, як дитина в утробі, росте й визріває слово. Треба доносити його до кінця, дати йому народитися в означеному часі. Щойно тоді воно може мати своєрідний питомий тягар, вимір, форму. Та на це треба часу, треба терпеливості і... покорі. І ще треба самого почуття живого, повного, народженого слова.

Проти токсин балакунства існує тільки один лік — мовчанка. Сучасній людині вона інколи важка, як тверезість для пияка. Тим важча вона, що йде не лише про зовнішню мовчанку, а також і про внутрішнє стишення, саме те, яке слухає. Проте, тягар цей треба на себе взяти.

Церква знає людину. Рекомендуючи людині постійну мовчанку в життєвому марші, Церква запевняє внутрішню апровізацію людській душі та людському тілу. В тому місці Церква не розділяє того, що Бог у своїй мудрості поєднав, і дбає заодно про розвиток як тіла, так душі.

«Говори, Господи, слухає Твій слуга...» Хто ж слухає, той мовчить. Серед гамору не почуєш Господа. Навіть і в молитву може прокрастися дешева багатомовність, бездушне відклепування. Навіть молитва може бути спробою перебалакати чи забалакати Бога. А молитва ж — це діялог, у якому ми не маємо ні першого, ні останнього слова. Стартом тут є завжди мовчанка.

»Посеред глибокої мовчанки, серед нічної тиші, всемогутнє Твоє Слово, Господи, зійшло з неба, покидаючи царський трон«. Блаженний Тавлер застосовує цей текст із книги Мудрости до життя душі. »Коли хочеш, — каже він, — щоб у тебе вступило Слово, стихни в собі, стань на струнко...«

Таким способом, мовчання запліднює і словорodne. На самоті зі Словом, починаємо розуміти вагу, глузд, тягар і відповідальність людських слів, які повинні бути на образ і подобу Слова, як людина є подобою Бога. Молитва відкриває далекі перспективи. Те, що ми знецінили дешевим лепетанням, у Божій інтенції є причастям. Від людини до людини, і від людини до Бога.

Голос душі

У галасі великого міста, в боротьбі за фізичне існування, в культі розваг і спорту, і постійного порушення прав людської гідності, наша душа постійно намагається подати свій застережливий голос.

Але ми не вміємо до нього прислухатися.

Занадто мало уваги присвячуємо ми життю душі, хоч тільки воно й важить у поступі кожного з нас.

На жаль, ця тема мало приваблює тих, хто має звичку забагато розмовляти з іншими, і дуже мало з самим собою.

Говорячи з іншими, ми майже ніколи не кажемо те, що думаємо і відчуваємо.

І так виховуємо в собі неправду і лицемір'я.

І так привчаємо себе підлабузнюватися до сильних і ставитися бай-дуже до слабших.

І так шириться своєкорисний матеріалізм, а ідеали вигасають.

І все це тільки тому, що ми не доцінюємо справжнє наше чуття, отой безпосередній голос нашої душі, — хоч ми й дуже любимо говорити про нашу чуйність, про нашу надмірну чуйність.

О, які ми чуйні!

І ми задивляємося в дзеркало нашої марновласности.

І, щоб не бачити інших, які нібито ту нашу чуйність занадто вражають, ми замикаємося в нашому егоїзмі.

І все ж наша душа робить розпачливі зусилля, щоб дати нам про себе знати, щоб ми почули її голос, щоб зрозуміли, що вона живе.

Треба прислухатися до голосу нашої душі.

(Є. Онацький: Очима душі — голосом серця, переспіви)

МАРТИН СУЛЯТИЧ

УКРАЇНЬСЬКА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА

(Нарис)

Вступ

Україна перебуває в постійній боротьбі за своє національно-державне визволення з російської неволі. Боротьба ця неймовірно тяжка. Тимчасово ворог має перевагу. Проте на українському боці існує потенціально перевага. Перевести цю потенцію в дію, в реальну силу, це завдання української визвольної політики, зокрема зовнішньої, бо саме на цьому відтинку є цей потенціал.

Росія в боротьбі з Україною перш за все вдарила по українській зовнішній політиці, й по перемозі імперії, вже в ХІХ ст., Україна як міжнародна політична сила не існувала.

З відновленням нашої визвольної боротьби прийшло відродження української зовнішньої політики. Вона розвивається і могутніше з постійним наближенням державного визволення України. Сьогодні, в другій половині 50-их рр. ХХ-го століття, вона стає викристалізованою, окремою частиною українського визвольного руху.

В тій та в чергових статтях постараємося звести українську зовнішню політику в систему і дати нарис науки про неї. Знаючи, що досі така наука ще не скристалізована, ми свідомі, що наш нарис неповний, імовірно тимчасовий: структура цієї науки підпадатиме різним змінам і поправкам. Істотним на сучаснім ступені її розвитку є визначити її зміст, поле дії, виявити головні проблеми і тематику, дати поштовх до дальших її студій.

1. Дефініція

Як кожна наука, так і наука української зовнішньої політики має свою дефініцію, себто точне та певне визначення. Дефініція дає відповідь на питання, чим займається ця наука, яка її мета та який засяг її заінтересування.

Дефініцію української зовнішньої політики можна визначити так: це процес, що має виразне керівництво, діє в інтересах української нації та має за об'єкт народи, які можуть мати або мають будь-яке відношення до України.

Дефініція науки української зовнішньої політики може бути така: це систематизація усіх засобів, елементів — теоретичних і практичних, — які творять українську зовнішню політику. Ця наука має на меті надати зовнішній політиці найбільшу ефективність. Вона осягає це через вивчення міжнародних відносин, визначення ієрархії вартостей, використання досвіду історії, підготовку кваліфікованих кадрів, аналізу силових відношень і т. п.

2. Мета і завдання української зовнішньої політики

Метою української зовнішньої політики є спільно з іншими проявами визвольної боротьби здобути Україні суверенність, закріпити її та забезпечити ріст нації і належне місце в міжнародній громаді.

Зовнішня політика кожночасно мусить мати виразно визначену ієрархію вартостей, себто знати найважливішу та другорядні цілі. Головною метою буває або подолання найбільшого ворога нації, або досягнення найбільшого завдання. Другорядні цілі можуть стати першорядними після досягнення головної мети, в цілому ж вони мають меншу важливість порівняно до мети головної.

Приклади: В XIV ст. ворогом України ч. 1. були татари, а не Росія. В XVIII ст. ворогом ч. 1. була Росія, а не татари. Сьогодні Росія є ворогом ч. 1, а Польща ворогом ч. 2. В XVII ст. було навпаки: Польща була ворогом ч. 1, а Росія ворогом ч. 2. Зрівнюючи дві цілі нашої політики: знищення комунізму в Україні і знищення російського імперіялізму, приходимо до висновку, що перша з них є другорядна, друга — першорядна, бо включає в собі першу.

Для досягнення головної мети істотно насамперед визначення найважливіших засобів.

Українська зовнішня політика може досягнути свою мету такими засобами:

- а) знищення Російської імперії,
- б) зискання Україні сильних союзників і
- в) закріплення міжнародної концепції, сприятливої інтересам України.

(Наука зовнішньої політики має завдання постійно слідкувати за ієрархією вартостей у зовнішній політиці, себто порівнювати головну мету і підрядні та встановлювати завдання).

3. База української зовнішньої політики

Зовнішня політика не існує сепаратно, незалежно від життя суспільства. Вона не є самоціллю, вона органічно пов'язана з нацією в цілості, а зокрема з її проводом.

Базою української зовнішньої політики є український націоналізм, себто його теорія і практика, включаючи:

- а) український месіанізм,
- б) ідеологію українського націоналізму,
- в) універсальну (міжнародну) концепцію,
- г) внутрішньо-державну програму і
- г) стратегію українського націоналізму.

Месіанізм формує ідеали української зовнішньої політики. Ідеологія надає їй світоглядово-духове і культурно-інтелектуальне обличчя. Універсальна концепція це перспектива-ідеал міжна-

родного ладу. Програма дає візію ладу в українській державі. Стратегія визначає засоби української зовнішньої політики. Націоналізм у дії — це нація в боротьбі за свою суверенність.

4. Значення зовнішньої політики

Вище ми вичислили три основні завдання, яких реалізація доведе до досягнення суверенності. Без їх здійснення Україна не увільниться. Їх можна досягнути лише через зовнішню політику, а це доказує її необхідність.

Наука має виявити важливість зовнішньої політики в аспекті досягнення основної національної мети. Якщо виявиться, що вона є найважливішим сектором, тоді всі інші сектори повинні бути їй підпорядковані. Вона тоді має надавати напрям унутрішній політиці. Всі сили та засоби повинні бути спрямовані на виконання завдань зовнішньої політики.

Ми ставимо тезу, що зовнішня політика є головним сектором української визвольної боротьби. В дальшому постараємося цю тезу обґрунтувати.

5. Передумови здійснення завдань української зовнішньої політики

Щоб зовнішня політика могла здійснити свої завдання, вона мусить:

а) мати базу політичної сили (авторитетний державницький провід, політична організація з кадрами, завершена політична система, якою є український націоналізм);

б) посідати засоби боротьби, відповідні до завдань (психологічні, економічні, технічні, комунікаційні, фахові й інші);

в) всіх потенціальних союзників зробити активними;

г) домогтися згідності з зовнішньою політикою потенціальних, хоч не природних союзників;

ґ) досягнути актуальну більшу силу від сили ворожої. Лише тоді Україна переможе Російську імперію.

6. Наука української зовнішньої політики

Наука української зовнішньої політики займається аналізом дотеперішньої української зовнішньої політики, критикою її, викриттям помилок, вивченням причин і наслідків її відсутності в певних історичних періодах, відзначає позитивні її моменти. Завданням науки є кожночасно усталювати зміни в міжнародних відносинах, викривати зміни в силовому укладі, завжди маючи на увазі позиції української зовнішньої політики, українські інтереси.

Для своїх завдань наука зовнішньої політики користується рядом інших наук.

Наука політики вчить про організацію політичної сили. Наука міжнародних відносин вивчає зв'язки між народами. Наука української політичної думки вчить про шлях її розвитку, про

її джерела і властивості. Історія України вчить про її зовнішньо- і внутрішньо-політичне, економічне, культурне минуле. Наука стратегії і тактики вчить, як творити і реалізувати плани. Геополітика вчить про положення країни в міжнародному укладі сил. Дипломатія вчить про засоби нав'язування і втримування міжнародних стосунків. Пропаганда дає психологічну зброю. Вивчення Росії приносить відомості про головного ворога України. Наука політичної філософії вчить про чужі сучасні та історичні ідеології, про їх позитиви і негативи. Наука міжнародної політики вчить про політичні тенденції інших народів. Державна і міжнародна економіка вчить про організацію матеріальної сили.

Крім вичислених наук, зовнішня політика користується географією, соціологією, досліджуванням різних культур, статистикою, мовознавством, математикою, військовою наукою і цілим рядом технічних, природничих та ін. наук.

Зовнішня політика, врешті, займається синтезом всіх вирахованих наук, передбачуванням і враховуванням правдоподібностей розвитку. Наука зовнішньої політики — це штаб проводу в справах зовнішньої політики.

7. Горизонтальний і науковий поділ зовнішньої політики

Зовнішня політика поділяється на такі частини:

- а) Теорія зовнішньої політики, яка займається систематизацією явища та виводить теоретичні висновки;
- б) Українська зовнішня політика, себто її генеза-історія, її база, принципи, основи, засоби, проблеми та її реалізація;
- в) Україна в світі, себто відношення України до інших народів.

8. Історія української зовнішньої політики

Історія української зовнішньої політики поділяється на три доби:

- а) княжа доба,
- б) козацько-гетьманська доба, і
- в) новітня доба.

Новітня доба поділяється на такі періоди:

- а) Період від Т. Шевченка до 1917 р. — період народження зовнішньої політики в теорії.
- б) Період 1917-20 рр. був періодом зудару самостійницької з русофільською антисамостійницькою концепціями зовнішньої політики.
- в) Період 1920-39 рр. позначає ріст самостійницької зовнішньої політики, кристалізації її теоретичних основ.
- г) Період 2-ої світової війни знаменний зформуванням зовнішньої політики як окремо діючого сектора визвольної боротьби та поширення її на інші поневолені Росією народи.
- г) Період 1945-55 рр. знаменний тим, що справа України знову вийшла на форум західно-європейської політики.
- д) Період від 1955 р. помітний тим, що українська зовнішня політика поширила свою дію на азійські народи.

Історія української зовнішньої політики виявляє більш наочно, ніж інші науки, причини поразки в 1917-21 рр. і чому АБН є на шляху постійних успіхів. Ця наука, яка повинна мати одно з перших місць в українознавстві, знаходиться в найбільш занедбаному стані.

9. Відношення зовнішньої політики до внутрішньої

Українське суспільство, зокрема його провід, мусить відрізнати завдання зовнішньої політики від внутрішньої. Перебільшуючи важливість внутрішнього відтинку, затрачується почуття правильної ієрархізації вартостей і тратиться з очей головний фронт.

До внутрішньої політики зараховуємо культурний ріст спільноти, ідеологічне виховання, науку і розбудову сильної політичної бази. Але ріст політичного руху, виховання молодих кадрів, ріст провідних одиниць, суспільно-державні науки — всі ці сектори можуть правильно розвиватися, можуть мати змисл тільки у зв'язку з виконанням зовнішніх завдань, бо зовнішня політика дає їм сенс існування, амбіцію до росту, вказує мету і шлях, постійно вимагає від них дії.

10. Проблеми української зовнішньої політики

Існує ряд проблем, яких розв'язка рішає про концепцію та стратегію української зовнішньої політики. Ці проблеми наступні:

а) Чи суверенність Україні треба здобути шляхом еволюції, себто ступневого розкладу Російської імперії, непередрішення, чи шляхом революції?

б) Чи визвольна боротьба має спиратися на власну оригінальну ідеологію, чи має діяти без такої?

в) Чи треба наполягати лише на суверенність України, чи суверенність має бути в комплексі нової універсальної концепції, основаної на українським націоналізмі?

г) Чи Україна визволиться шляхом інтервенції інших держав, чи через один міжнародний фронт союзних з українським визвольним рухом сил?

ґ) Чи головним ворогом України є комуно-советський режим, чи російський імперіялізм?

д) Чи Україна приділяється до якогось одного культурного кола, чи творить оригінальну культуру «на грані двох світів» (згідно з геополітикою)?

Зовнішня політика всі ці проблеми в основі вирішила, бо без їх вирішення правдива українська зовнішня політика була б неможлива. Студії цих проблем творять зміст історії української політичної думки. Існування їх мусимо постійно мати на увазі, бо вони для України постійно актуальні.

11. Вертикальний, або ієрархічний поділ зовнішньої політики

Розрізняємо три ступені в розподілі зовнішньої політики по лінії ієрархії вартостей, а саме:

- а) сфера концепційна: ідеали, ідеї, принципи;
- б) сфера стратегічна: органи формування зовнішньої політики, уклад пляну і стратегічне реалізування, себто відповідальність за здійснення;
- в) сфера тактики: біжуча пропаганда, дипломатія, збройна боротьба, збирання інформацій, підготовка кадрів, організування матеріяльних засобів і т. п.

Утрачати з очей ієрархічність названих сфер, змішувати їх та сплутувати — річ шкідлива і небезпечна.

Приклади: Посідання хоч би перфектної концепції не є запорукою її реалізації, коли нема правильної стратегії і тактичних засобів. Зовнішня політика не може здійснюватися справно, коли вона має стратегію і тактику, але позбавлена концепції. Стратегія може підлягати змінам, коли концепція лишається та сама. Тактика не може рішати про стратегію і концепцію, і т. д.

12. Кадри

Окремий сектор зовнішньої політики має займатися справою кадрів. Завдання повинні стояти в повній пропорції до сили кадрів, здібних виконувати їх. Кадри забезпечують тяглість та ріст зовнішньої політики. Тяглість і розвиток можливі тоді, коли люди з досвідом мають змогу передати свої інтелектуальні й практичні надбання молодим кандидатам. Ті, в свою чергу, повинні використати досвід і здобутки попередників та дати свій творчий вклад.

Українська сучасна зовнішня політика це молода ділянка українського життя, її історичні традиції перервані. Не диспонує українці також тими засобами, які нормально потрібні для вишколу кадрів, зокрема відсутні школи зовнішньої політики. Рівнож внутрішньо-політичне розбиття шкодить зовнішній політиці тим, що загально послаблює потенціал українців та понижує престиж (авторитет) проводу.

Проте, без уваги на труднощі, кадри є категорично потрібні,

Кадри ділимо на такі групи:

- а) наукові кадри — це теоретики зовнішньої політики;
- б) амбасадоріяльна група, себто люди, які здібні самостійно репрезентувати українську справу, керувати дією представництв, наприклад, у Туреччині, Канаді, Австралії, Еспанії і т. п.
- в) Експерти окремих ділянок, як пропагандисти (і мовознавці), командири революційної армії, розвідники, дипломати, організатори революції.

Центр української визвольної зовнішньої політики, себто Українська делегація до АБН, референтура зовнішньої політики при ЗЧ ОУН спільно з іншими центральними суспільними установами повинні подумати про заснування політичного інституту, як установи, що має дбати про кадри та розвиток науки української зовнішньої політики. Осередок такого інституту повинен бути в котрійсь з держав, які дадуть максимальну свободу для існування такої установи (напр., Іспанія або Тайван). Кандидатами до такого інституту повинна бути молодь з вищою освітою (найменше три-чотири роки студій) суспільно-гуманітарних наук, яка за два роки в інституті змогла б достатньо опанувати студійний матеріал.

Матеріальні засоби вдержання такого інституту повинні надходити у формі стипендій (хоч по одній) від СУМА, СУМ-у Канади, СУМ-у Вел. Британії, ООЧСУ, ЛВУ, УККА, СУБ-у, ОУРФ-у, Пласту-у, КоДУС-у й інших. Головними викладачами повинні бути провідні діячі АБН та Націоналістичного руху. Кадр 10-15 осіб у щорічних випусках (по двох роках) надзвичайно зміцнив би позиції української зовнішньої політики, зокрема АБН.

Молодь, що віддається зовнішній політиці, мусить бути проінтегрована ідейною наснагою, самовідданістю та ентузіазмом.

13. Засоби української зовнішньої політики

До засобів української зовнішньої політики зараховуємо усі інтелектуальні, моральні, економічні, технічні та мистецькі знання, предмети, матеріали, що, відповідно використані, можуть допомогти досягнути визначені завдання.

Недомаганням української зовнішньої політики (і доказом відсутності її наукового охоплення) є брак статистики та обліку засобів і переведення їх у силові поняття. Коли б ми диспонували такими даними, ми могли б реальніше порівнювати нашу силу з силою ворога і, у висліді, ми могли б більш реально сприймати ситуацію. Знаючи, наприклад, що ворог посідає стільки то більше пропагандистів, дипломатів, розвідників від нас, суспільство відчувало б тиск сумління та патріотичного обов'язку побільшити сили і кадри у відповідних секторах. Маючи можливість підготувати кадри в котрійсь із приязних країн, ставлення нашої еміграції до цієї справи мусіло б бути багатогранніше, ніж досі.

Вміти оцінити власні засоби — це вміти оцінити свої спроможності, свою силу, перспективи і шанси перемоги; це означає уміти більш реально передбачити майбутність, більш реально до неї підготуватись.

Засоби української зовнішньої політики поділяємо на такі роди:

- а) українська визвольна концепція та ідейність українських мас;
- б) zorganizовані політичні кадри;
- в) українська наука;
- г) сила наших союзників;
- г) засоби революції;
- д) пропаганда;
- е) українці-професіонали та фахівці;
- е) дипломатія;
- ж) вартості української культури,
- з) знання Російської імперії,
- й) матеріальні засоби українського суспільства.

Засоби поділяються на активні й потенціальні. Активні засоби це ті, що їх зовнішня політика використовує кожночасно. Потенціальні або пасивні засоби — це ті, що їх треба щойно zorganizувати. Метою внутрішньої політики повинно бути максимальне zorganizовування потенціальних засобів.

Наука про засоби — це наука про силу. Вона допомагає досягнути найбільшу силу, найбільшу якість і кількість. Суть політичної мудрости полягає в найбільшому помноженні активної сили, себто у виставленні найбільшої кількості з найліпшою якістю в правильному цілеспрямуванні і з правильним розміщенням (поле діяння стратегії і тактики).

14. Організація зовнішньої політики як установи

Організація зовнішньої політики — це побудова її в інституцію-установу з розподіленими завданнями, визначеною відповідальністю кожної клітини і поля діяльності, приділення кожному секторові відповідних засобів.

Розрізняємо три головні категорії розподілу установи зовнішньої політики:

а) Центр — це провід зовнішньої політики, частина проводу нації. Центр повинен мати мандат від народу через національний провід, себто джерело влади та спосіб передання її центрові зовнішньої політики. Користь від такого мандату полягає в тому, що він дає проводові більший авторитет-престиж і більший вплив на суспільство.

Крім провідних органів, повинен бути чітко з'ясований спосіб, хто та як формує зовнішню політику: хто є останньою інстанцією у вирішенні її концепції і стратегії.

б) Представництва — проводи територіального характеру (приблизно відповідають поняттю амбасад), — проводи української зовнішньої політики в призначенні для окремих народів (союзні або потенційно союзні). Їх авторитет і поле діяльності, з правами і обов'язками, повинні бути, по змозі, означені.

в) Керівництва секторів у центрі і в територіальних представництвах: пропаганди, дипломатії, зв'язку, революційної дії, наукове, економічне, кадрів-вишколу, правне, розвідки і внутрішньої безпеки.

Розрізняємо зовнішній і внутрішній аспекти організації. Зовнішній аспект — це вид української зовнішньої політики ззовні — з перспективи пристосування до зовнішніх обставин, згідно з положенням українських національних сил в міжнародній ситуації.

Внутрішній аспект — це справжній уклад організації: які є права, обов'язки, джерела законности всередині української спільноти.

Значення організації полягає в тому, що мудра організація є джерелом сили, є одним з засобів зовнішньої політики. В усіх державах величезну частину часу, енергії і знання присвячується проблемі організації. Міжнародні відносини — це таке складне явище, що вміння увійти в дійсність так, щоб її максимально використати, є великим мистецтвом і вимагає знання.

15. Формування зовнішньої політики

На формування зовнішньої політики має вплив ряд явищ, сил та факторів. Важливі джерела у формуванні зовнішньої політики є наступні:

- а) силова позиція нації в світі (її державний стан і ступінь суверенности);
- б) міжнародна ситуація і тенденція розвитку міжнародних сил;
- в) пануюча ідеологія;
- г) соціальний і моральний стан суспільства;
- ґ) позиція проводу в суспільстві, джерела і способи влади;
- д) матеріальний стан суспільства;
- е) культурний і цивілізаційний стан;
- є) мілітарна сила;
- ж) різні суспільні установи;
- з) інтелектуальний рівень проводу-еліти.

Наука про елементи, що формують українську зовнішню політику, важна тим, що дає знання напрому зовнішньої політики, форм вияву, характеру дії та має вплив на концепцію і стратегію. Знання формуючих сил веде до кращого передбачення перспектив росту, труднощів, перешкод, сильних і слабких сторін, можливостей активізації потенцій.

16. Світове положення і розвиткові тенденції в світі

Як вище зазначено, наука міжнародної політики є однією з трьох головних частин науки про зовнішню політику.

Світове (міжнародне) положення — кожночасний уклад політичних сил між народами. Знання міжнародного становища

дає змогу визначити позиції України у світі: показує сили ворога з його союзниками, силу наших союзників, позицію наших потенційних союзників чи ворогів. Знання розвиткових тенденцій вказує напрям дії різних сил: до росту або до занепаду. Коли потенції і сили, прихильні українським інтересам, зростають, то зростають рівночасно шанси української зовнішньої політики; навпаки, з зростом ворожих сил або послабленням союзних сил досягнення мети української зовнішньої політики віддаляється, стає тяжчим.

У міжнародних відносинах маємо діло з двома явищами — з статикою і з динамікою.

Наука міжнародних відносин включає:

- а) знання активних і потенційних союзників;
- б) знання активних і потенційних ворогів;
- в) знання розвиткових тенденцій кожної одиниці.

Міжнародний світ у половині 50-их рр. ХХ-го століття ділимо на такі силові групи:

- а) російсько-комуністична імперія з її союзниками;
- б) поневолені російським імперіялізмом народи;
- в) загрожена Росією Азія і Африка;
- г) Сполучені Штати Америки;
- г) Західня Європа;
- д) Океанічні країни.

Кожна з цих груп має своєрідні прикмети, а тому має й оригінальне відношення до України.

17. Світова проблематика

У світі існують проблеми, які дуже актуальні рівночасно для багатьох народів і мають вплив на їхню зовнішню політику. Тим самим вони мають відношення і до України. Тому українська зовнішня політика мусить знати про їх існування, знати їх значення і мати свою розв'язку для них.

У половині ХХ-го ст. поважне значення для української зовнішньої політики мають наступні явища:

а) Проблема третьої світової війни, себто війни в тотальних всесвітніх розмірах з ужиттям атомної зброї або війни без а-бомб;

б) Проблема роззброєння, себто проблема редукції засобів раптового великого знищення;

в) Проблема миру, себто збереження коекзистенції Російської імперії з вільним світом;

г) Економічна проблема, себто проблема існування великих континентальних економічних комплексів, чи менших національних;

г) Проблема світового центру або постійного поділу світу на ворогуючі табори;

- д) Проблема об'єднання Європи в одну наддержаву;
- е) Проблема імперіялізму: чи він може бути знищений, чи мусить завжди існувати;
- є) Культурна проблема: можливість співіснування культур, чи ексклюзивність;
- ж) Проблема права: право в силі, чи сила в праві;
- з) Проблема націоналізму: яка його сила;
- й) Проблема ідеології: яка її реальність і сила;
- і) Проблема економічного прогресу: чи він постійний і необхідний.

18. Українсько-китайська співпраця

Україна і Китай — це природні союзники проти російського імперіялізму. Десятки років цей союз був у потенціальному стані. Щойно завдяки політиці АБН співпраця українців і китайців реалізується. Аналіза цієї співпраці дозволяє зробити ряд тверджень, які українська зовнішня політика повинна використати.

а) Українсько-китайська співпраця являється сильним аргументом актуальності та живучості української міжнародної концепції про рівність націй, право всіх націй на власні суверенні держави, рівність народів, необхідність ліквідації імперіялізму, правдивість ідеалів про рівність (расову, релігійну, культурну, особисту), є доказом сили українських визвольних ідей та правдивості стратегії українського націоналізму (про національні революції поневолених Росією народів у світовому масштабі). Ця співпраця підносить престиж українського визвольного руху.

б) Встановили приязнь два найбільші поневолені Росією народи, які положені на двох континентах. Українська зовнішня політика стає міжконтинентальною.

в) Єдність стратегії обидвох народів є категорично потрібна для визволення України і Китаю. Азійський фронт у плані української зовнішньої політики стає дійсністю.

г) Позиція Азії в калькуляція української політики зростає. Азія і Європа це два поля діяльності української політики. Позитивне завершення завдань в Азії є так само важливе, як і в Європі.

г) Українсько-китайська співпраця є доказом поступу в напрямі до досягнення мети. Ця співпраця є успіхом політичним і національним.

д) Співпраця України з Китаєм це найбільший дотеперішній осяг української зовнішньої політики, бо національний Китай є найсильніший з усіх дотеперішніх активних союзників України.

е) Вона є теж помостом до позискання прихильності до України союзників Китаю.

є) Вона є поштовхом до дальшого розпросторення ідеї української самостійности: дає новий терен дії і умови для чергових осягів.

ж) Дає свіжі перспективи для росту українських визвольних сил.

19. Поневолені Росією народи

Народи, поневолені Росією, творять окрему групу в світовому розположенні сил. Їх сила майже в цілому потенціальна. Але, проведена в дію, вона може бути рішальною у знищенні Російської імперії. Всі народи в тій групі в'яже спільність інтересів: той самий ворог ч. 1., аналогічне чи подібне державно-міжнародне положення і основно та сама стратегія визволення.

Групу поневолених народів поділяємо на такі підгрупи:

а) Природні союзники України — Білорусь, Козакія, кавказькі народи, Словаччина, балтійські народи, народи Азії, що знаходяться в межах СССР;

б) Природні союзники, але без твердо встановленої визвольної стратегії — Угорщина, Румунія, Болгарія, Чехія, Хорватія, Словенія, Албанія;

в) Півпоневолені народи — Німеччина, Корея, В'єтнам — природні союзники, але їх вільні частини знаходяться на перехресті гльобальної політики великодержав;

г) Природним союзником невідомої потенції є Польща, якої провід ще знаходиться в світі нереальних та ворожих Україні концепцій;

г) Невідомої і непевної потенції є російський і сербський народи, між якими зискання приязних сил було б корисне для України.

20. Південні потенціальні союзники України

Потенціальність союзу з країнами, положеними на південь (і південний схід) від України зумовлюється тим, що ті країни лежать на шляху російського експансіонізму, мають стратегічне положення між трьома континентами (Європою, Азією, Африкою), з якого можуть загрожувати центрові Російської імперії. До цих країн враховуємо Грецію, Туреччину, Іран, Пакістан і Індію.

а) Туреччина є потенціальним природним союзником України. Вона займає протоки між Чорним і Середземним морями і тому рада бачити приязні держави над берегами Чорного моря. Проти Туреччини і в союзі з Росією твориться другий фронт, а тому більш активно, ніж досі, вона може змагати до повалення Росії, як джерела загрози.

б) Греція, що вже раз переживала комуно-російську інвазію, знаходиться в подібній ситуації, що й Туреччина, але конфлікт з Великобританією і Туреччиною паралізує тимчасово її проти-

російське наставлення. Все таки національній екзистенції Греції загрожує тільки Росія, бо вона посягає не по Кіпр, а по Грецію в цілості.

в) Іран та Пакістан перебувають під постійною загрозою російського поневолення, і тому стають союзником кожного, хто бореться проти того самого противника.

г) Індія є ключовою країною в пануванні над Азією. Якщо Росії вдасться створити трикутник Москва—Пекін—Нью-Делі, тоді позиція Росії в Азії може стати настільки міцною, що з боку Азії їй не буде загрози на довгі роки. Росія могла б тоді вирватись з оточення західних потуг та перемогти спротив поневолених і менших народів.

Якщо Індія стала б носієм визвольної антиросійської боротьби, тоді російський імперіялізм, найбільш правдоподібно, в Азії впаде. А упадок Росії в Азії причиниться до її упадку і в Європі. Виразно бачимо рішальну роль Азії в майбутньому України. Під сучасну пору індійська зовнішня політика змагає до союзу з Росією, хоч ця тенденція не є ще перерішена.

21. Західня Європа

Західня Європа половини ХХ-го ст. відрізняється від Європи з-перед двадцяти років тим, що у відношенні до Російської імперії вона сьогодні активно і потенційно слабша. Порівняно до сили інших світових груп, Європа постійно слабне. Все ж таки більшість тих народів сильна ще традиціями їх колишніх імперських позицій у світі, коли Європа панувала над світом і була його культурно-цивілізаційним центром.

а) Німеччина непевна для нас потенція; вона може стати союзником або ворогом України.

б) Великобританія — зорієнтована на коекзистенцію з Російською імперією, хоч при дальшому наступі Росії на її позиції у світі вона може змінити свою політику.

в) Франція — непевний потенціал; вона прихильна до Росії, себто займає становище, некорисне українським інтересам, і невідомо чи змінить його.

г) Іспанія — це потенціальний союзник України, але, з причин віддалености від України, ледве чи стане нашим активним союзником великої рішальної ваги.

г) Італія — невідома потенція.

д) Скандинавські країни — можливі союзники.

22. США і Україна

Слідкувати за розвитком зовнішньої політики США для України дуже важливо, бо США — це найбільша неросійська держава в світі.

Головні елементи зовнішньої політики США, актуальні для України, наступні:

а) Вашингтон від Москви відділяють великі простори, а ще більше — взаємна необізнаність;

б) Велика реальна і потенційна економічно-технічна перевага США створює відчуття безпеки від Росії;

в) Схильність до коєкзистенції з Росією і до двоподілу світу;

г) Велике поле концепційного і стратегічного маневрування.

Калькуляції української зовнішньої політики супроти США повинні враховувати:

а) Потенційність союзу з США, бо Росія є ворогом ч. 1. як України, так США.

б) Зріст націоналізму в цілому світі повинен вплинути на формування американської зовнішньої політики і остерегти від помилок, зроблених Німеччиною супроти поневолених Росією народів у минулому.

в) З новими успіхами Росії шанси переорієнтування США на Україну ростимуть.

23. Океанські країни

До цієї групи зараховуємо всі держави Америки (крім США), Японію, Австралію, Філіппіни, Нову Зеландію і Південну Африку.

З названих країн Японія є потенційним союзником України, але її майбутнє непевне, залежне від міжнародної гри. Австралія є певним потенційним союзником України, бо виростання Росії в тихоокеанську потугу для неї загрозове. Бразилії й Аргентині політика проукраїнська може бути більш прийнятною, ніж політика антиукраїнська, але і в корисній ситуації вони для України можуть становити лише другорядний допоміжний елемент. В тій самій ситуації знаходиться і Канада.

24. Прогнози

Прогнози (передбачення) є дуже важливою частиною зовнішньо-політичної науки. Їх завдання: старатися передбачити, і то з якнайвищим відсотком правдоподібності, розвиток міжнародних взаємин, успіхи української зовнішньої політики, майбутні потреби і т. п.

Метода передбачування — це синтеза всіх фактів, які мають значення у міжнародній політиці і які мають вплив на українську зовнішню політику. Що більша всебічність знання, тим прогнози можуть бути більш реальні.

ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКИЙ ЧОРНОМОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ*

Інформаційно-організаційний звіт про діяльність українських науково-дослідчих інститутів, у тому числі й Українського Чорноморського Інституту (УЧІ), був уже поданий на іншому місці. Беручи слово спеціально про діяльність УЧІ, гадаю, що слід обговорити насамперед її ідеологічну сторінку. Спинимось на причинах постання УЧІ, на його заснуванні, програмах діяльності, на розвитку інституції за бігом часу, як вона виявлялась у рості членства, в висловлюваних думках і публікаціях, наскільки діяльність УЧІ виправдала поставлені собі завдання, які наслідки зусиль цієї дослідчої спільноти праці і які вигляди на майбутнє. В тексті зроблено посилки на джерела, подані в кінці розвідки.

У різних місцях і у різних відступах часу українські мислителі висловлювали різні, але суголосні думки про концепцію т. зв. »Чорноморської України«.

»Відповідні студії, — писав у 1923 р. проф. д-р Степан Рудницький, — вказують, що в безпосередньому положенні України над Чорним морем, в обставині, що ціла половина чорноморських берегів належить до суцільної української території, лежить запорука великої ролі України вже в найближчій будуччині...« (19). Цю майбутність України проф. Ст. Рудницький уявляв собі в морській, себто чорноморській формі.

Десять років пізніше (1933) проф. Валентин Садовський в одній зі своїх статей писав, що »... непростимим гріхом нашої преси і літератури є те, що справам, які торкаються (південних) частин нашої етнографічної території уділяється мінімальна увага. Чим скоріше ця байдужість — ми не вагаємось сказати: злочинна байдужість. — мине, тим більше це буде відповідати нашим національним інтересам...« (10).

Знову у десятилітньому відступі, бо наприкінці 1943 р., д-р Дмитро Донцов у листі до інж. Євгена Маланюка писав, між іншим, що: »... татарська навала дала нам Острожчину, польська інвазія — Слобожанщину, а сучасна північна небезпека дасть нам Припонтиду...« (24).

Нарешті, десять літ тому (1947) проф. д-р Михайло Міллер, закінчуючи свої »Студії з історії Приозів'я«, подав таку синтезу-заповіт майбутнім дослідникам: »... гадаємо, що те значення, яке мало Чорне море в минулому, не зменшиться і в майбутньому. В цьому, власне, полягає для нас вага та значення історії Чорного моря...« (25).

Згадані й інші українські мислителі дійшли до таких думок не тільки шляхом відповідних наукових дослідів. Вони були також виразниками традиції, досвіду й думок, що нуртували віддавна серед свідомої частини українського громадянства, особливо тієї, що мешкала в південній та причорноморській частині України (26).

Одним з чоловік представників тієї групи українського громадянства був, між іншими, д-р Іван Липа. Народжений в Керчі (Тавріда), вихо-

*) Доповідь, виголошена на інавгураційному засіданні Чорноморської комісії УВАН у Нью-Йорку, США.

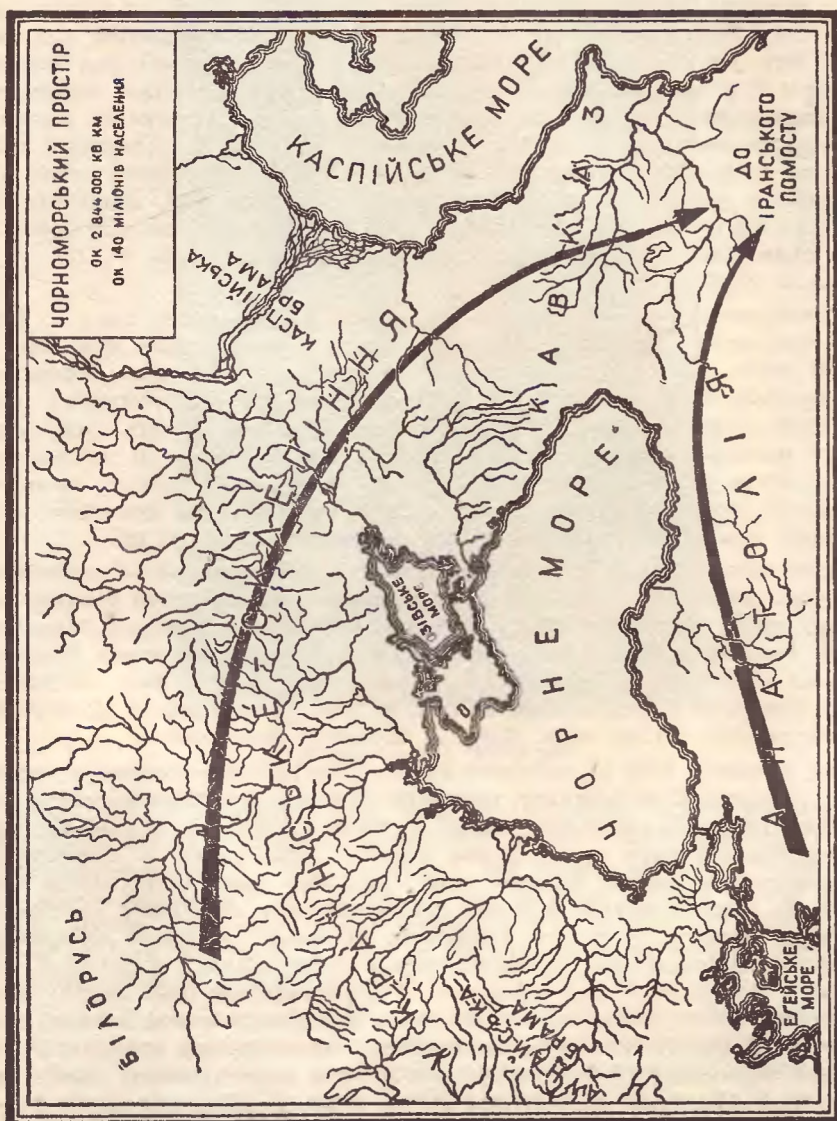
ваний на півдні України, він відзначався виробленим українсько-понтійським світоглядом. Здійснював його у житті так, як це було можливо в його часи.

У тому ж дусі він виховав і свого сина, д-ра **Юрія Липу**, що народився у 1904 р. в Одесі. Першим кроком у житті молодого Ю. Липи, у зв'язку з відродженням України, було вступлення до української морської піхоти. Згодом, продовжуючи на еміграції свої загальні і спеціальні студії, спочатку під впливом батька, а згодом і самотужки, він симпатіями і інтуїтивно перебував в атмосфері творів проф. В. Щербаківського, проф. Ст. Рудницького, проф. Тад. Зелінського й інших понтознавців. Перше систематичне виявлення свого українсько-понтійського світогляду Ю. Липа дав у 1938 р., у творі «Призначення України» (1).

Найбільш улюбленою лектурою і історичною статтю автора цих рядків ще з дитячих років був Олександр Македонський. Т. Шевченко у середній школі став вторичним книжним напластуванням. Тому, коли довелося йому у 1916-17 рр., під час першої світової війни, «вибирати» місце праці, він відразу подався в околиці Чорного моря. На протязі майже двох років, суходолом і водою, побував він на Кавказі й Закавказзі, відвідав східне побережжя Чорного моря, від м. Севастополя до м. Трапезунду, мешкав якийсь час у тому ж Трапезунді, перейнятий впливом ідей проф. А. Кримського. Давне понтофільство, підсилене цими подорожами, призвело до глибшого зацікавлення понтознавством. До цього спричинився в 1922-1928 рр. проф. Вол. Тимощенко, дораджуючи йому присвятити себе вивченню економіки Чорного моря. Проф. Ів. Шовгенів нахилив Л. Биковського взагалі до вивчення водного господарства, а українського зокрема. Ці студії поглиблювалися відколи (1928-1944) Л. Биковський став бібліотекарем у варшавській Публічній бібліотеці. Твори В. Щербаківського, Ст. Рудницького, Тад. Зелінського, Кулаковського й інших понтознавців формували його українсько-понтійський світогляд. Він остаточно усталився після простудіювання у 1938 р. згаданого вище твору Ю. Липи «Призначення України».

Тому з перших же днів особистого знайомства, деś у 1938-39 рр., почалися балачки про необхідність організації ширших студій над морськими справами України. Ю. Липа ідейно глибше трактував цю проблему, а Л. Биковський підходив до цього більше з боку науково-організаційного. У зв'язку з цим думалося про організацію відповідної установи: «Українського Чорноморського Інституту». Приклади таких установ були в інших народів: поляки мали «Балтійський інститут» у Гдині, болгари «Чорноморський інститут» у Варні, в Монако віддавна діяв «Океанографічний інститут». Існували й інші загального і спеціального характеру установи з подібними завданнями. Ю. Липа розумів «чорноморську проблему» в широких рамах, у дусі думок, висловлених у його творі «Призначення України». Він гадав, що УЧІ повинен би займатися не тільки теоретично-дослідною діяльністю, але й політично-організаційною в напрямі об'єднання причорноморських народів у спільній державній понтійській одиниці. Витворена згодом з того понтійська спільнота мала б дати світові нові цінності на ґрунті ренесансу гелленської культури, спадкоємцем якої являється Україна. Відповідно до цього він планував і організа-

цію УЧІ. Липа одночасно змагав до об'єднання понтознавців для заснування українсько-понтійської політичної партії, завданням якої було б здійснення понтійської федеративної великодержави. У той спосіб Ю. Липа протиставив ідеї «Великої Росії» ідею «Великої України» з опертям у понтійсько-середземноморському просторі. Цю думку він згодом ширше розвинув у своєму творі «Розподіл Росії» (Варшава, 1941).

Виходячи з практичних, актуальних вимог часу, автор цих рядків обмежувався покищо цариною теоретично-дослідною і гадав, що першу основоположну, програмову працю в цьому напрямі повинен написати сам Ю. Липа, як представник південно-чорноморської України. Змістом вона повинна була бути продовженням-конкретизацією думок, висловлених і недоговорених ним у його творі «Призначення України». Ю. Липа нібито погоджувався з цією думкою, але нічого певного не відповідав.

На початку 1940 року Ю. Липа приніс готовий, відбитий на циклостиллі твір п. з. «Чорноморська доктрина». Він присвятив його батькові: «... пам'яті того, хто вродився в столиці Мітридата Великого, зріс над Чорним морем і був засновником «Братерства Тарасівців» (2). Отже виявилось, що наші думки зійшлися. Ю. Липа також мріяв про заснування інституту чорноморських дослідів. Мав уже давно в рукописі відповідний твір, але, не зустрічаючи однодумців, ховався з ним. Наші розмови стали поштовхом у цьому напрямі. То була перша публікація УЧІ, дарма що той інститут ще формально не створився (18). У той спосіб з'явилася публікація Юрія Липи «Чорноморська доктрина» (Варшава 1940, 40, 130 ст. і схема. В серії видань УЧІ ч. 1).

У передмові до другого видання цієї праці Ю. Липа писав, що «... Чорне море мусить належати до чорноморських народів. Для них воно є центр лучби, осередок їх розселення і їх суспільно-державних стремлінь. Чорне море — це економічне й духове оперття для чорноморських країн. Вони творять разом з ним економічну й духову одність. Чорноморський простір — це життєдайний простір України. Україні належить перше місце серед чорноморських країн з огляду на її простір, багатства й енергію людности. В цих словах є зміст чорноморської доктрини, призначеної для послуг українській закордонній політиці...» (2).

Після того почалися енергійні заходи для організування «Українського Чорноморського Інституту». Ю. Липа запропонував запросити очолити установу проф. інж. Івана Шовгенова, кол. ректора Української Господарської Академії в Чехо-Словаччині, що на той час перебував у Варшаві. Він, як всебічний знавець водного господарства, міг би дійсно на науковому рівні покерувати працею УЧІ. Я, як кол. учень проф. І. Шовгенова, провів розмови на цю тему. Проф. І. Шовгенів погодився.

Дня 4 травня 1940 р. відбулося перше, інавгураційне засідання управи УЧІ. Ухвалено було офіційно заснувати «Український Чорноморський Інститут». Намічено провадити працю в таких напрямках: 1) описове вивчення Чорного моря (це завдання доручено було проф. І. Шовгенову); 2) історичне вивчення Чорного моря (ухвалено просити зайнятися цим проф. В. Щербаківського у Празі, що перебував у постійному листуванні з Юрієм Липою); 3) у серії публікацій сучасного політично-державного характеру ухвалено вивчати передовсім Україну, Кавказ, Туреччину, Румунію і Болгарію; 4) у спеціалізованій монографічній серії видань вивчати окремі ріки, порти, ринки і т. д.; 5) передбачено також і праці синтетичні в напрямі обґрунтування потреби й можливостей постання Української чорноморської великодержави; 6) крім зареєстрованих членів інституту (І. Шовгенів, Л. Биковський, Ю. Липа, В. Щербаківський), ухвалено було запросити до праці в інституті таких співробітників: п. Липо-

вецького з Варшави, що якраз тоді опублікував пару дрібних розвідок про порти Чорного моря, інж. В. Янівського з Варшави, знавця транспорту і тариф, чинного співробітника Українського Наукового Інституту у Варшаві, інж.-екон. Чубенка з Варшави як статистика, доц. Л. Грабіну з Праги. Поза тим порушувались справи організаційного характеру (6).

Проф. д-р І. Шовгенів

Праця УЧІ під керівництвом проф. І. Шовгенова жваво розвивалась. Відбулося кілька дискусійно-програмових нарад членів, розглянуті були виготовлені рукописи праць. Професор був з боку наукового вельми вимагаючим. Наслідком цих ходів у тому ж році вийшла у світ праця Лева Биковського: «Туреччина» (Бібліографічні матеріали, Варшава 1940, 40, 68 ст., вид. УЧІ ч. 2). Подібні до згаданої були задумані ще праці про Болгарію, Кавказ і Румунію.

Передбачалися не тільки оригінальні розвідки передовсім українських авторів, але й переклади закордонних авторитетів у чорноморських справах. Між іншими, серед відповідної літератури притягли до себе увагу фундаментальні праці: Bratianu G. I.: *Recherches sur le commerce génois dans le Mer Noire an XIII—me siècle* (Paris 1929, XII+359); Bratianu G. I.: *Les*

Venetiens dans le Mer Noire an XIV-me siècle; la politikue du Senat en 1932-33 et le notion de la tinité. (Bucarest 1939, 56); Iorga Nicolae: Venetia in Marea Neagro, Academia Romana, Bucarest. Analele Academiei Romane. Memoriele setiania istorice. (Ser. 2, t. 36. 1913-1914, p. 1043-1118; t. 37. 1914-1915, p. 1-76.)

Спинилися на першій праці Г. І. Братіану, професора Яського університету. То була його докторська дисертація у Сорбоні (Париж). Перекласти її всю ми не могли, і обмежилися тільки вступом, де подається методологія і література предмету. У той спосіб ми намагалися наблизити цей твір з ділянки понтознавства до українських наукових кіл. Отже вийшла у світ публікація Г. І. Братіану: «Початки торгівлі на Чорному морі». (Варшава 1940, 40, 42 ст.). Переклала з французької мови Ліля Ковалевська, абсолювентка франц. інституту у Варшаві (Вид. УЧІ ч. 3).

Наступний (1941) рік діяльності інституту приніс дальші досягнення. Збільшилася кількість членів активними молодими силами: інж. Олег Кулиняк, інж. Анатоль Огієнко, інж. Дмитро Нестеренко, що зацікавився чорноморськими проблемами. До них приєднався проф. Валентин Садовський з Праги, що керував разом з проф. І. Шовгеновим економічним семінаром в Українському Науковому Інституті у Варшаві. Проф. В. Садовський уже висловлювався перед тим в чорноморських справах, напр., у статті п. з. «Перед завісою майбутнього», що була друкована в часописі «Тризуб» у Парижі (10).

На видавничому полі слід занотувати вихід у світ економічно-організаційної студії Олега Кулиняка: «Чорноморська проблема в українській промисловості». (Варшава 1941, 40, 50 ст. і схема. Вид. УЧІ ч. 4).

Одночасно батько автора, теж інженер, вищий урядник тютюнового монополю Польщі, знавець цієї справи, заохочений працею сина, взявся за опрацювання теми «Тютюн в Україні».

Проф. І. Шовгенів продовжував працю над описовою стороною чорноморської проблеми, що була йому доручена, згідно з програмою. Він, як знавець водного господарства, звернув увагу передовсім на цю сторону питання. Вислідом цього була його студія: «Чорне море». Гідрографічний нарис Чорного моря та його басейну. (Варшава 1941, 40, 112 ст. і карта. Вид. УЧІ ч. 5).

Ця капітальна праця чекає на своє перевидання. Дотеперішні заходи, роблені у цій справі в «Рісєрч Програм он ЮССР» в Нью-Йорку, не повелися.

Син сучасного митрополита Іларіона, інж. Анатоль Огієнко, працюючий у ділянці літунських справ у Польщі, дав огляд: «Комукаційне літунство в чорноморському просторі». Сучасний стан і можливості розвитку. (Варшава 1941, 40, 32 ст. і 2 схеми. Вид. УЧІ ч. 6).

Але найбільш важливою справою в житті інституту у тому році було формулювання програми діяльності УЧІ. Прийшло до скодифікування і методологічного накреслення дальшої діяльності інституту. Виконали цю працю і опублікували її два авторитети: Іван Шовгенів і Валентин Садовський: «Український Чорноморський Інститут». Програма діяльності. (Варшава 1941, 40, 20 ст. Вид. УЧІ ч. 7/7).

Публікація складалася з двох статей: проф. інж. Івана Шовгенова: «Загальний план праць Укр. Чорн. Інституту», і проф. Валентина Садовського: «Програма економічно-географічного вивчення чорноморського простору».

Д-р Юрій Липа

З огляду на важливість цих напрямних для дальшої діяльності інституту, згадаємо тут про їх головні точки. Проф. І. Шовгенів у своїй статті виходить з твердження, що «наша доба якраз являється тією, коли значення чорноморського простору набирає особливої ваги, при чому на чільне місце висовується й українська справа». Після того він подає історичне, географічне й економічне умотивовання проблеми.

Проф. І. Шовгенів описує ресурси чорноморського простору: людські, природні та виникаючі із співдіяння цих чинників. Уважає, що продукти в цьому районі здобуваються, виробляються й розподіляються без загального плану для всіх зацікавлених чорноморських народів, без загальної відповідної організації. «Коли б, — каже проф. І. Шовгенів, — заіснувала така спільна організація, коли б наводне господарство чорноморських країн провадилося згідно з усталеним на певний період часу планом, тоді добробут усіх чорноморських народів піднісся б надзвичайно.

Яка з політичного боку мусить бути згадана організація — УЧІ цим питанням наразі не займається, але для створення будь-якого плану спільної господарки необхідно знати перш за все ті ресурси, якими можна розпоряджатися. Отже треба перевести їх вивчення». Вивчення т. зв. комплексу чорноморських справ провадиться досі переважно з точки погляду місцевих інтересів, а не всього чорноморського комплексу народів чорноморської спільноти. УЧІ, навпаки, повинен розглядати Чорне море як осередок чорноморського простору, як центральний водний басейн для цілого ряду країн та народів, як серце одного могутнього організму. Інститут, на думку проф. І. Шовгенова, ставить собі завдання вивчити властивості й ресурси Чорного моря та прилягаючих до нього країн і народів, як певної спільноти, що може існувати у гармонійному співвіднонні окремих своїх частин. Приступаючи до вивчення чорноморської проблеми, професор зупиняється над окресленням терену дослідження. Дає три розв'язки: простір у гідротехнічних кордонах, простір, зайнятий державами і країнами, простір, поширений і на країни, інтереси яких сильно зв'язані з Чорним морем. З технічних причин УЧІ прийняв таку схему: для вивчення питань гідрологічного характеру бере простір у границях басейну Чорного і Озівського морів. У вивченні інших питань (натуральні багатства, людність, торгівля, промисловість тощо) розглядає окремі чорноморські та інші держави, як певні райони, з уваги на уклад статистичних даних. У міру вивчення життя окремих народів довкола Чорного моря постане необхідність вивчити ресурси і далі положених країн.

УЧІ накреслив ряд питань, які належить опрацювати: 1) Географічний опис території й акваторії басейнів трьох морів — Чорного, Озівського й Каспійського. 2) Геологія згаданої вище території. 3) Підсоння, метеорологія території. 4) Гідрографія згаданих морів та їх басейнів. 5) Ґрунти на окресленій території. 6) Рістня на суходолі. 7) Фавна на суходолі. 8) Рістня в морях. 9) Фавна в морях. 10) Нарис історичних подій у басейнах трьох морів, починаючи від кам'яної доби, зокрема на українських землях. 11) Сучасне розселення народів у басейнах трьох морів та в суміжних землях, зокрема розселення українського народу. Духові й фізичні прикмети різних народів, зокрема українського. 12) Еміграційні, імміграційні й колонізаційні рухи людности навколо трьох морів, а зокрема української людности. 13) Сільське господарство в басейні трьох морів. 14) Питання меліорації мільйонів гектарів землі у басейні трьох морів, зокрема на українських теренах. 15) Ліси й лісове господарство. 16) Гірництво в басейні трьох морів, зокрема на українських землях. 17) Енергетика. Джерела енергії. Використання енергії. 18) Проблема сирівців у чорноморському просторі. 19) Промисловість. 20) Різні засоби комунікації й зв'язку на теренах басейнів трьох морів, зокрема на українських. 21) Торгівля: внутрішня, зовнішня. Торгівля між чорноморськими народами. 22) Фінанси й кредит у різних народів, зокрема на українських землях. 23) Освіта загальна й освіта фахова на згаданих землях, зокрема на українських. Крім того, ця програма передбачала видавання відповідних бібліографічних праць, чорноморської енциклопедії, неперіодичних збірників для менших розміром праць тощо (8).

Проф. В. Садовський у своїй статті, як видно з її заголовка, обговорю-

вав вивчення чорноморського простору з погляду економічної географії. Він виставляє можливість такого вивчення з двох точок зору: економічного району або регіональної економічної географії. Професор стверджує, що вивчати чорноморський простір з точки зору регіональної економічної географії не можна, бо він з господарського погляду є тільки робочою гіпотезою. Це може вияснитися в процесі вивчання. Завдання регіонально-географічного вивчення при дослідженні чорноморського простору мусять бути комбіновані з тими завданнями, які ставляться при конструюванні економічного району. На вивчення останнього слід ставити натиск. Вивчаючи чорноморський простір як економічний район, головну увагу треба приділити вивченню тих частин господарського життя, які можуть дати матеріал для з'ясування взаємної пов'язаності і залежності чорноморських країн. Тому слід дотримуватися такого порядку: 1) Вивчення комунікаційної системи (чорноморських ліній, портів, річкових шляхів, що скеровуються до Чорного моря, залізничних і інших сухопутних шляхів, що виходять до Чорного моря, вивчення тарифних ставок і т. п.). 2) Вивчення ринків окремих чорноморських країн з погляду: а) товарних лишків, які мають до диспозиції, і б) з погляду їх вмістимості і попиту, які вони можуть пред'явити на окремі продукти. Вивчення ринків повинно провадитися з подвійного погляду: з одного боку, вивчення ринків окремих країн, а з другого — вивчення ринків окремих продуктів. Студії ринків слід поєднати зі студіями торговельної, банкової і фінансової організації окремих чорноморських країн. Ці студії треба, на думку проф. В. Садовського, доповнити епізодичними дослідями другорядних галузів господарського життя, напр., робітничої еміграції та іміграції в чорноморських країнах, вивченням туристичного і курортного руху тощо. Після з'ясування господарських зв'язків у чорноморському просторі між поодинокими країнами, треба вивчати його зв'язок із середземноморським простором і іншими господарськими єдностями (11).

Д-р Юрій Липа, складаючи свій твір «Чорноморська доктрина», у текстовій формі намагався доповнити його атласом. Так постала спільна праця Юрія Липи і Лева Биковського: «Чорноморський простір». Атлас. Схеми рисував Ст. В. (Варшава 1941, 40, 48 ст. і 10 плянш. Вид. УЧІ ч. 8). Юрієві Липі належить задум і текст, Л. Биковському — бібліографія предмету. Виконано було публікацію за зразком подібного німецького атласу Вальтера Паля. На думку Ю. Липи, то був перший того роду український твір.

»... Чорноморський простір, — писав у цій публікації Ю. Липа, — становить географічну цілість, має свій геополітичний зміст, свою етнічну спільноту та власні вироблені торговельні, культурні й державні традиції, що зоднороднили психіку чорноморського населення. Проблема полягає у тому, щоб у цій геополітичній і культурній спільноті в сучасній течуності міжнародних відносин знайти волю до одності та динаміки...» (3).

На основі праці проф. І. Шовгенова «Чорне море» і наче в доповнення до неї з'явилася праця молодого інженера-дослідника Дмитра Нестеренка: «Організація адміністрації морських портів України». Плянунвання. (Варшава 1941, 40, 34 ст. і 3 схеми. Вид. УЧІ ч. 9).

У третій (1942) рік існування інститут увійшов з розробленим пляном діяльності і з такими працями, як «Чорноморська доктрина» Ю. Липи,

»Чорноморський простір« та монографія про »Чорне море« проф. Івана Шовгенова.

Це була »візитова карта« установи. З нею почалося розгортання праці УЧІ серед ширших українських наукових і громадських кіл. На розіслані публікації надходили відгуки і зголошення співпраці. Кількість співробітників постійно зростала. Прибули: Максиміліян Плечко, полк. П. Силенко, М. Ковальський (Париж), проф. д-р В. Клінгер, Сава Криlach, д-р Л. Чикаленко. Запрошено до співпраці архієпископа Іларіона (Холм). Нотуємо тут тільки ті особи, що активно взяли участь у праці УЧІ. Поза ними кількість симпатиків установи була значно більшою. До останніх зараховуємо також і жертводавців, що своїми датками уможливили вихід публікацій у світ. До них насамперед належав інж.-лісник Сергій Куниця, підполковник армії УНР, що різними ратами дав на діяльність УЧІ кілька тисяч польських злотих.

Рівнобіжно з цим зростало науково-організаційне листування, напливали рукописи, а серед них чимало дрібніших причинків, споминів і т.п. матеріалів з чорноморською тематикою. Тому ухвалено було приступити до виконання дальшої точки задуманої програми. А саме, поруч монографій і менших праць та бібліографій розпочати видавати »збірники« для вміщення в них дрібних розміром праць. Наслідком того появилася: »Чорноморський збірник«, книга перша, (Варшава 1942, 40, 68 ст. і схема. Вид. УЧІ ч. 10) з таким змістом: **Л. Биковський:** »Великодержавні проблеми України«; **Юрій Липа:** »Емоційні первні в чорноморському світогляді«; **М. Плечко:** »Українська гетьманська фльота у 1918 р.«, стислий нарис; **П. Силенко:** »Мангуристанська Україна«. Спомини; **М. Ковальський:** »Дещо про тюркські коріння в українській мові«.

Зі »Збірника« було зроблено дві відбитки: **Юрій Липа:** »Емоційні первні в чорноморському світогляді«. (Варшава 1942, 40, 15 ст. Вид. УЧІ ч. 11); **Максиміліян Плечко:** »Українська гетьманська фльота 1918 р.«. Стислий нарис. (Варшава 1942, 40, 17 ст. Вид. УЧІ ч. 12). Це був один із розділів його більшої праці-монографії про гетьманування Павла Скоропадського.

Але треба собі усвідомити, що вся праця УЧІ провадилася нелегально, поза німецькою окупаційною цензурою, під постійним страхом консеквенцій. Папір здобувався на »чорному ринку«, обкладинки друкувалися по-тайки в одній польській друкарні і т. д. Матеріальні злидні дошкуляли всім нам і, зокрема, керівникові інституту, проф. І. Шовгенову. Врешті він уже не мав з чого жити у Варшаві і прийняв запропоновану йому посаду в центральному господарському водному уряді в Данцігу, куди й виїхав з початком 1942 р. Звідтіль листовно керував працею інституту, але зв'язок цей на протязі 1942-43 рр. слабшав, аж врешті увірвався зовсім із-за погіршення стану здоров'я проф. І. Шовгенова. У цих умовах дальша праця УЧІ провадилася головним чином заходами д-ра Юрія Липи й секретаріату.

Наслідком численних усних і листовних опіній з приводу першого видання »Чорноморської доктрини«, автор ґрунтовно переробив твір і незабаром видав другим накладом: **Юрій Липа:** »Чорноморська доктрина«. (2-ге вид. Варшава 1942, 40, 165 ст. і мапка. Вид. УЧІ ч. 13). Праця вийшла з новою передмовою і післясловом. Там же Ю. Липа уперше вмістив бібліографічний показник своїх писань.

Проф. Ів. Крип'якевич у Львові уважав, що «Чорноморська доктрина» у її другому виданні була на той час найкращим публіцистичним твором, виданим на еміграції. Наслідком того відпоручник проф. д-ра В. Кубійовича, д-р Бурко, відвідав автора у Варшаві і разом із словами похвали за працю пожертвував тисячу польських злотих на працю УЧІ. Рівнож інші визначні українські громадяни прихильно сприйняли цей твір та діяльність УЧІ. Напр., інж Дерев'янка, відвідавши секретаріат УЧІ, закваліфікував працю його членів як працю «Франківських каменярів». Одночасно наслідком заходів інституту, Наукова рада УЦК в тодішній Генеральній Губернії на чолі з проф. Сімовичем і проф. Крип'якевичем признала щомісячну грошову допомогу УЧІ. Вона була переказувана через секретарку Наукової ради панну Корчинську (сучасну дружину проф. М. Єфремова, дійсного члена УВАН).

З дрібніших розміром праць, що назбиралися в течії інституту, був складений і виданий: «Чорноморський збірник», книга друга (Варшава 1942, 40, 67 ст. і 4 аркуші схем. Вид. УЧІ ч. 14). У змісті його були: **Архiepіскоп Іларіон**: «Український запорозький скит на Афоні»; **Проф. д-р В. Клінґер**: «Дію Хризостомова промова над Дніпром»; **Сава Криlach**: «Заходи для побороення суші в чорноземних степах України й сумежних землях»; **Л. Биковський**: «Матеріяли до історії української фльоти»; **Ю. Лиша**: «Чорноморська подорож»; **Д-р Л. Чикаленко**: «В справі етнічної еволюції в Припонтиді».

Архiepіскоп Іларіон працював над історією української Церкви і поділився з УЧІ деякими розділами своєї праці, що були суголосні з його тематикою, як: українська мітологія чорноморського походження, впливи князя Ярослава Мудрого в Греції, українська Церква під монголами, помазепинська еміграція у Греції тощо. З того перша, більшого розміру праця й досі перебуває в рукописі в автора, чекаючи на видавця. Інші, меншого розміру праці були почасті друковані у виданнях УЧІ. Таким чином наступною публікацією інституту була праця архiepіскопа Іларіона: «Церква під монголами в XIII-XIV ст.» (Варшава 1942, 40, 33 ст. Вид. УЧІ ч. 15).

Одночасно вийшла й відбитка статті архiepіскопа Іларіона з другої книжки «Чорн. зб.»: «Український запорозький скит на Афоні». (Варшава 1942, 40, 16 ст. і одна ілюстрація. Вид. УЧІ ч. 16).

У четвертий (1943) рік діяльності УЧІ збагатився видатним членством. У ньому почав співпрацювати проф. д-р інж. Ів. Феценко-Чопівський. Але того ж року УЧІ зазнав дошкульної втрати; помер після довшої недуги дня 13 квітня 1943 р., у далекому Данцігу керівник інституту проф. інж. Іван Шовгенів. Його пам'яті й був присвячений «Чорноморський збірник», книга третя (Варшава 1943, 40, 64 ст. і 2 ілюстрації. Вид. УЧІ ч. 17), з таким змістом: **інж.-екон. Л. Биковський**: «Іван Шовгенів, біо-бібліографічні матеріали»; **Л. Биковський**: «Напрямі всеукраїнської високошкільної політики» (в порядку дискусії); **проф. д-р інж. І. Феценко-Чопівський**: «Проблема технічного високого шкільництва в Україні» (в порядку дискусії); **д-р Юрій Лиша**: «Міт Півдня»; **архiepіскоп Іларіон**: «Руссикон на Афоні»; **проф. д-р Вітольд Клінґер**: «Арріяна Флавія з Нікомідії. Плавання довкола Понту Евксінського».

З передової статті, присвяченої проф. інж. Ів. Шовгенову, довідуємося, що останні часи свого життя професор присвятив обдумуванню та складанню свого, як він звик говорити, заповіту майбутнім поколінням українських інженерів. З цієї метою він упорядкував деякі зі своїх статей з царини водного господарства, що були розкидані по різних видавництвах, щоб скласти з них «Збірну працю». Праця мала б правити за підручника для молодих інженерів при виконанні різних гідрографічних робіт. Крім того, він узявся за складання «Докладної записки» про організацію Української морської академії у Севастополі. Цю українську високу морську школу просектував він скласти з трьох факультетів: 1) теоретично-господарського, 2) судно-будівельного та 3) портового. Завданням її було б виховати кадри українських морських інженерів-організаторів у майбутньому України. В цю останню працю хотів він втілити весь довголітній досвід знавця водних справ України, організатора та педагога (12).

Після виходу у світ праць проф. Ів. Шовгенова «Чорне море» і д-ра Ю. Липи — «Чорноморська доктрина», відчувалася потреба, згідно з раніш накресленою програмою, тематично включити чорноморський простір у ширше об'єднання. Постановою колегії УЧІ у складі Ю. Липи, Л. Биковського і інших, приступлено до перевидання рідкої вже тоді книжки проф. д-ра Степана Рудницького з передмовою Л. Биковського. Так вийшла чергова публікація: Степан Рудницький: «Українська справа зі становища політичної географії». 2-ге видання, з передмовою Л. Биковського. (Варшава 1943, 40, 150 ст. Вид. УЧІ ч. 18).

Слідом за «Збірником» вийшло з нього шість відбиток*):

Передмову Л. Биковського до вищезгаданої праці проф. д-ра Степана Рудницького також було видано окремою відбиткою**).

Щораз то тяжче ставало жити у Варшаві, і восени 1943 р. д-р Ю. Липа, разом з родиною, виїхав з Варшави. Він оселився на західноукраїнських землях, у м. Яворові, під Львовом. У Варшаві лишився секретаріат УЧІ, що діяв далі, нараджуючись з Ю. Липою листовно.

(Закінчення в наступному числі)

*) Л. Биковський: «Іван Шовгенів, 1874–1943, біо-бібліографічні матеріали». Варшава 1943, 40, 8 ст., зі світлиною проф. Ів. Шовгенова. Вид. УЧІ ч. 19.

Л. Биковський: «Напрявні всеукраїнської високошкільної політики». В порядку дискусії. Варшава 1943, 40, 6 ст. Вид. УЧІ ч. 20.

Іван Феценко-Чопівський: «Проблема технічного високого шкільництва в Україні». В порядку дискусії. Варшава 1943, 40, 4 ст. Вид. УЧІ ч. 21.

Юрій Липа: «Міт Півдня». Варшава 1943, 40, 7 ст. Вид. УЧІ ч. 22.

Архiepіскоп Іларіон: «Руссикон на Афоні». Холм-Варшава 1943, 40, 11 ст. і одна ілюстрація. Вид. УЧІ ч. 23.

Вітольд Клімгер: «Арріяна Флавія з Нікомідії». Плавання довкола Понту Евксинського. Варшава 1943, 40, 13 ст. Вид. УЧІ ч. 24.

**) Лев Биковський: «Степан Рудницький», біо-бібліографічні матеріали. Варшава 1943, 40, 14 ст. і світлина проф. Ст. Рудницького, враз з реєстром його головніших праць. Вид. УЧІ ч. 25.

ОКСАНА КЕРЧ

НАДДЕСНЯНСЬКИЙ ЧАРІВНИК

Шарль Форд, редактор кіножурналу «Французька кінематографія» та «Фільмової енциклопедії», що появилася в 1949 р., так висловився про кіномистецтво наших часів: «Справжнє мистецтво в кіновій практиці скумулювалося в порівняно молодому, але ж з перших кроків глибокому й трудному до наслідування — оригінальному українському кіномистецтві, якого яскравим і досі неперевершеним представником являється Олександр Довженко. Колишні стовпи російського кіномистецтва Айзенштайн і Пудовнік, його суперники в експериментальній хвилі нового мистецтва, самі признаються до своєї безпорадності в обличчі величі мистецьких задумів та монументального способу їхньої передачі Довженкових фільмів. А способи, здається, в українського режисера необмежені...»

Чим так привернув увагу чужого критика порівняно молодий режисер і творець невеликої кількості фільмів? Очевидно, небагатьом землякам удасться проаналізувати надзвичайні прикмети Довженкових фільмів, з причин до болю відомих кожному з нас: ще не встигли сучасники знайти відповідного підходу до свіжих новаторських, сміливих кінотворів оригінального мистця, як брутальна лапа московського поліція возголосила їм смертний присуд, зняла їх з екранів України, самому ж Довженкові суворо забороняючи повертатись до цих «контрреволюційних» фільмів. Вони, ці фільми, ще, може, десь і пліснюють по поліційних архівах, не дивлячись на всілякі відлиги й реабілітації, абсолютно недоступні глядачеві, особливо українському глядачеві. Примерклі з бігом часу спомини колись, перед роками бачених картин, зтираються щораз більше в пам'яті нечисленних ще глядачів і згодом стануть тільки символом рідного й сердечного, величюного й дуже далекого. Коли мова про серце, то воно самохіть повертається до особи Олександра Довженка, якого з таким захопленням сприйняв холодний, аналізуючий французький критик. Він додає:

«Довженко — уродженець чарівної закутини української землі (Чернігівщини, — прим. скл.), промчав метеором обрії нашого безрадісного сторіччя». А ми додамо до цього: І позначив обірваний московським насильством культурний ренесанс нашої країни в ділянці кіномистецтва, як Микола Куліш у драматургії, Лесь Курбас у театрі, Бойчук, Падалка й Седляр у малярстві й багато інших знищених культурних сил України.

Як кожна геніяльна одиниця, обдарований Довженко багатьма талантами. Починав мистецьку кар'єру малярськими студіями та графічною діяльністю, був надійним актором, тонким режисером і оригінальним письменником. Цей багатогранний талант, підсичуваний мистецькою творчістю в кіно, влився у свіжу, запашну, як води його рідної Десни, літературну творчість. Оповідали сучасники Довженка, що писані ним сценарії були такі неповторно досконалі, що зреалізувати красу його слова, навіть при його режисерських засобах, було зовсім неможливо. «Він нас зачаровує, читаючи сценарій» (Юрій Яновський).

Перші кінокартини «Ягідки кохання», «Вася-реформатор» та «Сумка дипкур'єра» показали жваву й динамічну настанову молодого режисера до статичного в той час кіна, головню в останній сенсаційній кінокартині, де молодий Довженко виступив уперше і востаннє як актор у епізодній ролі кочегара. Якби вони не були ще слабкі ці перші Довженкові фільми, все ж відсунули в тінь кількісальну фільмову діяльність його попередників. Перший зрілий, монументальний фільм за сценарієм фінезійного письменника Майка Йогансена «Звенигора» привертає до Довженка загальну увагу, як до нового явища в українській кінопродукції.

На першому, закритому перегляді в Харкові зірвалися бурхливі оплески при такій сцені фільму «Звенигора»: Старезний дід (м. ін., улюблений персонаж Довженків), сидючи на могилі, розглядає козацьку шаблю і каже: Було колись на Україні... Особливо український глядач відчув у цьому фільмі подих давньої героїки, величі й краси, такої протилежної до скупих, невідрадних пролетарських часів.

Наступний фільм «Арсенал» появляється в 1929 р. і зображує боротьбу з німцями, а чергового 1930 р. перший самостійний фільм Довженка «Земля», якого підсоння ріднить автора з творами Яновського, де світ української землі з її українськими мешканцями та звірятами показаний у теплій призмі відчувань вірного й захопленого сина тієї землі. «Земля» це героїчний епос українського села, що тисячолітнім корінням цупко опирається проминальним бурям, землі, що триває в непорушному має-статі насупроти нікчемности ворога.

Ворог тут — революція, колективізація, яничарство в особі комуністичного агітатора, нікчемного відскалка від народу, зневажувача прадавніх порядків, самотности й сили української землі. Мистецька мова була ясна й проречиста. Публіка, що заповняла по береги залу, оплескувала з неприхованим ентузіазмом сцену поразки агітатора, а сцену розпачу його сестри, що рве на собі одержу над тілом брата і біжить гола, — як само-розумілу кару...

«Земля» пройшла повз захоплені очі рідного глядача й мала щастя промчати кордони московського царства. Вона показувалась перед західним світом у Парижі й Лондоні, очаровувала скептичного глядача та збентежила його розмахом і вітальністю українського світу. Сам Довженко вернувся до Харкова з закордонної поїздки, обдарований лондонськими колегами першими мультиплікаційними фільмами, чим у свою чергу захопив земляків. Після «Землі» прийшов новий фільм «Іван», про будівництво Дніпрельстану. Сільський хлопець у вишитій сорочці (артист Масоха) прийшов будувати й рівночасно вчитись. Фільм кінчається оригінальною реплікою Івана: «Товариші професори! Вкладайте Іванові все, що у вас є!» Коли «Земля» пройшла високі пороги підзорливого московського цензора, то фільм «Іван» видався московській поліції небезпечним і його після короткого часу зняли. Невдача «Івана» поєднується з життєвими невдачами самого Довженка. Це наблизилася роки посиленого наступу на Україну, й Довженка засилають у Москву. Життя і волі ще, покищо, не забрали, як іншим, але зміст життя, мистецтво, похоронено. Носталгія та тута за Україною в непривітній Московщині породжує новий фільм про тайгу «Аероград». Фільм про Далекий Схід, де головні персонажі — два побратими-тасжники — українці, ще вражає деякими формальними досягненнями зацькованого до краю мистця: дія-

лог двох побратимів у формі спільної рецитації. Та й діалог цей в нескінчений раз обрізували й скорочували, аж залишився блідим і вихолощеним від оригінального задуму мистця. »Аероград« — цей лебединий крик Довженка — відповідно скоментували літературні поліцаї і з цього часу послідувала довга перерва у творчості мистця.

У 1936 році розбиває цю довгу, примушену мовчанку цинічне соцзамовлення Сталіна, — фільм »Щорс«. Садистичне воістину замовлення українцеві, на яке міг здобутись ренегат Джугашвілі. Нецікава, нерасова постань пройдисвіта та його розбишацькі авантюри, позбавлені романтики, глузду та моралі, породили »совєтську фільмушку«, які серіями продукують пролетарські заводи за стандартною схемою. Горе переможеним! Можна було відмовитись і загинути в соловецькій самотності, як Куліш, можна було застрілитись, як Хвильовий, але можна було надіятись, що щось зміниться, що лихо переживеться... Адже предки Довженкові такі довго-вічні... І Олександр Довженко виповняє соцзамовлення так, що знеохочений глядач відвертається від нього з відразою. Така ж і »Битва за нашу совєтську Україну«, такі ж і культурфільми »Життя в квітах« та »Мічурін«, твори занепащеної, зрозпаченої людини, що працювала в обезлюдненій, відукраїнізованій батьківщині віч-на-віч перекошеної ненавистю московської поліційної пики. Тому вони — не фільми, а дрантя на кшталт блідих трафаретів бездарних лєнінградських чи »мосфільмів«, що дивують своєю потворністю глядача по цей бік залізної заслони й досі. Проте й ця дань поневолювачеві не дала запоруки, що расовий український мистець стане московським плебеєм. Не став ним наш наддєснянський чарівник, що, як колись Гоголь, Чайковський, Максим Березовський (композитор і клявесиніст, що тридцятих років повісився у Москві), не могли винести чужого понурого світу Москви. Свідомість своєї расової окремішності й впливаючу звідтіля національну гордість поніс крізь своє гаряче й трудне життя, нехтуючи накиненими бляшками »заслуженого«, ніколи не вішаючи їх на грудях. Він міг тільки занепащувати геніяльні таланти, мучитись і нидіти, як ці бідні коростяві коні, про яких пише в »Зачарованій Десні«. Він нидів.

В 1939 р. не витримав і, прикинувшись п'яним, промовив тихо до »возз'єднаного« галицького мистця:

— А пісню таку, пісеньку »А ми тую червону калину« пам'ятає? Ми пам'ятаємо... Не співаємо, але в душі...

Вже підійшла Олександрові Довженкові шістдесятя біла весна, кучері на вродливій голові були срібні, коли за гаслом »старикам у нас почет« (пошана старим), тобто не такі вони вже грізні, тоді влаштували лицемірний ювілей непокликані опікуни мистецтва недобитому мистцеві. До того цей ювілей збігся зі смертю Сталіна й сповидною відлигою. Цю передішку підхопив буйний нащадок столітніх дідів українського роду й зібрався поставити новий фільм-поему про море. Про наше море. Та відлига неможлива там, де напружена боротьба за життя! І творче піднесення мистця погасила дружня рука »старшого брата«, вбивши, отруївши чи вдусивши »дорогого ювілята«.

З Олександром Довженком згинув останній представник українського великого мистецтва, в холодній Москві, далеко від чарівної Десни.

НОВЕ РУЙНУВАННЯ СІЧІ

Нема Січі, пропав і той,
Хто всім верховодив...
Верніться!..

»Не вернуться!«

Загуло, сказало
Сине море: »не вернуться,
На віки пропали!«

(Т. Шевченко: »До Осно-
в'яненка«, 1939 р.).

Назви: Нова Каховка, Каховське море, Каховська ГЕС — майже нічого не кажуть більшості української еміграції, яка вже другий ось десяток років проживає на чужині. А тим часом большевики вже сьомий рік продовжують реалізувати свій плян створити т. зв. Каховсько-Кримський гідровузол, щоб »повернути течію Дніпра, зросити степи безкраї з їх вічною жадобою води, припинити вітри-суховії« та збільшити урожаї українського степу, як це офіційно подає їх пропаганда. Тому вони побудували біля Нової Каховки над Дніпром велику греблю, затопили велетенські простори землі враз з колишнім Великим Лугом і запорозькими землями. Збираючи ці води в »Каховське море«, будують гідроелектричну станцію. Насправді ж Москва має інший плян, ніж саме тільки наводнення українських степів; поглиблюючи долішню течію Дніпра до 14 метрів, щоб дати доступ великим океанічним кораблям, поєднуючи його з Кримським гідровузлом, а на північ через пляноване створення Кременчуцького »моря« з горішнім бігом Дніпра, вона хоче створити для своєї імперії догідний водний шлях для ще більшої експлуатації й закріпачення України. При цьому вона досягає меншу, однак теж дуже важливу для неї мету — знищуючи й затоплюючи ті місця, де колись була Запорозька Січ і Великий Луг, Москва затирає найменші сліди української волі, й нові покоління навіть не знатимуть, де були »свідки слави, дідівщини«.

Очевидно, що »реалісти«, політики »холодного розуму«, які накликають нас слідувати за »великими перемінами«, що відбуваються в сучасній Україні, наполегливо повторюватимуть, мовляв, гігантські будови каналів, наводнювань і залісень українських степів — це великі здобутки для України в майбутньому, а романтику Запоріжжя час відкласти туди, куди вона, на їхню думку, належить уже давно, — до музею. Все таки ми твердимо, що всі ті »переміни« і »блага« не тільки не дають, ані не дадуть ніякої користі українському народові, а навпаки, тепер і в майбутньому принесуть незліченні шкоди. Бо Москва будує все у своєму імперіяльному пляні, для себе і тільки для себе. А щодо романтики, то відсилаємо всіх тих »реальних політиків« до опису померлого недавно українського письменника і великого кіносценариста Олександра Довженка, уривки з книжки якого наводимо в нашій статті.

Довженко поїхав у 1952 р. на будову Каховської електростанції і там почав писати «Поему про море», збираючи до неї враження і матеріяли. Письменник хотів дати, як каже, «велику історію великого народу». Та серед повені слів захоплення новою будовою, новими перетвореннями української природи, досягненнями «щасливих радянських людей», Довженко зрозумів, що разом зі знищенням Великого Лугу й запорозьких земель знищено щось, що творило справжню Україну, що ховало в собі найдорожчий скарб — велику славу й волю наших прадідів. У шістьох «записних книжках» О. Довженка, уривки з яких помістив київський советський журнал «Дніпро» в 6-му й 7-му числах цього року, є чимало таких місць, які розкривають увесь жах московського панування в Україні, що знищує найменші сліди колишньої волі й багатства українського народу. З цих «записних книжок» наведемо згадані місця.

«Вибираючи пісок при будові міста Нової Каховки, робітники знайшли забитого червоноармійця. Він увесь уже висох і зотлів. Був при зброї, навіть, кажуть, бомбу тримав у руці. І поза, в якій він лежав, свідчила, що він збирався кидати ту бомбу. Вся його постать свідчила про рух і велике напруження. В такому стані, очевидно, його було вбито і зразу ж завалено землею од вибуху великої бомби чи великого снаряда. На шії в нього оставсь цілий медальйон з прізвиськом, ім'ям і адресою. Був він руський юнак з Вологодської області».

Немов глибоким символом московської неволі розпочинає Довженко свою «Другу записну книжку», даючи опис, як вологодський загарбник ще й по смерті грозить: «Я тут, я — вологодський чоловік, моє все те, що тут над Дніпром». І «вся його постать свідчить про великий рух і напруження». І загарбництво. І старий, скалічений на душі Довженко пише далі:

«Як покидати хату

Можна кидати її, пішовши геть з порожнім серцем. Можна плюнути на її убогі вікна і стріху стару і, повернувшись до кінохронікерів, бадьоро усміхнутись, прямуючи легким кроком до щасливого заможного життя, і можна взагалі не кидати хати, а, прикинувшись невіруючим у те, що вода може затопити твою хату навіки геть усю з димарем разом, і з грушею, і шовковицею, і горіхом, сидіти й смішити людей, аж поки не прийде нарешті вода. Але можна і плакати, покидаючи стару свою хату. А старенька мати може тихенько цілувати піч, біля якої вона трудилась півстоліття, і лутки, і двері, і навіть стіни, і плачучи тихо-тихо промовляти: «Ох хатонько моя, голубонько, покидаю тебе. Підеш ти на дно моря, покрийте тебе води навіки, а я піду собі на гору високу і вже згори дивитимусь на ту воду до смерті, згадуючи тебе. Спасибі тобі, що гріла нас, що давала нам приют і сон батькам і дідам моїм. І могили їх покидаю я, хатино моя. Судила так нова моя доля. Прощай».

«Понад Дніпром нові села високо на буграх. Їх далеко видно, і нагадують вони зграї білих гусей чи голубів, що позлітались і посідали впарі біля великої річки. Які величезні урочисті простори. Щось утра-

тять у своїй красі Дніпро між Каховкою і Запоріжжям. Піде під воду Великий Луг, що приваблював колись наших прапрадідів запорожців. Потонуть навіки мужні красоти вольностей запорозьких...»

Але, відчуваючи, що такі не можна «плонувати на убогі вікна власної хати» та піти з усмішкою, Довженко вирішив у своєму сценарії:

«Описати докладно хату з сіньми посередині, з зеленуватими пліяс-трами, білу з блакитними наличниками вікон, з великою солом'яною, товстою теплою стріхою. А під стріху жердину з золотою кукурудзою, в'язками маку, насіння цибулі, укропу і яскраво-огнисто-червоним струком. Купа гарбузів, серед яких попадаються екземпляри по 2 пуди, розкішного теплового кольору. Справа, на зеленому тлі кущів винограду, літня біла піч, дуже мальовнича, з правого боку — хлів... А посередині двора, укриваючи в південь добру його половину густою тінню, стояв старенький волоський горіх. Дерево роду. Під деревом стіл проти сіней. На гілках завжди щонебудь висить з господарського реманенту. На одній з нижніх гілок висіла колиска з дитиною. В колиці говорило незрозумілою ще мовою дитя, а навколо нього гралося троє більших: усі хлопчики, з них двоє голих, білявих, рожевих, золотих дітей».

«Біля хліва лежали три великих колоди. На цих колодах, власне біля них, умивались після роботи, переодягали чисту одержу, а по-вечерявши, сідали на колодках лицем до Дніпра. З високого берега перед ними розкривався величний, урочистий краєвид. Козацький острів, що служив колись кладовищем, де поховано в старовину тисячі запорожців. Покритий лісом. Широкий і могутній Дніпро, що, прийнявши до свого ложа всі свої річки, тихо-тихо несе свої води в просторах кам'яних берегах до моря. Описати небо глибоке і великий обсяг видимого. Колір неба на заході сонця і після заходу, коли починає свою симфонію південна степова українська ніч, коли повиходять на темне небо зорі. І місяць. І довго-довго ще запівніч на землі і в повітрі тепло і сухо, і стільки розлито млости і здоров'я на цілий ніби всесвіт. А коли оглянутись од дніпровських просторів, — позаду, ніби під оксамитовим шатром волоського горіха біліє хата з темними вікнами і все спить».

«Як прекрасно жити над великою водою! Можна любити моря, океани, можна мріяти про них, але не можна нічого в світі так любити, як велику річку, велику свою воду, що тече безупинно поміж рідних берегів, і береги дивляться в воду і не надивляться».

«Описати річку раннім ранком, коли з рожевого туману починають впливати дерева, верби, гуси, човен і там десь і хата чи білий пісок. Яка прозора і м'яка в ній вода. Як живуть по її мальовничих берегах люди, як миються в ній, складають про неї свої пісні, мелодії. І благословен той, хто п'є рідну воду. І не сумує по ній все життя. Коли думаю я про старі часи од давніх давен ще скіфсько-старослов'янських до запорізьких включно мислячи, звичайно, про історію свого народу, мені чомусь і Дніпро і народ здаються однаково молодими й подібними один до одного в ті часи. Нині Дніпро постарів, а народ виріс і перебуває у віці повної мужності...»

Романтика української хати, якої не зрікся Довженко в своєму творі, розбудила в старого письменника спогади про старі часи, такі схожі на сьогоднішні — і тоді й сьогодні панували «руські».

»Батько мій, який плавав човном з-за Чернігова до Каховки найматися Фальцфейну в чорнороби, не знав, до якого народу він належить, як не знали і всі, з ким він дружив... Руські (москалі, прим. ред.) люди, проте, в його були окремі. По Десні сплавляли плоти з Орловщини. »То руські«. »А ми які?« — питали ми, тоді ще малі діти. »Ми які?« — перепитував батько, не знаючи, що одповісти, але смутно почувуючи якусь важку і прикру пелену на своїх очах. »Ми мужики... Хлібороби ми, прості собі люди, одним словом, мужики й квит«. Ми примовкали. Мовчав далі і батько. Він міг би для нашої національної свідомости додати, що ми »хахли«, але він не любив цього образливого слова і, чувши його не раз од надзирателя, мовчав. Ми були єдиним народом в Європі, що не знали, хто ми. І я належав до цього народу, щоб ви зна...»

Важко письменникові після таких згадок змальовувати »щасливе і радісне будівництво« над Каховським морем:

»Сьогодні знову вітер і хмари. Я зовсім розбитий. Важко спав уночі і мало. Немає сил працювати... А слід би було вже розпочати зараз написання серії пейзажів, що підуть навіки під воду великого водосховища. Щоб у нових селах, які виростуть біля водосховища, люди колись знали, як воно було в старовину і який вигляд мали старі села, де вікували їх діди, прадіди і прапрадіди«.

»... Сиджу над майбутньою греблею. Перед очима величезна рівнина, яка заливається пульпою із земснаряда. Працює п'ять земснарядів. Все в звуках... Найнижчий, що іде нібито з-під землі або води, гул розпушувачів. Вони справді ідуть з-під води, розпушують береги на глибині 8-12 метрів... Попереду, на правому березі, — село Козацьке... А праворуч за Дніпром дивовижні далі: білють села над Дніпром. Прокладена дорога, поспішають вантажні машини. Немає уже річки Конки, уже її засипали. Видно дніпровські плавні... Немає уже річки Конки, яка текла переді мною ще зовсім недавно, паралельно Дніпру. Вона засипана земснарядом, пісками, і по пісках, уже в зовсім протилежний від загиблої Конки бік, швидко течуть каламутні потоки вод із темних пульп земснарядів. На багато кілометрів — труби іржаві. Чую гудки паровозів нової залізниці. Все тут нове«...

»...Так, повечорів мій буремний довгий день. Ношу важке серце, ніби йому вже за сто років«.

»Нові канали — це, по суті кажучи, ріки великі«.

З важким серцем глядить письменник і на земляні роботи на Козацькому острові:

»Козацький острів з чудовим піщаним чистим пляжем, звідки відкривається широкий вид на Нову Каховку, на майбутню греблю, де працюють зараз земснаряди. На острові озеро все в лататтях, оточене вербами і осоками. Галявини, покриті травою, дві долини з вербами,

які ростуть так густо, що утворилась ежа, ніби збіглися вони туди, рятуючись від якогось незримого ворога, і так і завмерли в смутку і страху навіки, ніби зачаровані. Рух шарів кори, вигини стовбурів, чорні дупла і сучки і гілки, що стирчать у якомусь страху, — дивне дерево. Немає виразніших дерев, ніж верби. Стоять високі сокорини і де-не-де осики, а по низах озер — очерети дуже високі й густі. Такі всі плавні, ввесь, мабуть, Великий Луг, який ми поховасмо ось-ось».

»Рече та стогне Дніпр широкий. Я найстаріша людина на березі великої ріки мого народу. Білими квітами зацвіла моя голова, і чогось мені смутно і серце болить. Щось наче пропливло здалека-здалека, з самої Десни, найдорожчої річки мого дитинства, де ходив колись по білих чистих берегах я босий, де пив її м'яку поліську воду. Давно, давно...

»На заплаві. Змалювати: болото, очерети. Труби довгі, іржаві. Стояки, дорога і водопостачальна система...

»Вечоріє. Вечір. Сонце сховалося в хмарах. Вітер. Хвиля берег мис і чути безупинний ритм. Хвиля за хвилею. Я під старою сокориною присів, під столітнім деревом моїм на покручених і побитих часом коренях. І сокорина наче промовляє щось до мене. Я оповідаю їй: рідне мое дерево, благословляю всі твої гілки й коріння і все листя, що на тобі і навколо тебе пожовкле на рідному березі. Ти дало мені притулок і безліч чогось, тільки покою не даєш. Я дивлюся з-під тебе під ноги на камені й хвилі, передо мною протікає вся ріка мого життя...»

Не має спокою старий кіномистець, хоч наказано йому створити великий фільм, «найбільше досягнення радянського народу». Не має спокою, бо:

»... Не вірять, не вірять люди, не хочуть вірити, уявити собі не можуть, щоб цілий прекрасний світ їх був залитий, зник під водою. »Не розумію, що за смисл у такій пропорції води».

»Я слухав Н. і подумав: скільки буде драм, і сліз, і глибоких хвилювань.

— Та як же так, в усьому цьому, при всій величчї спотворюваного, є щось і катастрофічне. Які місця підуть навіки під воду, яка краса, які саме вольності старокозацькі, Великий Луг!

»Сцена заповнення Великого Лугу водою може бути воістину потрясаючою. Так її треба й робити. На величезних лісових просторах виникає море. Скільки спогадів іде на дно! Скільки пісень, могил прадіків, городів, луків, рибальських просторів і краси старої природи.

»Три сили дивитимуться на виникнення моря — одна з тугою, з невірою, друга в хвилюючій захопленні, третя в глибокій внутрішній спогляданні світу і власної душі.

— Підходить?

— Так. Іде!

— Піднімається! Заливає! У Чортмлик пішла! Чортмлик уже назад тече, гей! Уже річка назад потекла!

— Не підю з хати, хай заливає!.. Залиште мене, нехай умру отут, втоплюся, коли вже на те пішло, не підю нікуди.

А вода підноситься...

... Одвідав краєзнавчий або, вірніше сказати, краєзнавчий-нехочузнавчий музей у місті Нікополі, що стоїть на місці одної з запорозьких січей. Так би мовити, старовина, історія двохсот п'ятдесяти буремних героїчних літ народу нашого, де творили оборону Вітчизни хоробрі люди, прапрадіди наші, серед пустель і степів стоячи проти татарсько-турецьких загарбників, катів, людоторговців...»

Не міг написати в своїх «записних книгах» усього старий Довженко, як це, напевно, йому бажалося, коли дивився на знищення свідків минулої слави вільної України. Не міг написати, що й тепер є кати і людоторговці, лютіші за давніх турецьких чи татарських продавців невольників, які знищують усе, що тільки нагадує волю. Але, дивлячись на Дніпрові плавні, зрозумів, що давало силу українським борцям протиставитись тим людоторговцям з дикої Півночі:

«Перед музеєм їздив до колгоспу ім. Орджонікідзе в село Городище, біля якого на острові, оточена двома невеличкими річками, що впадають у Дніпро, стояла колись Запорозька Січ...

Який величний острів одкривсь передо мною з великою горою! А на горі ряди тополь, орхів грецьких і сто тридцять гектарів розкішного саду і винограду. Од виноградника до Дніпра одкривається величний героїчний простір, панорама лісів. Далеко, десь до самого обрію, простяглися плавні, укриті великими прекрасними лісами. Дуби, в'язи, верби, тополі, весь простір, куди не гляне око, направо і ліворуч, — все врочище, написане могутнім мужнім майстром, з безоднею лірики мужньої і прекрасної. Ріки чисті, принадні, з піщаними берегами, з дубами по обох берегах, що розкинулись широкими сінокосами. Скільки краси! І я глибоко щось відчув і зрозумів з далекого минулого. Чому саме прозвали її Січ-мати і Великий Луг-батько, що привертало серця воїнів, що імпонувало їх мужнім, щедрим поетичним войовничим душам або що створювало оту душу, ту національну психіку минулого за всіма законами...

... Прокинувся дуже рано на світанку. І так же, як, засинаючи, думав, що лежу біля самого серця вітчизни моєї, з такою ж думкою і почуттям проснувся...»

«Єсть директива» з центру загарбника московського, і письменник топить у Каховському морі і свій жаль, і минулу славу свого народу. Але гнів свій на загарбника вкладає в уста колгоспного бригадира О., який скликав на мітинг своїх невольників:

— Село наше, товариство, мусить піти під воду. І стане воно дном великого водосховища навіки.

Всі завмерли. Потім неначе гомін глухий чи стогін прогудів навколо, і знов стало тихо.

— Під воду піде весь Великий Луг, всі плавні, всі ліси, всі розкоші й краса, в яких купалися й кохалися ми і предки наші, де складала юність наша пісні колись і думи. Щезає все і буде тут море. Буде море тут, браття мої, товариство і сестри мої. Десять тисяч дворів наших щезне під водами моря.

— Десять тисяч!.. — прогуло навколо.

— Десять тисяч. Може, трохи й більше. Приміром, дванадцять, різниці мало.

— Одинадцять! Я чув.

— Нехай одинадцять. — О. оглянув народ, і погляд його спинивсь на хресті, що стояв на могилі кошового Івана Сірка...

— Я міг би так сказати: єсть директива. Згідно з планом великої будови на Дніпрі Південно-Українського та Північно-Кримського каналу, всі дніпровські плавні, підперті у Каховці греблею, обернуться на водосховище в 14 мільярдів кубометрів. Тому ми мусимо від сьогодні запланувати роботи по перенесенню крапці половини села на гору і орієнтуватися в будові господарства соціалістичного на відсутність плавнів. Але я сьогодні так не сказав. Я хочу покищо пригадати старий один випадок з буремного життя кошового Сірка, що поховали його колись запорожці тут на Січі...

— Да. Тут буде наше море... — О. глянув на плавні, що блищали праворуч, ніби одвічно, нетлінною красою...

— Тут буде наше море. І ми втопимо в ньому свій жаль і жалкування.

— І минулу славу?

— Товаришу мій, і море наше колись буде минулим. Хто хоче, щоб я розповів вам про одинадцять тисяч дворів, але так, щоб уже далі їх не забути нікому й ніколи?

— Розкажуй, О.»

І Довженко, через бригадира О., який виконує «директиву», оповідає про напад турецької орди з яничарами на Січ Запорозьку, про листи Сірка ханові татарському. Та, мабуть, старий письменник, оповідаючи, думав у той час не про татарські, а про московські орди, що Січ зруйнували, а оце навіть руїни слави минулої затоплюють водою. І листом Сірка погрожує тому «ханові», який тепер другий раз знищить Січ Запорозьку:

«Сьому вже років біля трьохсот. І діялось воно, розпочиналось, власне, якраз тут, де одбувається наш історичний мітинг.

З якогось приводу, нам се невідомо, упилася Січ і глибоко заснула. Сталось так, що майже ні одному козакові вже більше не судилося проснутися. Орда з яничарами турецькими безшумно влізла серед темної ночі й перерізала ятаганами всіх сонних молодців війська запорозького, — жадної біди не сподіваючогося. Кошового Сірка якраз тоді не було на Січі. З частиною куренів він десь був у поході.

«Ти не лицар і не людина, хане татарський, — писав він гнівного листа до ворога, — і вчинив ти не по-кавалерському, а як злодій, недостойний звання воїна. Невірний пес, на що забув ти, що душа сплячого належить Богу і що вбивати спляче воїнство великий гріх і ганьба. Поплачеш, хане, ти за своє звірство, поплачуть твої жінки, діти і всі твої Господом кляті нащадки татарове й турки, всі ноги твої і кримці».

Зібравши війська вісім тисяч, рушив Сірко на Крим... Через три дні вже повертався на Запоріжжя і, повертаючись, звільнив з неволі

бусурманської одинадцять тисяч християн-невільників», — так закінчує свою розповідь Довженко устами бригадира.

«Я на острові, — пише далі Довженко, не маючи сили відорватися від Січі. — Передо мною Запорозька Січ проти Капулівки. Проти могили Сірка. Верби, тополі, грушки, берест. Так, як дома. Річка Підпільна у пісках і Павлюк бистрий берег мис. Шелестить пожовкле листя, човен пливе до мене. Тут була колись гребля, якою їздили козаки. Сушаться великі неводи. Багато гадюк і ужів. На місці Січі хтось трохи копав, звичайно, що можна викопати? Тут, як і скрізь, будувалися предки наші на піску. Дерев'яна була матеріальна культура і глиняна. Не мурувати, руйнувати чужі мури, не шити, а рвати кайдани ворожі судила їм історія. Нічого нема. Ніякого сліду. Тільки могила Сірка та кілька хрестів кам'яних...»

Довженко, хоч і намагався потішати себе міражами привабливих днів «щастя народу» після того, як запанує комунізм, в душі однак відчував трагізм свого народу і раз-у-раз вертається до затоплення советами Запорозької Січі:

«Весна. Підіймаються води. Щезає Луг. Вже покинуті хати, вулиці потопають.

Люди, схвильовані вкрай, прощаються з багатостолітнім, з тисячкою років свого життя і бачення видимого світу. Величезна епічна драма... Млини прадідів уже в воді. Вже потонули верби, під якими цілувались, пригортали милий милу колись. Де пісні складали, святкували свята. Де творилася історія героїки народу в старі часи.

Птиці летять з вирію. Кружляють тисячі птиць! У тривозі птаство над водою

— Бідні мої пташечки. Вже ніде вам і сістоньки, нема вже в вас ку-белечка. Куди ж тепер понесете ви щастя?

— Десь да притулить. Годі плакати...

...»Додолу верби гне високі, горами хвилю підійма». Що робиться з людьми в степах України, з малими, молодими і старими! Як розповісти, як змалювати! Якими фарбами? Де знайти слова?...

«Один з колгоспників відмовився переносити свою хату. — Не хочу. Не треба мені ні ваших грошей, ні матеріалів. Моя стара стріха дорожча мені за ваші шифери і всі ваші черепиці. І взагалі не хочу. Залиште мене в спокої. До речі, щоб ви знали, мою хату море не зачепить: воно мимо піде он туди балками.

— Але ж ви можете опинитися на острові?

— Справді? Чудово. Все життя мрію жити на острові. Стара, чуєш? Житимемо на острові, як робінзони.

— Але острів ваш може залити водою. Бурхливе море може затопити вашу хату.

— Залиште мене в спокої. Нехай заливає. Я вам дам розписку, що ніколи, тонучи навіть у морській пучині, не буду нікого обвинувачувати в своїй смерті...

«...Від далекого блакитного обрію до самих ніг розкинулось море широке, чисте, нове... Створилась дисгармонія. Кричуца, коли хто розуміє природу і місце людини на землі.

Старенька жінка йде до моря. Хвиля берег підмиває. Шумить.

— Ну, як ви тут? — Я хочу спитати її про море.

— Отак як бачите. Шумить, реве день-у-день... Ой, ой, ой!.. Коли б сказав мені хто п'ять літ тому, що згинуть плавні отако, очі видряпала б, не повірила. А тепер ось... — жінка глянула сумно на хвилі й пішла собі геть...

«Я уявив собі картину зникнення плавнів. І чомусь показалаь вона мені невесело, драматичною...»

»Над річкою Підпільною

...Які картини тут можна малювати! Які спогоди... Як душу свою можна очищати й звеличувати в спогляданні просторів, великих, урочистих. Як було не народжуватися тут велетням духу, поетам воєн, оборонцям вітчизни! — Коли світ твій такий красивий і такий високий одвічний дух мужності грає на просторах на невидимих своїх струнах. Кланяюсь тобі, рідна моя земле.

І все буде знищене, щоб сліду не стало від волі козацької, не згаяло сну з очей московських нащадків монголів. Бо не про добро українського народу їм іде, ні. Про імперську силу.

»Ми обідали з В. Я. і прибулим з Москви Н. Розмова ішла про творчість. Про творчість у найширшому розумінні сього слова. І вони... мали на увазі в першу чергу творчість свою, інженерську, на великих будовах...

— Ось так. Закінчимо і поїдемо на Каму!?

— Можливо, наступна п'ятирічка, якщо не перешкодять зовнішньополітичні події, піде в основному по спорудах при перебудові Сходу.

... »Чи не пора мені податися на Запоріжжя? Пора, пора. Тільки як же я берег покину? Берег, тополі, острів Козацький. І молоде місто. Каховку Нову...

»Гуси вже перелетіли з далекого краю. Вже ніхто мене не кличе уночі. Ходжу собі та співаю:

— Ой бодай же ви, гуси,

З пір'ячком пропали.

— Ой налетіли гуси

З далекого краю.

Скаламутили воду

В тихому Дунаю».

Дніпр широкий

Довженко на заході свого життя в нотатках та матеріалах до «Поєми про море» постійно повертається до Дніпра, його краси, всієї минулої слави українського народу, вчуваючи, що їх не побачить більше.

»Я дивлюсь на сіросиній Дніпро, слухаю плескіт хвиль. Нічого дорожчого у світі немає для мене. Я не хочу вже і нізащо не розлучуся з

моєю рікою. І якщо судилось мені зробити ще щось красиве і велике в житті, то тільки на її берегах ласкавих і чистих...

»Осінь у нас і туман.

І вже з-за туману, як співається в пісні — »Ой, із-за туману нічого не видно«. Шумить Дніпро, хвиля берег мис. Тополі шумлять. І позовкле їх листя розносить вітер над водою у тумані. Хвиля з хвилею бореться поміж човнами, чути плюскіт води, і вітер, і гомін тополь і сокорин. Берег мій дорогий! Який же ти прекрасний і в сю пору. В тумані мерехтить Козацький острів, кругла башта десь ледве видна по цім боці, в тумані ріка широка, як море...

»Неділя. Несказано чарівний сонячний день. Теплий вітер повіває. Хвилі плещуться у синьому Дніпрі. Шелестить листя по тополях. Дніпро живе барвистий, багатий кольором. Як гарно! Яка тут довга, ніжна осінь... Я один на березі Дніпра милуюсь осінню своєю...

»Боже, як багато у світі краси! Яке небо! А Дніпро синіє-синіє, чистий. Брате мій, Дніпре, батьку мій дорогий і прекрасний! Скільки радості, скільки глибоких найдорожчих почуттів принесли моєму серцю рідні твої води! Скільки людської краси відкрилось мені на твоєму урочистому березі. Які великі подарунки приніс ти мені, незабутній і безмірно глибоко любий. Скільки ласки у вітрах над тобою у синьому небі, що дивиться у твої води і вічно милується з тебе. Скільки життя і зворушливої поезії у твоїх прозорих ключах, що прагнуть до тебе з берегів. І сонце, сонце ніжне й щире, якому я поклоняюся і поклонятимусь усе життя, річка моя дорога й велика. Велика ріка мого народу.

Прийми мою любов і безмежну подяку, що родився я на твоїх берегах, що пив твою м'яку і чисту воду, що воскрес я душею біля тебе і що вся душа моя сповняється твоєю красою, і очі мої і мій слух — всі почуття, заспокоєні біля тебе, оповиті тобою, красо моя... свята, щастя моє...

»Розпочинаю книгу в дорозі. На пароплаві »Енгельс« вгору йду з Каховського низу. В салоні я один. Осінь. Пропливають береги Дніпрові, острови, висипи, кручі. Десь у піщаних кучах звисають над водою корені верб і сокорин. Ще зелено в плавнях. Качки літають над водою, нурці та інші водопливні гості. Рибалки на човнах, хати біліють на піщаних і кам'яних берегах. Повіває легенький вітер, теплий, низовий, мій улюбленець ласкавий. Багато листу вже опало, і ліси справа і зліва стають усе більш прозорими. Жовтіють тополі, осики, берест, а груші червоніють де-не-де. Часом вітер спадає, і тоді я пливу, як у сні, не помічаючи води, а ніби в чистому сріблі чи взагалі в субстанції простору. Ось пропливають кручі справа. Осіннє сонце освітило плавні — піски, і коріння, й пні, і дерева все кольорові. Посеред жовтих і оранжевих розкошів три величезних зелених верби з такими мальовничими темними виразними до краю стовбурами, що... Ось сокір у цвіті літ ясний з незайманим яскравим листом. Острови Дніпрові плавом пливуть, пропливають з рибалками, човнами, качиним царством. Ніхто, очевидно, не скаже, коли саме, в яку пору оддає Дні-

про більше краси людям. Він завжди прекрасний, як батько в труді. Хмари осінні в небі, — немає в них смутку. Ввесь видимий світ, у якому я пливу, складає гармонію кольору, ліній і ритму і єдності неба, землі й води.

Мине два роки. Вирубають люди всі отсі розкішні плавні, всі до одного дерева, вивезуть. Оголять плавні, а ще через рік зникнуть навік під водою. Зникнуть і плавні, і висипи чисті, і мальовничі, ні з чим не зрівняні кручі. Сам Дніпр ніби щезне од звиклого людського ока. І вся краса його і гармонія, і вся поезія його, створена в тисячоліттях. Усе зміниться в ньому, як і в судьбі людей, що живуть віками на його берегах.

»Сідали в Дніпропетровську. Далі летимо. Тихо в повітрі. Дніпро далеко внизу в'ється тоненькою примхливою мережею. Часом я бачу майже все його дно, милуюся ним із своєї динамічної гори. Знову пливуть чередою міста і села під мною. У небі легка хмарність. Усі в ніжній постелі... А береги Дніпрові білі, і острови на ньому оточені білими смужками, як дорогі каміні в оправі... Як багато сіл понад Дніпром біліє увесь час. І як радісно, що житла мого народу — білі, світлі, привітні хати... Он Канів і Тарасова гора... Тоне земля в білих хмарах, то знову виринає і здається вже часом не землею, а морем...

»У Києві. Чарівний незабутній день. Ясне небо голубе. Тепло і стільки ласки в повітрі, стільки милости в деревах у пожовкліх листі, у вербах на студії над ставком, у квітах на чистому синьому тлі... такий я багатий, такий розчулений і зворушливий і піднесений духово, яким давно себе не почував. Кому і дякувати, не знаю. Подякую чистому небу, його чистоті, його благородному повітрю. Юній невмирущій красі його поезії. Україно моя... Я повернувся на Україну. Україно, рідна моя земле, радість моя...

»Пригадую надзвичайну, дивну річ. Коли одного разу на самоті під вечір у кімнаті я, сівши за стола писати, щось через одну-дві години праці підійшов до найголовнішого, а саме до написання перших рядків сценарія вже, а не записок, коли отак написав я незабутню свою першу сторінку, у мене раптом полилися сльози, і я гірко заридав угорос. Се було в Новій Каховці в готелі. Ніколи нічого подібного не було в моєму житті. І що воно могло означати, ума не приложу. Кумедно було б вірити у віщування, в передчуття лих, але чому ж і досі, згадуючи той вечір, я впадаю в сум, неначе щось вороже, сумне і неухильне стає передо мною...»

Сумною і ворожою була стала перед письменником візія загибелі його Дніпра, Запорозької Січі, спогадів про неї, і його самого в невільничій службі північного зайді.

(ОД)

ПРОФ. Г. ВАЩЕНКО

ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ШКОЛИ

(Спогади)

Передмова

В центрі моїх спогадів — педагогічна школа, заснована на Шведській Могилі біля Полтави в 1902 р. Доля цієї школи остільки складна і трагічна, що й сама по собі мусить зацікавити читача-українця.

Бувають особи й установи, що, подібно до того, як крапля води відбиває в собі навколишній світ, відбивають особливості певної історичної доби. Такою й була школа, про яку пишу. Історія її значною мірою є історією страшних перших п'яти років большевицької революції в Україні. Як і увесь український нарід, так і школа на Шведській Могилі вступила в Лютневу революцію в 1917 р. з великими надіями, з вірою в майбутнє і розгорнула творчу роботу. Але їй довелося потім вступити в боротьбу з темними силами большевизму. Боротьба ця була вперта, жорстока, а іноді й кривава. Закінчилася вона для школи катастрофою, дуже повчальною для нащадків і взагалі для тих, хто хоче об'єктивно підійти до большевицького періоду нашої історії.

У спогадах я згадую багато осіб: педагогів, учених, письменників, студентів. Тих, що напевно загинули, я називаю повними прізвищами, бо мої спогади їм уже не пошкодять. Прізвища інших я з відомих причин уживаю в скороченому вигляді.

Автор

Античний період

Коли б преосвященний Іларіон, єпископ Полтавський і Переяславський, знав, що буде зі школою, яку він вирішив у початку ХХ-го сторіччя заснувати на Шведській Могилі, він залишив би свої наміри. Але він цього не знав і не міг навіть передбачити.

Перед старечим зором єпископа проносилися світлі візії... На місці перемоги російського воїнства над шведами виростає величний будинок... Перед ним куртини з квітами... декоративні дерева... а далі — великий сад. В цьому прекрасному будинку живуть і вчаться найдібніші селянські діти, майбутні вчителі... Вони понесуть у села разом зі знанням дух відданості Церкві російській і російському самодержавству. Вони будуть боротися проти «крамоли», що її сіють серед мас земства через свої школи, агрономів та земських лікарів. Старий радився з архітектором, розглядав з ним проекти шкільних будівель, радився з агрономами...

В 1902 році на полі Полтавського бою стояв уже триповерховий гарний будинок, з великими вікнами, трохи далі від нього — жовто пофарбована лікарня, ще далі — двоповерхова зразкова школа; в глибині широкого дворища — міцно збудовані господарські будинки: стайня, во-зівня, комора, пивниця. А на межі дворища й великого на 6 гектарів са-

ду червонів середнього розміру будинок з гарною заскленою верандою. Тут, далеко від міського шуму, серед пишної природи, побіч з чудовим храмом та історичною могилою, мріяв закінчити дні свої старий єпископ.

Старанно добирав він педагогів до нової школи. На чолі її єпископ поставив Володимира Павловича Овсієвського. Не зважаючи на те, що йому було лише 27 років, це була втілена солідність. Розкішна чорна борода, мужність, спокій та стриманість у виразі карих очей, що вдумливо дивилися через окуляри. В стосунках з людьми — шляхетна чемність, а разом з тим і твердість. До всього цього — надзвичайно міцне здоров'я й працездатність.

Добрий був і склад викладачів. Літературу викладав Степан Онисимович Вілоус, блискучий лектор, здібний керівник шкільного театру й редактор газети. Перед ним трохи поступався, але все ж таки був добрим педагогом, Йосип Адамович Жеромський, що викладав історію. На посаду викладача співу був закликаний Іван Григорович Сидоренко, зовні млявий і апатичний, а на ділі тонкий знавець музики й української пісні, диригент з високим мистецьким смаком. У нього пройшов свою першу музичну школу славетний український диригент Нестор Городовенко.

Добре пішла робота в новій школі. Молоді вчителі, ще не обтяжені родинами, увесь свій запал віддавали педагогічній роботі: ретельно готувались до кожної лекції, використовуючи добре зорганізовану бібліотеку й прагнучи до того, щоб виклад був змістовний, цікавий і добре зформований.

Шкільне господарство було наладнане, як справна машина: в аудиторіях, спальнях і в ідальні зразкова чистота, здорова й достатня їжа для учнів, у приміщеннях тепло й вигідно, до послуг директора й педагогів пара добрих коней. А до того ще пара великих сірих волів української породи і п'ять корів. Для практики учнів у сільському господарстві був закладений чималий молодий сад і пасіка в ньому. До всього додивлялося пильне око директора, що спав лише 6 годин на добу й увесь час був у роботі.

З першого ж року свого існування школа мала вже досить добрий хор, а через два роки — сцену з декораціями і добре ведений шкільний журнал. Серед учнів виявились численні таланти: письменники й поети, співці, музики, актори.

Школа швидко завоювала собі добру славу. На мистецькі вечірки, що їх вона влаштовувала три-чотири рази на рік, приходило багато гостей з міста, що було кілометрів за 6 від школи. Вабили чудові співи, деклямації, театральні вистави та культурність учнів.

А найбільш цікаве було внутрішнє життя школи. Холостяки-вчителі жили своєрідною родиною. Харчувались вони вкупі, збираючись на квартирі директора. Тут між ними часто точились розмови на різні теми: науки, мистецтва й політичного життя. Багато дечого доброго вийшло для школи з цих товариських розмов.

Але так було лише років три. 1905 р. директор одружився. Як і раніш, педагоги приходили до нього обідати й вечеряти та по-товарисько-

му обмінятися думками. Але це, видно, не дуже подобалося молодій директорівій, що виросла в місті й не дуже поважала простоту у відношеннях. У бесідах вона участі не брала й по обіді чи по вечері завжди залишала товариство й виходила з їдальні у свою кімнату.

Та молоді педагоги були дуже недогадливі. Догадалися вони про незадоволення директорової лише тоді, коли вона почала кожен раз, як збирались педагоги, класти на стіл щітку для змитання крихот зі столу.

— Е, Володимир Павлович — кінчена людина, — сказали вони й перестали разом ходити до нього. А проте родина їх не розпалася: вони перенесли свої щоденні збори до Жеромського. Туди приходив і директор.

То був час, коли в більшості шкіл між учителями й учнями точилася вперта боротьба. Учителі переслідували учнів, доходячи іноді до садизму, а учні ненавиділи їх, намагались зробити їм якусь «пакість», насміятися з них. Нічого подібного не було в школі на Шведській Могилі. Учні ставилися до своїх учителів з великою пошаною, пишались ними перед учнями міських шкіл. Школа була як дружня родина.

Ще була одна риса, що відрізняла учительську школу на Шведській Могилі від багатьох шкіл в Україні. Хоч викладова мова в ній була російська, та духом своїм школа була українська. Училися в ній найздібніші діти українських селян. Найздібніші тому, що приймали до неї учнів лише після великого конкурсу. Розмовляли учні між собою лиш українською мовою, пісні співали майже виключно українські; навіть у шкільному журналі були вміщувані українські оповідання й вірші, а це в ті часи гостро переслідувалось.

А головне те, що в більшості учні були національно свідомими українцями. Вони знали, що українська земля поневолена, що нарід її не може вільно розвиватись, і тому свій життєвий шлях вони уявляли собі, як шлях боротьби за волю народу.

Це скоро помітив і старий єпископ. Він побачив, що його мрії не здійснилися й не здійсняться; що школа виховує не борців за царську владу, а ворогів її. Розчарування єпископа було дуже глибоке, так що в 1904 році він навіть перестав на літо приїздити в свій дачний будинок і передав його директорові школи.

Школа нажила собі багатьох ворогів. Головним між ними був єпархіальний доглядач церковно-приходських шкіл протоієрей Юстин Ольшевський, що потім став вікарієм переяславським. Ольшевський пробував безпосередньо втручатися у справи школи, але тактовний і мудрий директор Овсієвський дав йому відсіч. Почалася глуха, залаштункова боротьба через нашіптування, писані доноси, інсинуації...

Настала революція 1905 р. Великі надії викликала вона серед «шведів». Точились жваві розмови про відродження України, про національну культуру, рідну школу. В осінні холодні дні за 6 кілометрів по грязюці ходили семінаристи до Полтави на мітинги, де перед численним натовпом з балькону міського театру виступали Короленко, Садомирський, Шемет. Особливо захоплювалися вони виступами Шемета, що промовляв українською мовою. Зачаровані верталися вони додому і з молодечим запалом дебатували про майбутнє України.

Події розгортались, виїшов маніфест про конституцію. Страйки припинились. Приголомшений уряд прочунався... Почалися криваві роз-

прави з селянами: «Сорочинська трагедія», «Бердянська екезекуція». Заговорила преса. Виступив Короленко з одвертим листом до Філонова, що був головним винуватцем побиття селян у Сорочинцях. У скорому часі після цього ученй реальної школи Кирилів пострілом з пістоля убив Філонова на головній полтавській вулиці. Реакційна преса зчинила галас, обвинувачуючи Короленка в під'юджуванні до вбивства. Все це дуже хвилювало населення, а особливо молодь.

Хвилювання охопило й «шведів», і не тільки учнів, а й педагогів. Білоус, Жеромський і автор цих спогадів поїхали в Бердянку, Константиноградського повіту, де незадовго перед тим справник з загоном козаків учинив екезекуцію над селянами. Там вони розпитали селян про подробиці екезекуції, і після цього автор цих спогадів написав кореспонденцію в прогресивну газету «Полтавщина». Кореспонденція розлютила реакційну пресу, але для суспільства стало ясным, що Короленко у своєму листі ніяк не перебільшив фактів знущання над селянами, бо такі ж факти траплялись і в інших місцях.

Місяців через три революційні настрої почали спадати. Життя входило у свої рами. Доходили лише глухі відомості про карні експедиції у Прибалтиці.

В початку вересня 1906 р. до школи приїхав дійсний штатський радник Ванчаков, один з видних урядників Синоду. Він тримав себе надзвичайно просто. Щодня обідав і вечеряв з молодими педагогами, а після цього цілими годинами по-простому розмовляв з ними. Теми розмов були найбільш різноманітні: російсько-японська війна, переворот у Росії, перспективи в політичному житті, українська мова в школі, роля вчителя на селі, земські й церковно-приходські школи і т. ін. Молоді педагоги зі всією щирістю висловлювали свої думки. Ванчаков де з чим згоджувався, а де що заперечував... Розпочинались гарячі дебати, що тягнулися годинами.

Нарешті Ванчаков, проживши в школі майже місяць, дав учням для викладу таку тему: «Мої мрії про майбутнє вчителювання». Учні з захопленням написали виклади і вклали в них найкращі свої мрії. Зібравши роботи учнів, Ванчаков подякував педагогам за гостинність і поїхав до Петербургу.

Через якийсь час Овсієвського викликали до єпископа. Той був дуже схвилюваний і прочитав Овсієвському листа від оберпрокуратора Синоду Победоносцева. Лист був проіннятий великим обуренням проти настроїв, що панували в школі на Шведській Могилі. «Что там пишут, что там пишут!» — ніби жахаючись, писав оберпрокуратор. Приблизно через місяць прийшов урядовий наказ про переміщення директора й декількох педагогів у північно-східню Росію.

Так скінчився античний період історії школи на Шведській Могилі.

Середні віки

Другий період в історії школи — від 1906 до 1917 р. Автор не має точних відомостей про нього. Знає лише, що школа за цей час дуже підупала. На місце звільнених добрих педагогів прийшли урядники, люди без власної ініціативи, виконавці програм й урядових наказів. Живої,

надхненної роботи не стало. Припинив своє існування учнівський журнал, знизився мистецький рівень літературних вечірок; вони вже не вабили до себе міської молоді. Серед учнів підупав інтерес до науки, відношення їх до вчителів стало холодне й офіційне. Школа на Шведській Могилі відрізнялася тепер від сотні інших шкіл лише програмою.

На чолі школи стояли тепер лише духовні особи в сані архимандритів. Між ними були люди різної вдачі: формалісти й люди зі складною психікою, що не вкладалися у звичайні рамці життя тодішнього ченця-адміністратора. Таким, наприклад, був Полієвт Якубовський, з натури бунтар, що через якесь непорозуміння став ченцем. Людина з безперечними здібностями, з сильним темпераментом, він не мав певних переконань, у нього не було визначеної високої мети. Школа, що, як оаза, стояла серед поля, була для нього глухим хутором. Зрозуміло, що він не міг і не хотів надати живого духу школі, що поступово завмирала.

Під час першої світової війни на чолі школи теж стояв архимандрит. Але керував школою не він, а «архимандритша». Це була бідова й нахабна баба, що цинічно підкреслювала свою владу над архимандритом й вимагала від педагогів пошани й повної покори відносно неї. Самовладно вона розпоряджалася шкільним господарством: овочами з саду, медом зі шкільної пасіки, кінями і т. ін.

Між педагогами й архимандритом почалась уперта боротьба, що закінчилась лише під час большевицької революції.

Нові віки

Большевицька революція принесла з собою повний розвал школи на Шведській Могилі. В початку 1918 року вийшли один за другим декрети: 1) про відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви і 2) про передачу шкіл духовного відомства з усім майном їх до комісаріату освіти.

Навчання у шведсько-могилянській школі припинилось, архимандрит кудись виїхав. Учителі залишилися на місці й цілком увійшли в інтереси особистого матеріального життя. Вони мали вигідні, світлі квартири: сімейні по 4 кімнати, а холостяки не менше 2-х кімнат. При школі було 27 гектарів землі, в тому сад на 6 гектарів і великий город, була пасіка на 50 вуликів, пара коней, пара добрих волів української породи, п'ять корів. Продукти з господарства педагоги ділили між собою; жилося їм незрівняно краще, ніж учителям міських шкіл.

На тимчасового керівника школи був обраний Васильківський. Це був яскраво виявлений тип безідейного шкурника-«стяжателя». Для педагогів було ясно, що така людина не зможе очолювати учительської школи, особливо в тодішніх складних умовах громадського й політичного життя. Вони вирішили шукати керівника поза своєю школою. Вибір їх упав на лектора Полтавського учительського інституту Юрія Горового. В 1907-1911 рр. він був українським письменником. А. Ніковський характеризував його як багатонадійну силу. Але він закінчив свою статтю «Здорова творчість», присвячену збірці творів Горового «До ґрунту», такими словами: «Буде дуже жалко, коли автор блисне, як вогник, і потім згасне».

Слова Ніковського, так би мовити, були пророчими. Горовий, під впливом відомого вченого Лєсгафта, захопився педагогікою й експериментальною психологією та переключився на наукову роботу. В 1917-1918 рр. він брав активну участь у перекваліфікації українського вчителства, читаючи лекції з педагогіки на вчительських курсах. Слухачами цих курсів були, між іншими, і педагоги шведсько-могилянської школи.

Горовий охоче прийняв пропозицію стати на чолі вчительської школи. Він якраз у той час захоплювався ідеями трудової школи й гадав, що для здійснення цих ідей важко знайти кращі умови, ніж на Шведській Могили.

Але вчителі дуже помилились у своєму виборі. Горовий зовсім не мав адміністративних здібностей і був повною протилежністю до першого директора школи, Овсієвського. Він мав занадто гарячий темперамент, не введений у певні рамки. Будучи взагалі делікатним і м'яким у своїх стосунках з людьми, інколи міг раптом запалитися гнівом і бути нетактовним. Крім того, він органічно ненавидів усяку формалістику й канцелярщину, без якої в нормальних умовах не може обійтися школа. А головне те, що він був переконаний українцем, а до складу педагогів на Шведській Могили входили росіяни або «малороси».

Попередник Горового, Васильківський, був родом з Харкова, але розмовляв російською мовою й свідомих українців-«самостійників» ненавидів не менше, ніж большевиків. Такого ж настрою була і його дружина, що закінчила інститут шляхетних дівчат з шифром і часто пишалася тим, що після випускних іспитів була на прийнятті у цариці. Викладач історії Попов був росіянин; він теж ненавидів «самостійників», але приховував свої почуття. Росіянин був і вчитель сільського господарства Стрельцов, що разом з тим керував шкільним господарством. Це була людина дуже хитра. Як керівник господарства, він мав серед учителів досить великий вплив.

Викладач російської, а потім української мови Немировський, був українцем, але занадто поміркований. Це була дуже принципова людина. Але принципи його були занадто вузькі й дрібні. У нього було багато рис типового холостяка, що скромно й порядно жив довгі роки самотнім: замкненість, зовнішня акуратність, відсутність щирої сердечності.

Викладач співів Сидоренко, що працював у школі від самого її заснування, хоч і мав українську душу, але був зовсім байдужий до політичної боротьби за самостійну Україну і, крім того, перебував під великим впливом своєї дуже енергійної дружини, для якої виключне значення мали її власні інтереси та інтереси її родини...

Новий директор оселився з родиною в окремому будинку, що колись був архиєрейською дачею. Будинок був холодним і здався Горовому занадто великим для його родини. Тому він потім віддав одну кімнату учням.

Після перших же розмов директора з педагогами, стало ясно, що повної згоди між ними не буде. Директор зрозумів, що з таким складом учителів не можна збудувати доброї педагогічної школи, а тим більше школи української; учителі усвідомили собі, що темпераментний директор-самостійник може порушити спокій їх безідейного життя.

Директорові не могло і в думку прийти, щоб звільнити когось із учителів: це було б запереченням духові лібералізму, в якому він був вихований. Тому він вирішив доповнити склад педагогів новими вчителями-українцями. На посаду викладача фізики був закликаний Пархоменко, здібний педагог, а до того ще й добрий співець з досить сильним баритональним тенором. На викладача методики математики директор закликав досвідченого педагога і гарного лектора Ф. Пошивайла. Для викладання української історії була заликана Емілія Тихонівна Огієвська, велика приятелька відомого українського історика Наталії Мірзи-Авак'янц.

Керівництво зразковою школою при семінарії було доручено Антону Павловичу Сапареві. Він був вихованцем шведсько-могилянської школи, а після закінчення її одержав посаду вчителя зразкової школи. В часи першої світової війни його покликано на військову службу. Це був свідомий і палкий український патріот, а до того ще й людина безмежно смілива й рішуча, наділена від природи великим гумором. В 1917 р., в часи розвалу російської армії, він організував чималий загін військово-виків-українців, захопив чималу кількість зброї й амуніції та через Басарабію й Молдавію рушив в Україну. Але тут його загін розбігся, забравши з собою зброю.

Помічниками Сапаря були Григорій Прокопович Сабадаш і Серафима Павлівна Нельгівська, що потім стала дружиною Сапаря. Новозакликані педагоги стали опорою директора в українізації школи.

Закликати нових педагогів було не дуже важко, бо життя на Шведській Могилі було з матеріяльного боку краще, ніж у місті. Значно трудніше було набрати технічних робітників. З початком революції майже всі вони покинули школу. Залишився лише Мартин з дружиною й маленькою дочкою. Він оселився в кухні директорського будинку, доглядав за кіньми й коровами, за що одержував молоко, овочі зі шкільного городу та інші продукти.

Через відсутність технічних робітників прекрасні шкільні будинки стояли брудними й запущеними. Фарба на підлогах стерлась, штукатурка на стінах обвалювалась, старі куртини заросли бур'яном. Потрібний був ремонт... А де взяти грошей, коли на школу через революційні розрухи не було асигновано ні копійки? Справа ускладнювалася тим, що керівник шкільного господарства та економ зовсім не дбали про школу. Були навіть основи думати, що керівник господарства був зацікавлений у тому, щоб у школі довше не починалось навчання: менше обов'язків і більше поживи зі шкільного городу, пасіки, молочної ферми. До того ще сам директор був людиною зовсім недосвідченою в шкільному господарстві. Палкий агітатор ідей трудової школи, що не лише дає теоретичні знання, а й готує до практичного життя — сам він був людиною дуже непрактичною. Щоправда, він читав багато книжок з сільського господарства, особливо з галузі садівництва й рільництва, до революції мав землю й засадив власноручно два гектари саду, але в цьому було більше «поезії», ніж справжньої практики, бо до господарства він ніколи ще не підходив з фінансової точки погляду. А тут, у школі, якраз оця фінансова точка вирішувала справу. Але, як це не дивно, саме не-

практичність директора допомогла налагодити шкільне життя. У нього було досить грошей, які він заробив на численних учительських курсах. Цими грошми він і вирішив платити робітникам за ремонт школи.

У скорому часі школа була в основному відремонтована: стіни побілені, підлоги пофарбовані; люди повірили в те, що школа має кошти, і пішли працювати до неї. А там приїхали учні, і почалося навчання.

Організувати його було далеко легше, ніж вести господарство. Перш за все цьому сприяв склад учнів, або, як тоді почали їх називати — студентів. Це були майже виключно діти селян, переважно Полтавського повіту: з Диканьки, Вудища, Гавронівців, Патлаївки і ін. Було чимало й з інших повітів Полтавщини: з Роменщини, Кобеляччини тощо. Були й росіяни з Курщини, але вони становили групу, що була непомітна серед українців. В більшості все це було здібне юнацтво, вже захоплене українськими національними ідеями.

Між учнями особливо великий вплив мав Автоном Скирта. Йому було років 24-25. Кидалась у вічі перш за все його зовнішність. Типова атлетична конституція: високий, стрункий, прекрасно збудований, з широкими плечима, високими грудьми. У всій його фігурі відчувалась велика фізична сила. Обличчя у нього було дуже гарне: чисте, рожеве, українського типу, з правильними рисами, з карими очима. У виразі обличчя і у всій постаті — сила волі й мужність. Це був цілком свідомий український патріот. Коли він був в останній класі школи, його покликано на військову службу. Тут він скоро відзначився хоробрістю та організаторськими здібностями і в кінці війни мав уже ступінь капітана. У школі товариші дуже поважали його. Він багато допомагав директорові в організації школи, особливо студентського гуртожитку.

Знаючи, яку роль у шкільному житті можуть відігравати впливові учні, директор пропонував Скирті та його найближчим товаришам поселитися у своїй квартирі, щоб мати можливість найчастіше радитися з ними. Взагалі студенти з великим довірям ставилися до свого директора. Це дало йому можливість провадити педагогічні експерименти, до чого він був дуже схильний.

Мрії директора

Педагогічні погляди директора склалися під різноманітними впливами. Перш за все, на нього великий вплив зробив Лесгафт, зокрема його вчення про шкільні типи й думки про гімнастику. Визнаючи, що важливим чинником у розвитку людини є її природні здібності, вплив оточення й власна робота над собою, він настоював на тому, щоб вплив дорослих на дитину сприяв у найбільшій мірі здоровій дитячій ініціативі й активності та був позбавлений додаткових засобів подразнення: кар і винагород, бо в такому випадку виробиться небажаний тип, — честолюбний (під впливом нагород), злісно-забитий (під впливом кар, особливо несправедливих), м'яко-забитий (під впливом заласкування). Ту ж саму ідею активності й самостійності він поклав і в основу своїх поглядів на систему гімнастики. Хибою існуючих систем її, на думку Лесгафта, є те, що вони центр уваги переносять на тіло, а не на дух. Тіло мусить бути сприятливим і міцним знаряддям духу, воно має найбільше підлягати нашій волі. Тому, на думку Лесгафта, рухи під час гімнастичних вправ

учні мають робити не копіюючи вчителя, а на основі його пояснень. Така гімнастика розвиває міць духу, що підкорює собі тіло.

Ідеї Лесгафта мають своє коріння в ученні Руссо та його послідовників. Тому Горовий взявся за докладне студіювання Руссо, Песталоцці, Фребеля, Монтесорі, Дистервега, Гелен Кей. Всі ці педагоги, при наявності різниць у їхніх поглядах, змінили у Горового думку, що одно з найважливіших завдань виховання — розвинути у дитини самостійність та ініціативу. Руссо та Песталоцці велику роль у вихованні надавали фізичній праці. Ця ідея дуже припала до серця Горового. Він любив сільське господарство, цікавився ним теоретично й з великою охотою працював у саду. Природно, що він зацікавився працями Кершенштайнера і Дьюї. Погляди останнього здавалися Горовому глибшими й вірнішими, ніж погляди Кершенштайнера, пропагандиста ідеї професіоналізації школи.

Щоб розвинути у дитини активність та ініціативу, треба добре знати дитячу психіку. Тому Горовий узявся за ґрунтовне студіювання психології. Простудіювавши такі роботи, як Вільяма Джемса, Гефтінга, Вундта, Рібо та інших, він узявся за представників експериментальної психології та педагогіки: Меймана, Ляя, Нечасва, Лазурського та інших. Його дуже захоплювала ідея експериментальної педагогіки, і він частенько робив експерименти над власними дітьми. Так, наприклад, щоб перевірити, як сприймають діти твори мистецької літератури, він читав їм Гомерові поеми, «Пісню про Гайвату» Лонгфело, «Синій птах» Метерлінка, «Дон Кіхот», «Робінзон Крузо», українські казки й твори українських письменників. Крім того, він спостерігав за розвитком у дітей мови й мислення. В наслідок цього у нього створилася концепція так званої «творчої школи». Ось основні założення її:

1. Школа не є лише установа для підготовки дітей до життя дорослої людини. Дитина вже в школі має жити повним життям, виявляючи можливо максимальний для неї ступінь ініціативи й активності в певних моральних межах. При цій умові дитина справді підготується до життя, бо воно вимагає людей повноцінних, активних та ініціативних з чітко виявленою індивідуальністю.

2. Основний зміст життя дитини в школі це творення культурних вартостей під керівництвом і з допомогою дорослих, при чому ця допомога не мусить пригнічувати активності дітей.

3. Культурні вартості, що їх творить або допомагає творити дитина в школі, поділяються на матеріальні й духові. Матеріальні вартості — це культурний, чистий, зі смаком прикрашений шкільний будинок, чисте, прикрашене квітниками та декоративними деревами шкільне подвір'я, шкільний сад, город, дитячі вироби з дерева, металю й паперу, малюнки й таке інше. Роля дітей у творенні цих вартостей може бути різна, в залежності від їхнього віку та умов шкільного виховання. Так, наприклад, щодо культурного стану шкільного приміщення діти молодшого віку обмежуються лише тим, що стежать за чистотою його: відкривають і закривають своєчасно фрамуґи, приносять у школу як прикраси квіти і т. ін. Учні старших клас, крім того, повинні брати участь у прикрашуванні кімнат картинами, статуетками і т. ін. Це саме стосується й до

шкільного подвір'я. Старші учні копають землю для квітників, молодші допомагають їм садити рослини, поливати й прополювати їх.

Для виготовлення таких вартостей, як різні вироби, при школі мусить бути майстерня, в якій діти працюють під керівництвом досвідчених майстрів-педагогів.

Неменше значення мають сад і город. Тут також має місце праця дорослих і дітей, при чому діти не лише доглядають за рослинами, а беруть участь у садженні їх.

Духовою вартістю є перш за все культурне шкільне суспільство, побудоване на засадах християнської моралі та здорового товариства, розподілене на окремі групи-кляси, пов'язане між собою свідомістю спільної шкільної мети. Духовими вартостями є також доповіді учнів з обговоренням їх, літературні вечірки, співи, вистави, культурні розваги, шкільне самоврядування.

Педагогам треба прагнути до того, щоб школа не лише об'єктивно уявляла з себе культурну цілість, а щоб свідомість цієї цілості й єдності була властива й учням. При таких умовах школа буде уявляти з себе ніби культурну дитячу республіку, в якій в мініатюрі є все те, що є в культурній республіці дорослих людей. Тому така школа, забезпечуючи дітям життєрадісність у роки навчання, в той же час найкраще готує їх до культурної діяльності після закінчення школи.

Разом з тим така школа стає культурним осередком для навколишнього населення, особливо для населення малокультурного, бо в школі воно почує розумне слово, побачить культурний сад і город, подивиться на виставу і т. ін. З другого боку, діти понесуть із школи до родини все добре, що вони одержали в школі: або виростять на батьківському городі кращі ґатунки рослин, або прикрасять, так як у школі, кімнати в батьківському будинку, внесуть цікавість до знання й мистецтва, будуть сприяти піднесенню любови до України, її звичаїв, пісень, прищеплять дух солідарності й пошани до людської гідності.

Створюючи таку концепцію шкільного виховання, Горовий мав для себе за вихідну точку досвід школи перипатетиків, школи Вікторіно де Фельтре, аботсгольмської школи Сесіля Редді та школи Вінікена.

Отже, його концепція була значною мірою проінята тенденціями педагогічного естетизму. Педагогічну діяльність Горовий уявляв, як найвище мистецтво, вище за малярство, скульптуру й поезію, бо там мистець має справу з мертвим матеріалом або зі словом, а тут, у педагогічній роботі, з живою людиною, у якій він має збудити найкращі сили її духу, щоб, кінець-кінцем, вона зформувалася в прекрасну, повноцінну особистість.

Ці думки вклав Горовий у свої лекції, які він читав на численних учительських курсах. Але тут, у школі, їх треба було реалізувати в практичній діяльності; треба було зі школи на Шведській Могилі зробити творчу школу.

Уперто й довго працював над цим директор. Це була не лише праця мислення, а й фантазії. Може, більше праця фантазії. Прокидаючись уночі або ходячи по шкільному подвір'ї, він уявляв собі майбутнє школи. Йому уявлялись бадьорі, радісні обличчя учнів, їх дружня

праця, практичні зайняття в зразковій школі, конференції й реферати, веселі вечірки, співи й музика, великий шкільний сад, шкільне поле з густою пшеницею, засіяною учнями, майстерні з верстатами, екскурсії в природу і т. ін.

З учнями все це легко було зробити. Але коли він думав про педагогів, його мрії потьмарювались. Він наперед знав, що педагоги не підуть за ним. Вони слухали його лекції на вчительських курсах, навіть виявляли велике зацікавлення. Але сприймали вони ці лекції як якусь струнко розбудовану теорію, що не має ніякого відношення до практики, особливо до практики школи на Шведській Могилі. Вони звикли до свого вигідного життя, в якому основне — не праця, а ситість, комфорт і спокій. Вони, звичайно, будуть відвідувати за розписом свої лекційні години, будуть викладати свої дисципліни, як викладали тощо декілька років до цього, будуть приходити на педагогічні наради... А щоб перебудовувати те, до чого вони звикли, шукати якихось нових шляхів, напружувати думку, прагнути до чогось невідомого й непевного... Ні, дякуємо красенько... Нехай собі фантазує, хто хоче, а нас це не обходить.

Проза життя

Студенти, як і чекав директор, з великим захопленням слухали його лекції, проймались його думками. У скорому часі створився студентський колектив, у цілому національно свідомий і добре зорганізований. Самі студенти стежили за чистотою й порядком в аудиторіях, спальнях та в їдальні. Це було тим більш важливе, що в школі дуже бракувало технічних робітників.

Але далеко трудніше було улаштувати матеріальні справи школи. Головним керівником шкільного господарства був Стрельцов. Його помічником був дякнов отець Федір, що посідав посаду економа. Він завідував харчами, одягом, мусів доглядати за гуртожитком тощо. Студенти часто скаржились директорові на економа за нечесність. Придивившись до нього, директор переконався, що студенти мали рацію у своїх скаргах. Але звільнити економа директор не міг: той був вдівцем і мав малу дочку; крім того, в тих умовах дуже трудно було знайти приміщення. Отже директор вирішив знайти ще одного економа. Знайшовся молодий чоловік, що недавно закінчив сільсько-господарську школу. Йому й доручив директор економство.

Новий економ виявив себе як людина чесна й дуже енергійна. Перш за все, йому треба було навести порядок у користуванні шкільними кіньми. Коні були потрібні насамперед для поїздок за продуктами для студентів, за гасом, і т. ін. Але педагоги звикли використовувати коней переважно для поїздок у місто за всілякими власними потребами. Проти цього нічого не мав і Стрельцов, бо у нього самого була велика родина. Крім жінки й дітей, у нього ще жила теща з сином і двома дорослими доньками, що приїхали з Росії. Жили родичі і у Васильківського. Всі вони часто їздили в місто. Новий економ вирішив обмежити ці поїздки, але зробив це нетактовно. Одного разу під час суперечки за коней він рішуче заявив: »Мусить бути певна черга в користуванні кіньми: на

першому місці стоять загальношкільні інтереси, на другому — інтереси директора, на третьому місці — інтереси педагогів». Ця заява дуже обурила педагогічний персонал, і не тільки проти економа, а й проти директора. Проти нього утворився бльок на чолі з Васильківським.

Щоб не давати приводів для обвинувачення себе в егоїзмі, директор рідко користувався шкільними кіньми. Він мав лекції в університеті і здебільшого ходив на них пішки. Малі доньки його також, звичайно, ходили пішки в місто до гімназії. Іноді в завірюху директор виходив їм назустріч. При цьому бували й такі випадки. Ідуть полем двоє дівчаток, з неба сиплеться «крупка», злісний вітер січе в обличчя дітей, а перед ними йде батько; він розкрив поли плаща, сам іде задки, щоб захистити хоч трохи своїх дітей від холодного вітру. Але іноді слово має більшу силу, ніж діло. Необережне слово, сказане молодим економом, вирило прірву між директором і більшістю педагогів, і ця прірва так і залишилась незасипаною, поки школа перебувала на Шведській Могилі.

Сторожа

Часи були небезпечні. По селах ходили банди й грабували людей, особливо заможних. На лісових дорогах нападали на проїжджих. Часті були випадки вбивств.

Школа на Шведській Могилі стояла серед поля. Її гарні будівлі, оточені деревами, великий сад, здалека видніли, як оаза в пустелі. Підозрілі люди в брудних солдатських шинелях частенько звертали з Диканського шляху й заходили до школи.

— Юрію Петровичу, сказав одного разу Скирта директорові. — Чи не здається вам, що якоїсь однієї темної ночі на наші комори і стайні нападуть бандити, і ми залишимося без харчів і без коней?

— Про це я думав... Та що ж будемо робити?

— Як що будемо робити? Хіба нас мало? Треба організувати сторожу,

— Щоб бандити повбивали сторожів? Вони ж мають зброю.

— А ми хіба не можемо її мати?

— А як саме?

— Коли хочете, я роздобуду в місті рушниці й дозвіл на них, і організуємо сторожу.

Через декілька днів Скирта дійсно привіз десять рушниць. З ними студенти мали по черзі цюночі охороняти шкільне майно. Іноді директор уночі перевіряв сторожу.

Тижнів два все було добре. Педагоги й учні спали спокійно, бо знали, що сторожа не допустить до школи бандитів. Але одного разу о другій годині ночі до директора прибів дуже схвилюваний технічний робітник.

— Учні мало не забили швайцара! — закричав він.

Директор схопився з ліжка й побіг до головного шкільного будинку. Там у вестибюлі він побачив п'ятьох студентів. Вони з великим замішанням сиділи на стільцях, тримаючи у руках рушниці.

— Що сталося?

Студенти розказали, що один з них грався рушницею... Несподівано вона вистрілила, й куля, пробивши дощану загородку, пролетіла якраз над головою швайцара, що спав у своїй кімнатці на ліжку.

Директор спалахнув.

— Зараз же віднесіть усі рушниці до мене на квартиру.

Другого дня до директора прийшов Скирта. Він просив вибачити студентам і повернути зброю.

— Ні, я цього не можу зробити, — рішуче відповів директор.

— А як же буде далі? Вам, може, невідомо, що між шкільними робітниками є хлопці, що мають зв'язки з бандитами? Я знаю це напевне і боюсь, що школі загрожує велика небезпека.

— І все ж таки я не можу повернути вам зброї. Хоч багато з вас має по 20 і більше років, але ви ще діти, й можете повбивати один одного.

— Що ж тоді робити?

— Може, ви зорганізуєте сторожу без зброї?

— Попробую.

Надвечір прийшов Скирта до директора й повідомив його, що студенти вирішили зорганізувати сторожу так: чергові мають щоночі обходити шкільне подвір'я і, на випадок небезпеки, давати сполох, вдаряючи в рейку, повішену на стовпі на подвір'ї. Тоді всі студенти мають бігти на місце небезпеки, а ті, що живуть у приміщенні директора, мусять захопити з собою рушниці.

Директор погодився на це.

У скорому часі передбачливість Скирти була виправдана... Серед ночі по шкільній оселі понеслися різкі металеві звуки. Через декілька хвилин почувся гомін натовпу, а з саду, недалеко від квартири директора, пролунали постріли... Скирта з товаришами, схопивши рушниці, вибігли на подвір'я... Вийшов і директор. Виявилось, що якісь бандити намагалися вдертись у квартиру економа-диякона, що була близько квартири директора.

Опішнями

Запаси продуктів для студентської їдальні доходили вже до кінця. Як бути далі? Студенти на загальних зборах ухвалили, що кожен з них має привезти з дому продукти і здати їх у загальне користування. На це пристали всі студенти, крім невеликої групи опішмян. Вони різко виділялись серед своїх товаришів навіть зовнішністю. Більшість студентів були високі, стрункі юнаки, з обличчями, в яких відбивалась природна інтелігентність, властива значній частині селянства на Полтавщині. Проте, майже всі студенти-опішняни, за винятком Я. М-ка, були низькі на зріст, опецькуваті, з неінтелігентними обличчями, з грубими манірами. Часто можна було бачити, як такий опішнянин іде шкільною заленою і цвіркає слиною через зуби.

Великого напруження треба було активній групі студентів на чолі зі Скиртою, щоб примусити опішмян підкоритися шкільній дисципліні. Робили це опішняни з великим опором, зважаючи більше на фізичну силу Скирти, ніж на моральні мотиви. Зате ж вони й ненавиділи Скирту. Коли ж на загальних зборах студентів було ухвалено, щоб усі звозили харчі до купи, вони рішуче запротестували. Харчувались вони потім кожен окремо.

З міркувань економії дров і часу харчувалась спільно і більшість педагогів на чолі з директором. Вони найняли собі стару молдаванку, яка й готовила їм страви. Іноді молдаванка пробувала пригостити своїх столовників національними молдаванськими стравами.

Тиф

Осолдати принесли з фронту тиф. Через розрухи, пересування мас з місця на місце, бруд і недостаток харчів, пошесть ширилась по селах і містах України.

Одного разу до директора прибіг студент і сказав, що його близький товариш дуже захворів. Директор пішов у студентську спальню. Там на ліжку він побачив студента у високій гарячці. Хворого відвели в шкільну лікарню. Там жив старенький фельдшер. Він збоку оглянув хворого і сказав: »Тиф«. Подумавши трохи, він заявив: »Ходити за ним я не буду... З якої речі я буду наражуватися на небезпеку?«

— Це ж ваш обов'язок... Ви ж на те служите в школі, — сказав директор.

— Нічого не матиму проти того, якщо ви мене звільните... Ось уже скільки часу я не одержую платні.

Сумний прийшов директор додому й розказав про все своїй дружині. Та поглянула на нього своїми великими променистими очима і спокійно сказала.

— Ну, що ж? Коли так, то я буду ходити за хворими.

— А у нас же діти.

— Що ж що діти? Не залишити ж хворого без усякого догляду.

Два дні дружина директора ходила за хворим, носила йому їсти, і він так прив'язався до неї, як до рідної матері.

На третій день приїхала підвода, щоб забрати хворого в міську лікарню. Він нізащо не хотів їхати, і лише дружині директора пощастило умовити його. Але на другий день він утік з лікарні й прибіг на Шведську Могилу. Майже слідом за ним приїхала підвода з лікарні. Хворий рішуче відмовився їхати, навіть плакав. Довго його умовляли, доводили, що, коли він не поїде, його чекає смерть. Нарешті він заявив, що поїде лише тоді, коли з ним поїде дружина директора.

Та не заперечувала. Вона обгорнула кодом юнака, сіла з ним рядом і поїхала. В лікарні вона пильно просила санітарок ретельно доглядати за хворим.

Місяців через два він видужав і вернувся до школи. Більше хворих на тиф у школі не було.

(Далі буде)

АРТЮР РЕМБО*)

(Arthur Rimbaud, 1854-1891)

П'яний корабель

Як вниз мене несли Потоків вічних хвилі,
Я не відчув уже матросів та їх спів:
Червоношкірі крикуни взяли їх цілком,
Прибивши голими до барвлених стовпів.

Та не залежало мені на екіпажі,
Чи тяг я фляндський товщ, чи з Індій злогоглав.
Як припинились ті з людьми ажіотажі,
Пустили плисть мене потоки, де бажав.

В несамовитому дзюрчанні, повз друшляги
Припливу, за мізки глухший дітлахів,
Побіг я! й збиті з якорів Архіпеляги
Ще тріумфальніших не знали рейвахів.

Благословив моє пробудження морське шторм.
П'ять діб я корку легше танчив по валах —
Що, як то кажуть, вічно котять рештки жертв-форм —
Не дбавши про безглузде око фар і вахт.

Солодш, ніж для дітей нестиглих яблук плоть та,
Зелена перейшла вода мої боки
Й від плям винових та, що людська є блювота,
Мене обмила, геть б'ючи кермо й гаки.

І відтоді купався я в морській поемі,
Зірок заллятій галаксіями й ідей,
Глинаючи блакить зелену, де бліде, мрій
Причетне й захвату, вниз часом тіло йде;

*) Жан Артюр Рембо — один із засновників символізму у французькій і цілій європейській поезії — літературна постать дуже своєрідна і деякою мірою ще й насьогодні загадкова. Невідомо, що саме спонукало трохи старшого за 20 років юнака, по блискучому деб'юті в Парижі, раптом зректись усякої дальшої літературної діяльності, щоб по довгих мандрівках і пригодах по різних екзотичних країнах (зокрема в Абесінії), ледве повернувшись до Франції, померти в Марселі від наслідків занедбанної під тропіками хвороби. Численні французькі католицькі письменники — в тому числі й славний Поль Кльодель — вважають, що Рембо суттю був напівсвідомим (а під кінець життя свідомим) католиком, »природно християнською душею«, і що саме релігійні переживання, які не надаються до словесного виразу, примусили його зректись літератури. В усякому випадку, поема »П'яний корабель«, що займає центральне місце в його творчості, виявилася неначе символічним пророцтвом про наступну життєву долю самого автора.

Де раптом барвлячи ті синяви, жалі гри
Й повільні ритми, повз блискучий день-рубін,
Міцніш за алькоголь, просторіше за ліри
Ваші, шумує рудина гірка люби.

Я знаю луск небес від блискавки й на поклад
Падучі смерчі; зливу знаю вечорів,
Аврору збуджену з екстаз, мов голубок люд,
І бачив часом те, що смертний бачить мнив!

Я бачив сонце долі в плямах млищ містичних,
Відбите довгими лиловими стеблями;
Подібні лицедіям драм передавтичних,
Котячі хвилі в даль своїх здригань комиш.

Я мріяв ночі з непритомним світами,
Цілунок знесений до моря втиш очей,
Коловорот тих сперм нечуваних і гамір
Співучих фосфорів в жовтоблакиті черг!

Я місяцями слідив подібний гістерії
Тваринний проти скель, на штурм, прибою прися,
Без думки, щоб стопою світлою Марії
Могли здолать захеклих Океанів писк!

Я трапив, знаєте? на мріяні Фльориди,
Де змішано квітки з очами людощкур-
Пантер, і райдуги — немов кар'ятиди,
Повз виднокруг морів, на стад зелених нурт!

Я зрів маремм ферментування, риб азілі,
Де цілий в бамбуках гние Левіятає,
Каскади водних мас, що в осередку штилів,
І дальші, що ковта їх катаракт-титан!

Льодовики, крем хвиль, сонць сріб-лю, небо в мерхті,
Бридки сволоти на брунатних тлі заток,
Де змії-велетні, блощицями прожерті,
Падуть з дерев, що чорний ллють парфум-декокт!

Хотів би показати я дітям ті доради,
Ті риби з золота, ті риби-солов'ї.
Цвітіння пін мої схвалило ескапади,
І несказанні окриляли борвії.

Часами, мученик я бувши зон і тропів,
Море, чий хибання мені плач пеленав,
Підносило своїх квіток калейдоскопи
Й я так липавсь, мов на колінах та жона,

Півострів, на бортах що все термосить бути
Та послід птиць, жовтавооких цвякчів,
І хилитаючись, як крізь розм'яклі пута
Потоплі задкували, щоб на дві спочить!...

Тож я, вщерть взуте в мох судно, мов хінські фанзи,
Що вкинув гураган в вітрів безпташе тло,
Чию ні Монітор, ні той вітрильник Ганзи
Не міг би вивудить водою п'яну плоть,

Вільний, паруючий, в хмар фіялкових хвилях,
Я, що дірявив неба пломенистий шаль
У плямах конфітур, поетам добрим милих,
Як от блакиті смарки чи то сонць лишай,

Що біг обсипан електричними дужками,
Шалена дошка, в гіпокампів чорних сам-
Один, як липні руйнували канчуками
Ультрамаринові в роззівах небеса,

Я, що тремтів, в п'ятдесяти зачувши милях
Рев Бегемотів та Мальстромів шлюбний сплет,
Вічний тікач тих непорушностей зсивілих,
Європи прагну я старинних парапет!

Я бачив зоряний архіпеляг! і острів,
Чийого неба шал відкритий для плавця:
Чи в цих ночах без дна ти спиш, вигнаниць-ос рій,
Злотних мільйон птахів, майбуття Моде вся? —

Та ні, вже надто плакав я. Аврори — прикрі,
Гірким є всяке з сонць, і всякий місяць лют.
П'яних нестям сповнили любовці та ігри.
Хай кіль мій зломиться! Хай гине в морі ют!

З Європи набить вод мене баюра стала,
Чорна й холодна, де в аромах карамель
Західніх почепки сумна дитина чалить
Крихкий, мов майський той метелик, корабель.

Не можу більш, обмит оmlінням, хвилі сині,
Фарватер різати транспортам чесучей,
Ні йти крізь прапорів і полум'я гордині,
Ні під понтонів плисть жаским огнем очей!

Переклав В. Державин

ТОМАС МУР (1779-1852)

*

*

*

Вночі, коли зорі ридають, в долину самотню я біг,
Нам любо в ті дні, коли світ мені теплим в очах був твоїх;
І думаю я: якщо душам є дано з засвітття прийти
Туди, де цвіли їх утіхи, прийшла б і рекла мені ти,
Що наша любов пам'ятається навіть в оселях святих.

Я пісню буйну заспівав би, що нас поривала у вись
За днів, коли в нас голоси підіймались і струнко плелись.
В долині луна покотилась, вторує молитві терпкій,
І мислю я: любя! це голос із царства небесного твій
Шле відповідь слабу на звуки, такі дорогі нам колись.

МОЛОДИЙ МЕНЕСТРЕЛЬ

Пішов молодий менестрель, щоб прийняти скін
В війні за свою дорогу отчину;
Мечем свого батька стан підперезує він,
А гарфу буйну повісив за спину.
»Країно пісень! — пролунали його слова, —
Хоч світ тебе зрадив, підмоги не ждати.
Один все ж є меч: твої боронити права,
Одна ще є гарфа: тебе прославляти!»

Поліг менестрель, ворогам не скорившись тяжким,
Бо серцем був гордий і духом юний,
Улюблена гарфа замовкла навіки з ним,
На ній бо, на вірній порвав він струни
І рік: »Не повинна ти знати ганьби ланцюгів,
Снага ти любови, відваги душа ти,
Для того, хто чистий і вільний, твій створено спів,
Він в рабстві ніколи не має звучати!»

ЛУНА

Як солодко бринить луна
Вночі, як ріг
Її розбудить, і вона
В лісах і на лугах, ясна,
Почне свій біг.

Любовних лун є більшим чар,
Ніж тих, які
Шлють у нічні бори чи в яр
Ріг сильний, лютя чи гітар
Пісні м'які;

Коли зітхання, повне мрій
І молоде,
Пославши дань душі чуткій
Як любих уст повтор живий,
Назад іде.

Переклади М. Ореста

ДЖЕЙМС-ОЛІВЕР КЕРВУД

Суворі серця

(2)

Мек Вейф стягнув важку труну під шатро, опісля назбирав сухих дров для підтримування багаття. Врешті він побажав молодій жінці доброї ночі. Її обличчя було бліде й суворе, але вона усміхнулася до нього і Мек Вейфові вона видалася найкращою в світі істотою. В глибині своєї душі він відчував, що знає її вже від років. Взявши її за руки, він глибоко зазирнув у її голубі очі і сказав майже шепотом:

— Не маю на думці вразити вас, але я хотів би... я хотів би (його голос заламався), якщо б я міг, — привернути йому життя, тому що я пізнав вас... і тому, що я люблю вас.

З грудей жінки вирвався здавлений оклик.

— Пробачте мені, — говорив далі Мек Вейф. — Я напевно трохи божевільний. Цілком певно так. Але я міг би вмерти для вас і моїм гарячим бажанням є відвезти вас безпечно до вашої родини... А тепер... чи зможете ви поцілувати мене на добраніч?

Увесь час він глядів у її голубі очі, які стали фіялковими в сяйві багаття. Помалу вона визволила свої руки з його долонь, поклала їх на рамена Мек Вейфа і підвела до нього своє обличчя. Він похилився до неї і з пошаною торкнувся устами її щічок.

— Хай Бог опікується вами, — сказав він.

Години плили, а Мек Вейф сидів біля багаття. Вихор на степу змігся, з півночі надтягав гураган, дерева жалібно постогнували своїм верховіттям над його головою. Але всі ці пошуми здалися йому тепер новою мелодією. Його серце билося радісно, а душа була сповнена щастям, коли він глядів на мале шатро, де спала жінка, яку він любив.

Він ще й досі відчував тепло її щічок, бачив прозорість її голубих очей і дякував Богові за це дивне щастя, яке прийшло до нього в його самоту.

У віддалі одного дня маршу на південь був табір індіан, до якого він зайде і найме людей, що занесли б для Пеллетье лікарства і листи. А він сам відведе її до її племені. На згадку про те, які він пізніше принесе хороші новини для Пеллетье, Мек Вейф почав тихенько сміятися. Бо на тлі лісової темряви до нього всміхалися голубі очі і він був сповнений надії.

Була вже майже північ, коли Мек Вейф поклався спати у своєму шатрі. Він швидко заснув, заколисаний шумом бурі, і прокинувся вранці досить пізно. В лісі шуміла буря, багаття пригасло. Вхід до шатра молодої жінки був усе ще замкнений, тому Мек Вейф тихенько перейшов побіля нього, щоб не збу-

дити сплячої, і почав розводити багаття. Поглянувши на годинник, Мек Вейф переконався, що проспав сім годин. Опісля він повернувся до свого шатра, щоб узяти з нього потрібні для сніданку речі. Кілька кроків перед шатром Мек Вейф зупинився, немов вражений громом.

На його шатрі звисали розвішані гірляндю червоні виноградні гілки, які він учора нарізав для покійного, а понад ними чорніли великі літери, виписані вуглем на шовковій стіні шатра:

»На честь живого!«

Скрикнувши глухо, Мек Вейф кинувся бігти до іншого шатра, але нараз зупинився. Напис і гірлянда сказали йому більше, ніж це зробила жінка. Вона підкралася вночі, коли він спав, до його шатра і розвісила гіллячки, щоб він міг побатити їх вранці.

З серцем, сповненим якимсь теплим тріумфом, Мек Вейф випростувався і за звичкою сягнув рукою по свій револьвер. Але торба була порожня. Мек Вейф гарячково повернувся до свого шатра і перешукав накривала. Револьвера не було. Тоді він глянув у куток, в якому поклав увечорі рушницю. Її теж не було.

Обличчя Мек Вейфа було прибідле й стягнене зморщинами болю, коли він звільна підходив до шатра молодої жінки. Приклавши вухо до заслони входу, він почав наслухати. Всередині не було чути найменшого знаку життя. Не надумуючись довго, Мек Вейф відхилив заслону. Ліжко з гіллячок кедрини, яке він зробив був для молодої жінки, було неткнене. Поперек нього лежала довга скриня. Мек Вейф увійшов у шатро. Велика проста скриня була відкрита і... порожня. В ній лежали тільки зім'яті та розкидані гілки підстилки.

В одній хвилині Мек Вейф ясно збагнув усю правду. В труні був замкнений живий чоловік, а жінка...

Увагу Мек Вейфа привернув до себе якийсь предмет у розі скрині. Це був згорнений шматок паперу, вміщений так, щоб зразу можна його завважити. Мек Вейф розгорнув папір і, хитаючись, мов хворий, вийшов зі шатра на світло дня. З його грудей вирвався придушений оклик болю, коли він прочитав слова, які для нього написала незнайома.

»Хай Бог винагородить Вас, — читав Мек Вейф у листі, — за Вашу доброту до мене! Під час гурагану ми відійшли, я і мій чоловік. Ми дізналися раніше, що Ви є на нашому сліді, а теж ми бачили Ваше багаття на краю степу. Мій чоловік зладив був цю скриню для мене, щоб берегти мене від холоду і вітрів. Коли ж ми побачили Вас, ми помінялися ролями, і так Ви зустріли мене з моім »покійником«. Він міг забити Вас... з десятків разів. Але Ви були добрі для мене й тому Ви залишилися в живих. Хай Бог пішле Вам хорошу дружину, яка лю-

била б Вас так, як я люблю свого чоловіка! Він забив людину. Але забити — це не завжди означає замордувати. Ми забрали Вашу зброю, а буря замете наші сліди. Але Ви й так не будете нас переслідувати. Я впевнена в цьому. Бо Ви знаєте, що значить любити жінку, і Ви теж знаєте, що важить для жінки життя, коли вона любить».

Ізабелла Дін.»

Ловці людей

Немов приголомшений ударом, Біллі ще раз прочитав листа від Ізабелли Дін, якого вона залишила йому. Затиснувши міцно уста, Мек Вейф довго вдивлявся в спалахуючі вогники багаття, аж якийсь сильніший порив вихру вирвав йому з рук листа та кинув далеко в сніговий замет.

Страта листа вивела Век Вейфа з приголомшення. Він почав було гнатися за папером, але раптово затримався і вибухнув сміхом. Це був короткий, сухий сміх, у якому немає ніякої радості, але яким сильна людина може приховати свій біль. Вейф знову вернувся до шатра й розглянувся по ньому. Він відгорнув заслонку, щоб впустити до середини світло, і ще раз оглянув скриню. Кілька годин перед тим у ній спочивав Скотті Дін, убивця. А вона, вона була його дружиною...

Мек Вейф підійшов до багаття і знову побачив гірлянду з червоних галузок винограду, завішену над входом до його шатра, та прочитав слова, які жінка виписала на стіні: »На честь живого«! Ці слова стосувалися його. Щось неначе важке хлипання здушило Біллі за горло, й мла, яку не викликали ні вітер, ні яскравий сніг, застелила йому очі. Так, молода жінка завзято боролася і перемогла. Мек Вейфові пригадалися її слова з листа, що Скотті міг легко його забити.

Біллі запитав себе у душі, чому Скотті не зробив цього. Адже він сильно ризикував, залишаючи його при житті. Втікачі випередили його тільки на кілька годин, а буря не могла так швидко повністю замести їх слідів. До того ж Дін не може розвинути найбільшої швидкості з уваги на свою жінку. Він, Мек Вейф, зможе їх дігнати й зловити. Правда, вони забрали в нього зброю, але це не першина йому навіть без рушниць переслідувати злочинця.

В тілі Мек Вейфа прокинулася давня жвавість. Він оббіг багаття, шукаючи слідів санок, якими від'їхали втікачі. Вглиблення від полозок ще залишилися. В глибині лісу можна буде йти їхньою колією без труднощів. Щось раптово упало Вейфові до ніг. Це був лист Ізабелли Дін, якого знову підхопив вітер.

Мек Вейф зловив листа і його очі ще раз пробігли ті чорні рядки, які вона писала: »Але Ви й так не будете нас переслідувати. Я впевнена в цьому. Бо Ви знаєте, що значить любити жінку, і Ви теж знаєте, що важить для жінки життя, коли вона любить«.

Ось чому Скотті Дін не забив його. Це з причини жінки, .. і вона довіряла йому. Цим разом Мек Вейф згорнув папір і заховав його в кишеню, де раніше була синя квітка. Опісля він поволі вернувся до вогнища.

— Я сказав, що я привернув би йому життя, якщо б я тільки міг, — промимрив він до себе. — І думаю, що я дотримаю слова.

Мек Вейф вернувся до своєї давньої звички говорити до себе самого, звички, яку легко набувається в самотній пустелі. І він почав сміятися, стоячи біля багаття і набиваючи свою люльку.

— Якщо б це не було для неї! — говорив він, думаючи про Скотті Діна. — Боже, якщо б це не було для неї!

Набивши люльку, Мак Вейф запалив її, вдивляючись порожнім зором у ліс, куди подалися Скотті й Ізабелла. Всі поліційні сили були на ногах у розшуках за Скотті Діном. Протягом цілого року він спритно висмикувався їм з рук, як той білий горностаї у лісі. Він обдурював найкращих поліцистів, і його ім'я стало відоме в усіх поліційних станицях від Келгарі по острів Гершеля.

На голову Скотті Діна була накладена нагорода, й не один марив про славу зловити його. Ті, що думали про підвищення у службі, теж мріяли про Скотті Діна. Розважаючи так, Мек Вейф відчув, що щось прокинулося в його душі, що не було інстинктом ловця людей, а радше почуттям якоїсь братерськості. Скотті Дін став для нього в цю хвилину не людиною, вийнятою з-під права, а кимсь рідним, близьким. Цькований, немов дикий звір, наполегливо переслідований з місця на місце, він був би найнещасливішою людиною, якщо б не Ізабелла. Мек Вейф пригадав собі її милий голос, ласкаве обличчя, ніжність в очах, і вперше прийшла йому думка, що така жінка не могла б любити чоловіка, який з ґрунту не є добрий.

І вона його любила. Якийсь біль прошив Білля, біль, змішаний наполовину з радістю. Його щирість супроти неї була для нього тріумфом. Вона прийшла до нього, як добрий ангел, з самого серця бурі і відійшла ангелом. Мек Вейф відчув у серці вдовolenня. В ньому запанувала щира радість на згядку про повноцінну жінку, яка була щирою і гарною, як та синя квітка, яку він носив раніше у себе на грудях.

В цій хвилині Мек Вейф був ладен стиснути руку Скотті Діна, бо ж цей був гідний любови тієї жінки. Може, це був якраз Скотті Дін, що повісив над його шатром китицю виноградних гілок і написав вуглем слова на стіні. Дін напевно знав зміст листа, написаного його дружиною. Почуття братерської любови зростало в серці Білля все сильніше, і думка про довір'я Ізабелли до нього справляла йому дивну радість.

Огонь пригас, і Мек Вейф вернувся, щоб докинути до нього ріща. Його погляд упав на скриню в шатрі, і він витягнув її надвір. Уже хотів кинути її в огонь, але передумав і почав огля-

дати скриню з усіх боків. Звідкіля прибилася вона аж сюди? Дін збив її з дощок ще десь перед степом, щоб захоронити Ізабеллу від степових вітрів.

Скриня була зроблена з легкого дерева, старанно вигладжена, а роги пов'язані, замість цвяхами, ремінцями зі шкіри карібу, пересиленими крізь проверчені дірки. Гілки бальсамічного дерева, накидані в скрині, tworили підстілку, і серце Білля забилося жвавіше, коли він доторкнувся їх. Це було ліжко Ізабелли Дін. Мек Вейф раптово здушив оклик і кинув скриню в багаття.

Він не відчував голоду, але зварив каву й випив склянку гарячого напою. При тому він завважив, що гураган змігся і розлютувався на добре. Він з тріщанням рвав конари дерев, завивав стома голосами на краю лісу, знімаючи цілі кучугури снігу. Мек Вейф подумав про Пеллетье.

Серед духового збудження, викликаного приявністю Ізабелли, серед потрясіння і розпачу після її втечі, Мек Вейф, здавалося, трохи призабув свого друга. Від тієї хвилини, коли він прибув до іглу ескімосів, проминуло два дні. І ці два дні могли добре заважити на здоров'ї його хворого товариша.

Мек Вейф підвівся. помацав у кишені, щоб переконатися, чи має ще листи, й почав збирати свої клунки. Почерез дерева сипнув раптово дрібний, білий сніг і вдарив його в обличчя, немов дрібненький цукор. Нагальний шквал зі снігом стьобнув Мек Вейфа по очах і примусив покинути шатро та клунки; він подався під захист чагарника. Декілька сот метрів від обозовища Мек Вейф мусів опустити на вуха й обличчя каптур, щоб забезпечити їх від кусючих ударів вихру зі снігом. Ще декілька сот метрів далі він зупинився, ховаючись за низьким, миршавим кущем, та поглянув через узлісся у степ. Там лютував якийсь сліпучо білий, ворухкий хаос, крізь який не можна було бачити світу. Іглу ескімосів лежали десь поза двадцятьма милями степу, і серце Білля стиснулося з жаху. Він не зможе добитися до них.

Ніяка людина не була б у силі пробитися крізь той полярний оркан, який бушував по степу. Мек Вейф завернув до свого шатра. Але, пройшовши декілька кроків, він почув крізь завивання вітру якийсь дивний звук. Повернувшись обличчям знову в бік білої пустелі, Мек Вейф відрухово поклав руку на пояс, у тому місці, де була кобура револьвера. Звук у степу повторився, і він пізнав його. Це був людський крик. Біллі інстинктивно подумав про Скотті й Ізабеллу.

Зі снігового туману бурі виринули якісь тіні, які швидко прибрали виразисті зариси трьох людських постатей з собачою запряжкою. Ще хвилина, і собаки з гарчанням затрималися в безладі перед Мек Вейфом. В цій самій майже миті він побачив чийсь револьвер, скерований у його груди.

— Сховай його, Букі Смітс, — закликав Мек Вейф. — Ти попав не на того, кого шукаєш.

Названий Букі Смітсом наблизився, вдивляючись у Мек Вейфа червоними й запаленими від снігу очима. За метр віддалі він опустил револьвер і сказав:

— До лиха! Це ви, Білл Мек Вейф?

Його захриплий голос мав неприємний і відпихаючий звук. Букі був капралом у поліційній службі, й останньо, як це було відомо Вейфові, чинив службу у станиці Нельсона. Протягом одного року Мек Вейф працював разом зі Смітсом під час однієї стежі, і між ними сталася погана історія. Але Біллі ніколи не згадував про ту аферу, яка мала місце в Норві. Якщо б про неї дізналися в головній квартирі, Букі ганебно прогнано б зі служби. Та Мек Вейф спровокував Смітса на чесний двобій і залишив його на місці зустрічі півмертвого.

Стара ворожнеча загорілася, отже, тепер в очах капрала, коли він побачив Мек Вейфа. Але Мек Вейф з погордою обминув Смітса й подав руку його товаришам. Один з них був погонич собак з компанії при затоці Гадсона, а другий — поліціант Вокер з Форту Черчіла.

— Ми думали, що вже ніколи не діб'ємося живі до якогось захисту, — сказав, захекуючись, Вокер, і стиснув Мек Вейфові руку. — Ми є на сліді Скотті Діна й не можемо втрачати його ні на хвилину. Його сліди такі свіжі, що можна б думати... Мій Боже! Але ж я замерз, як той куц...

Тим часом погонич почав уже розтаборюватися, а собаки полягали в снігу, звинувшись клубочком. Ідучи до гурта, Мек Вейф поглузував з Смітса:

— Ге, Букі, яка ж то була б добра нагода застукати мене несподівано, якщо б ти був сам, а не з цими двома, — сказав він, киваючи головою в бік погонича й Вокера. — Я ж не забув твоєї погрози!

В сміху Мек Вейфа задзвеніла тверда металічна нотка. Він знав, що Букі був негідником, якому тільки щастило не потрапити на гарячому. На хвилину він вернувся думкою до того дня, коли до нього в Норві прийшов метис Руссо й повідомив, що Букі знущаннями загнав у могилу свою молоду жінку. Але метис був хворий, стягнувся з ліжка в гарячці й тому після двох днів помер, забираючи зі собою ці свідчення.

Біллі й досі не забув образливого тону в голосі Букі, коли цей довідався про обвинувачення Руссо, опісля ту боротьбу, яку він звів з капралом. Думка, що ця людина є тепер на сліді Ізабелли й Скотті, сповнила Мек Вейфа несамовитою люттю і, коли Вокер випередив їх, Мек Вейф поклав руку на плече Букі:

— Я думав про тебе недавно, Букі, — сказав він. — Я довго роздумував про ту справу там, у Норві, і вирішив не складати ніякого рапорту. Але я зроблю його... якщо ти не зміниш свого напрямку дороги. Бо я теж є на сліді Скотті Діна.

Та раптово Мек Вейф пожалів своїх слів. В очах Смітса заграли огники тріумфу.

— Я так і думав, що ми на вірному шляху, — засміявся він злорадісно. — Ми втратили його серед бурі, тому я радий, що зустрів вас, бо знову віднайшов цей шлях. Далеко вони він нас, Дін і ця скво, яка мандрує з ним?

Пальці Мек Вейфа затиснулися з гніву в кулаки. Але він не відповів ні слова, а пішов до Вокера, поспішно укладаючи в думці пляни дальшої дії. Підійшовши до багаття, він побачив, що собаки лежать у снігу не розпряжені, виснажені до краю. Обличчя Вокера було багрове, а очі підпухлі від ударів сніговії. Погонич безсило сидів півлежма на санках, простягши до огню намерзлі ноги. Один погляд на довкілля упевнив Білля, що людей і звірят виснажила буря і що вони не зможуть зараз іти далі.

Мек Вейф поглянув на Букі, і цього разу в його голосі не було зловорожості, ні погрози, коли він сказав:

— Друзі, ви маєте за собою важку дорогу. Тож розгостіться, як у себе. Правда, у мене немає запасів їжі, але якщо ви витянете з своїх мішків яку пайку, то я пригрію її, поки ви відтаєте.

Тим часом Букі уважно розглядав обидва шатра.

— Хто є з вами? — запитав він Мек Вейфа.

Біллі знизав плечима, відповідаючи майже привітним голосом:

— Нерадо скажу тобі, хто був зі мною, Букі, — почав він, сміючись. — Я прибув сюди вчора пізно вночі, півживий з утоми, і застав тут якогось метиса, який таборував у цьому шовковому шатрі. Це був нічого собі хлопчина, добрий компаньйон. До того ж цілком молоденький, майже дитина. Але коли я прокинувся вранці, — Біллі знову знизав плечима й показав пальцем на свою порожню кобуру від револьвера, — все зникло: собаки, санки, запасне шатро, навіть моя рушниця і револьвер. Але драбуга ще, мабуть, не був до ґрунту злий, бо залишив мені харчі. Крім того, виявив неабиякий гумор. Поглянь но, що він написав на стіні шатра, ось тут під гірляндю з виноградного листа.

»На честь живого!« — прочитав Мек Вейф голосно і додав:

— Це делікатний спосіб звернути мені увагу, що він міг розбити мою маківку звичайним ударом дубинки, якщо б йому тільки заманулося.

Мек Вейф підійшов ближче до Букі і сказав жартівливо:

— Сподіваюся, що цього разу ти поб'єш мене, Букі. Скотті Дін, зустрівшись тепер зі мною, був би так само безпечний, як є десь у своїй схованці. Я ж навіть не маю рушниці.

— Метис напевно залишив сліди, — кинув сухо Букі, з-під лоба споглядаючи на Мек Вейфа.

— Еге ж, ось там.

Коли Букі пішов розглянутись за слідами, Біллі подякував у душі Богові за те, що Дін посадив Ізабеллу в санки, поки

вирушив з табору. Тому не було й знаку, який зраджував би її присутність.

Вокер розшнурував пов'язані клунки, а Біллі приготував їжу, коли Букі вернувся. На його устах видніла злорадісна усмішка.

— А знаєте, що це не пішло важко? — сказав він до Мек Вейфа. — Я дивувався, чому він не взяв зі собою шатра. Такого гарного шатра, правда ж?

Букі ввійшов у шатро й після хвилини вийшов знову та крикнув до Біллі:

— Ось, погляньте! — його голос затремтів з придушеного зворушення, а в очах спалахнули злі блиски. — У вашого метиса було чортівськи довге волосся, ге?

І він показав на один з паликів шатра. Серце Мек Вейфа здригнулося. На скалці дерева залишився жмуток ясних волосин з голови Ізабелли, який вона зірвала, зачепившись, мабуть, косами за палик. Мек Вейф забув на деякий час про те, що на нього дивиться Букі Смітс.

Він думав про Ізабеллу, як вона востаннє поралася у своєму шатрі, з очима, повними теплої ніжності, з косами ясного волосся, що розсипалося навколо неї в усій пишноті, граючи відблисками в спалахах вогню. На якусь мить він знову відчув теплоту її щічок, дотик її руки, солодку знемогу, яка огортала його в її присутності. Можливо, вона своєю поведінкою маскувала відрухи недовіри чи слова, які могли її зрадити.

Мек Вейф прочунав зі своїх думок і, повертаючися обличчям до Смітса, голосно засміявся:

— Це напевно волосини з жіночих кіс, Букі. Пригадую собі, що метис розповідав мені усякі історії про якусь молоду дівчину, яка є з ним. Це напевно так було.

Очі обидвох чоловіків, не моргнувши, зустрілися в гострому погляді. На устах Букі вицвіла саркастична усмішка, Біллі посміхався весело.

— Маю намір, відпочивши трохи, піти вслід за тим французом, — сказав капрал, намагаючися приховати в своєму голосі нотки нервозності і задоволення. — Зі Скотті Діном мандрує якась жінка, правда?.. Біла жінка... і на північ від Форт Черчіла ніхто не зустрів більше ніякої білої. Очевидно, що ви хотіли б дістати назад украдені вам речі?

— Чи я хотів би? — закричав Біллі, приховуючи враження, яке вчинив на ньому безпосередній удар Смітса. — Адже ж я ні про що іншого й не думаю. Метис напевно затримається десь на спочинок, і не буде важко дігнати його.

Мек Вейф побачив, що Смітса заскочила його спокійна відповідь і, не чекаючи на дальшу репліку суперника, подався до Вокера і погонича, щоб приготувати їм їжу. Він заварив гальон чаю, прижарив м'ясо і зробив з хліба грінки. Коли по-

томлені поліціянти їли, він зварив ще один горщик чаю, а далі розклав постіль у своєму шатрі. Вокер сказав йому, що вони маршували майже всю ніч.

— Тому було б добре переспати годинку-дві, поки вирушити в дальшу дорогу, — порадив Біллі.

Погонич Конві перший поліз у шатро. Вокер скінчив їсти і посунув за ним. Букі гостро поглянув на Мек Вейфа:

— Яка ваша гра? — запитав він.

— Вільна гра, оце й усе, — відповів Біллі, подаючи йому свій тютюн. — Метис повівся зі мною льояльно, навіть зробив мені приємність, хоч за неї сам собі заплатив. Я чинитиму те саме.

— А що ви сподіваєтеся дістати... опісля?

Очі Біллі примружилися, коли він допитливо подивився на Смітса.

— Букі, я не думаю, що ти цілковитий дурень, — сказав він. — Чейже ще маєш трохи сорому, ні? Сподіваюся, що ти дістанеш мені рушницю, коли підеш слідом за метисом. Ти, або Вокер. Він це зробить, якщо ти не схочеш. Але йди спати. Я допильную вогню.

Букі підвівся з насупленим обличчям. Він сумнівався у гостинності Біллі, але сила аргументації Мек Вейфа перемогла, тому він пішов у шатро, де спали Вокер і Конві.

Чверть години пізніше Біллі наблизився до шатра і заглянув у середину. Всі троє спали глибоким сном, виснажені до крайності. Поведінка Мек Вейфа моментально змінилася. Він узяв з кута свій наплечник і швиденько всунув у нього запасове накривало та харчі. Опісля пішов до другого шатра. Кров ударила йому в обличчя і він відчув її гарячий струм.

— Ти, мабуть, цілком здурів, Біллі Мек Вейфе, — сказав він сам до себе, сміючись. — Напевно робиш дурницю, але трудно!

Він легенько відчепив з палика шатра зачеплений там жмутик бронзово-золотистого волосся і звинув його на пальці в м'яку, блискучу каблучку. Це було все, що осталося йому від Ізабелли Дін, і його серце забилося жвавіше, коли він на мить приклав цю каблучку до свого зішматованого бурями обличчя. Опісля він загорнув її в Ізабеллин лист і вклав до кишені та ще раз вернувся в шатро, де спало троє людей. Вони й не ворухнулися.

Кобура з револьвером Вокера лежала на віддалі руки, і на мить у Мек Вейфа зродилася думка взяти цю зброю. Але він віддалився. Він хотів перемогти Букі в цьому змаганні так само певно, як першого разу, і хотів перемогти без обману.

Мек Вейф бадьоро закинув свій мішок на плечі і подався по слідах, які залишив під час утечі Дін. Маючи на ногах лижі, він швидко посувався вперед. Сотню метрів поза обозовищем

він востаннє оглянувся на табір. Опісля відвернувся і його обличчя стягнулося в горду гримасу.

— Якщо вас зловлять, добродію Скотті Діне, то не завдяки цьому вирядові. А напевно завдяки вашому. А Біллі Мек Вейф є людиною, яка витримує кожний удар і зуміє досягнути свого, навіть не маючи рушниць!

Біллі їде вслід за Ізабеллою

На краю лісу Мек Вейф щойно пізнав усі ті труднощі, які мусів перебороти Дін зі своїми собаками, валучи сніговими заметами, що їх насипав гураган. Там, де дерева рідшали, Дін ішов попереду і тягнув запряжку. Але тільки один раз на протязі першої милі Ізабелла зійшла з санок, і це було в тому місці, де собаки й сани цілковито заплуталися в присипаних снігом галуззях поваленого дерева.

Факт, що Дін не дозволяв Ізабеллі йти пішки, викликав у Мек Вейфа симпатію до нього. Мабуть, Ізабелла не спала ні хвилинки після того, як пішла до свого шатра, а чувала разом з своїм чоловіком аж до часу їхньої утечі. Якщо б Ізабелла могла мандрувати на лижах, Біллі сподівався, що Дін залишив би був собак, бо без них міг швидше пробиватися високим і пухким снігом, до того ж сліди лиж уже давно загладила б буря.

Але, як би там не було, а він не сміє загубити їх. Мек Вейф знав, що не має часу до страчання, якщо хоче випередити Букі і його людей. Недовірливий капрал не спатиме довго. Лижі Біллі, який був досить випочатий і сильний, утоптали стежку, і ті, що підуть за ним, зможуть робити на годину одну, а то й дві милі більше, ніж по невтертому снігу. А що Букі піде за ним, немає й сумніву. Капрал і так був уже напівперекоаний, що в таборі був Скотті і що жмутик волосся, який він знайшов у скалубині шатрового колика, належав жінці вийнятого з-під права. І Скотті Дін був надто приманливою добиччю, щоб дозволити їй вирватися з рук. Коли Біллі вирішив здоганяти Скотті Діна, він добре розважив цю ситуацію. Були тільки дві можливості в цьому випадку, якими міг послужитися Букі: або він буде здоганяти втікачів разом з Вокером і погоничем, або пуститься в погоню сам. Якщо йтиме з Вокером і Конві, то змагання зловити Скотті Діна буде чесне, і той, хто перший закладе кайдани на руки вийнятого з-під права, переможе. Але, якщо Букі залишить своїх товаришів у таборі, а вирушить сам...

Ця думка не була приємною. Мек Вейф майже пожалував, що не забрав у Вокера зброї. Якщо Букі вирушить сам, то не буде іншої ради, як захистити Скотті Діна та вирівняти рахунок з Букі.

Мек Вейф був певний, що він добре оцінив того типа, який не завагається вдовольнити свою жадобу помсти і при першій-ліпшій нагоді вжене у свого суперника кулю. Буря покрис всі

сліди злочину, а нагородою йому буде Скотті Дін, якщо він не виявиться кращим грачем за Букі.

На думку про Скотті Діна Біллі засміявся в душі. Досі він не думав про те, що зараз йому стало ясным: було щось комічного в цій трагічній ситуації. Він мусів з радістю признати, що вже віддавна Дін виявив свою перевагу над ним, не беручи в рахунок Букі, і, коротко кажучи, він єдиний з них під цю, пору є тим, хто, властиво, керує всією грою.

Скотті Дін добре озброєний. Він проворний, немов лис, і не дасться так легко застукати. Всі ці думки заспокоїти Мек Вейфа, але впарі з тим у його серце закралося побоювання. Дін матиме перевагу над Букі, навіть якщо йому не поведеться перемогти капрала. Але якщо цей поб'є Діна...

Уста Мек Вейфа стиснулися в сувору лінію, а в очах заблимали злі вогні, коли він відрухово повернув голову, кидаючи почерез плече погляд на пройдену дорогу. Він, Мек Вейф, не битиметься з Скотті Діном, тільки зловить його. Це буде боротьба хитрощами, і він переможе. І ніхто ніколи не знатиме, яку гру він затіяв, укладаючи свій план. Не знатиме Букі, не довідається ніхто і в головній поліційній станиці. А все таки, в глибині свого серця, Мек Вейф сподівався і вірив, що Ізабелла розгадає його задум і зрозуміє.

Для того, щоб урятувати Діна, щоб урятувати Ізабеллу, треба їх охоронити від Букі Смітса, треба вжити єдиного можливого засобу: зловити їх і арештувати. Це буде жахлива спроба. Перед очима Біллі з'явився образ Ізабелли, захитані її віра й довір'я, її приблідле й змарніле з журби й розпачу обличчя, її облякитні очі, які кидатимуть на нього полум'я ненависти. Але Мек Вейф відчув, що зможе це все витерпіти. А в хвилині, коли вона зрозуміє і пізнає, що він залишився щирим до останку, це винагородить її усі болі.

Мек Вейф прискорив ходу й ішов протягом години часу, не гаючись, опісля зупинився, щоб устійнити напрямок дальшого шляху на тому місці, де слід частинно зник, пірнувши у замерзле болото. Ось тут Ізабелла зійшла з санок і йшла позаду них. На тих місцях, де ялини творили над його головою тонке склепіння і була тінь, Мек Вейф міг розрізнити сліди Ізабеллиних мокасинів. Дін провадив собак крізь темряву й бурю, і Біллі знайшов два рази рештки спалених сірників на тому місці, де втікач світив їх, щоб перевірити свій компас. Скотті Дін маршував майже просто на захід.

На кінці болота слід перейшов на ставок, і Дін повів собак через нього навпростець. Найвища натуга бурі пройшла, вітер помалу повернувся на південний схід і, замість твердого, збитого в грудочки снігу, почали політати м'які білі пелюстки. Біллі жахнувся на думку про те, що діялося недавно на цьому став-

ку, коли Дін і Ізабелла проходили його в темряві якраз під час того, як льодовий гураган мів по ньому, немов циклон.

Ставок мав півмилі в діаметрі, і вже після якихсь п'ятдесяти метрів слід на ньому цілком був зметений бурею. Біллі не втрачав часу, щоб відшукати його, а подався простісінько в напрямку високих дерев по другому боці ставка, звертаючи навскоси. Тут у підшитті лісу він знову легко натрапив на сліди. Півгодини пізніше він зупинився ще раз. Довкола лежали поламані вихром і поплутані гіллям ялини та бальсамічні дерева. Мек Вейф піднайшов місце, де Скотт Дін зупинився був також, щоб розвести вогонь. Біля холодного вже попелу лежала купка гіллячок, на яких відпочивала Ізабелла. Скотті Дін зварив був чай і рештки його вилляв у сніг. Теплі тіла собак вижолобили в снігу круглі заглибини, й по цих всіх знаках Біллі міг пізнати, що втікачі відпочивали яких пару годин. Вони ж пройшли були серед бурі добрих вісім миль, ні разу не розкладаючи вогню, і в серці Мек Вейфа зродилося милосердя на згадку про те, що мусіли витерпіти Ізабелла й Дін. Протягом кількох хвилин він відчував справжню нехоть до того, що спричинило всі її страждання... до невимовного закону.

Не раз під час своєї служби Мек Вейф роздумував про те, що кари того закону є непропорційні до вчинених людиною помилок. Ізабелла терпіла — і ще тепер терпить — більше навіть, як терпіла б тоді, коли б Діна зловлено, скажемо, рік раніше і повішено. Сам Дін також був покараний ще жорстокіше, ніж коли б він був умер, бо мусить дивитися на муки жінки, яка зберегла йому вірність. Дивлячись на постіль з наламаних гіллячок і почорнілих слідів маленького вогнища у снігу, Мек Вейф ледве стримав оклик співчуття до цих нещасливих, що їх переслідував закон.

Мек Вейф відчув бажання повернути їм життя, волю і щастя, і його кулаки затиснулися щільніше, коли він вирішив у душі, що посвятить усе, навіть свою честь, для жінки, яку полюбив.

Чверть години пізніше він знову розпочав переслідування. Його кров закружляла жвавіше в жилах, коли він побачив, що сліди Скотті Діна вели просто, немов по шнурі, і що санки не наскакували на поламані та вивернені вихром дерева, ані на притрушені снігом кущі. Це виявляло, що Скотті та Ізабелла покинули своє обозовище вранці, коли могли добре розглянути дорогу. Біллі наддав ходи й, пересікши дві чи три галявини в лісі, попав на довгу звивисту стежку. Сліди на ній були досить свіжі, і, пройшовши ще годину часу, Мек Вейф був певен, що втікачі не повинні бути далеко від нього. Слідкуючи за ними, він зійшов на крутий верх пагорба й раптово зупинився. Ізабелла вийшла була на горб виснажена. Протягом двадцяти дальших

метрів Мек Вейф побачив зі слідів, що Дін допомагав їй, підтримуючи, а коли вона повалилася з ніг, наклав її. Тут вони ще раз пили чорнуватий чай, розливаючи його трохи по снігу. Місце, де розлито чай, ще не взялося було добре льодом. Мек Вейф відрухово заховався за якусь скелю і глянув у долину, покриту лісом, розглядаючись за втікачами. Опісля почав сходити з гірки.

Він уже зійшов був майже вниз, коли зупинився, здушуючи оклик жаху. Мек Вейф побачив місце, де бік гори обвалився, вікриваючи прямовисну стіну. Моментально Мек Вейф усвідомив собі, що сталося. Скотті й Ізабелла ступили на збитий сніг, який обламався під їхнім тягарем, кидаючи їх на скелі внизу гори.

Не можна було гаяти часу. Раптово Мек Вейф почув здалека звук, що прошив його дивним тремтінням. Це було далеке виття собаки. Знак, що Букі і його люди гналися слідом за ними своїми санками.

Мек Вейф звернув наліво, щоб обминути западину, і вийшов на твердий шлях. Він відіхнув щасливо, коли переконався зі слідів, що Скотті Дін вибрався з западні, та побачив відтиски Ізабеллиних мокасинів на тому місці, де її чоловік направляв перевернені санки. Тоді вперше він помітив на снігу червоні краплини... Ізабелла або Скотті були поранені під час упадку, але, здається, легко. Сто метрів поза обвалом санки знову зупинилися, і від цього місця на них їхав Дін, а Ізабелла йшла пішки.

Білі почав іти далі обережно, розглядаючись за слідами; ще сто метрів, і він зупинився, щоб понюхати в повітрі. Перед ним були поламані й посплітані між собою дерева, і від них ішов до Біллі якийсь дивний запах. Спочатку Мек Вейф думав, що це бальсамічне дерево, але згодом пізнав — це був запах диму з вогнища.

З привички він у двадцятий, може, раз поклав руку на порожню кобуру свого револьвера. Спостерігши, однак, що револьвера немає, Мек Вейф з найбільшою обережністю почав наближатися до ялини. Ховаючись за низькими кущами, він перетяв стежку під прямим кутом і пішов в обхід, поспішаючи. Через якої пів години Букі досягне пагорбка. А тому, хоч що мало б статися, Мек Вейфові треба скінчити своє задумане діло. П'ять хвилин пізніше він знову занюхав дим і почав наближатися в його бік.

Довколишня тиша гнітила Мек Вейфа. Зближаючись обережно, він не почув ніякого голосу, ніякого вовтуження собак. Урешті крізь молоду гущавину ялин, у віддалі не більше ніж тридцять кроків, він побачив огонь. Мек Вейф затаїв віддих, узрівши перед собою обозовище Скотті Діна. На простеленому біля вогню покривалі лежав Скотті, поклавши свою голову на якийсь наплечник. Ніякого сліду Ізабелли, ні санок, ані собак.

Серце Мек Вейфа почало стукотіти голосніше, коли він піднявся з-за своєї схованки. Він навіть не намагався розгадати загадки, куди пішла з собаками Ізабелла.

Дін був сам і лежав обернений плечима до Мек Вейфа. Не було кращої нагоди, ніж ця, тому ноги Мек Вейфа, взуті в м'які мокасини, жваво й легко порушувалися по снігу, без найменшого шереху. Він був яких шість кроків від Скотті Діна, коли поранений відчув його приязність і спроквола підняв голову, щоб поглянути позад себе. Мек Вейфа здивувала ця легкість, з якою він досяг Скотті Діна і в одну мить заклав йому на руки кайдани. Це відбулося так блисквично, що Дін не встиг збагнути, що трапилося з ним. Його голова була пов'язана білою шматинкою, крізь яку просочувалася кров. Ціле тіло його було охляле й безсиле. Скотті Дін поглянув на Біллі блукаючи поглядом, опісля, мабуть, зрозумів усе, що сталося, і з його грудей вирвався глухий стогін.

В одній хвилині Мек Вейф став біля нього на колінах. Він бачив Діна два рази ще раніше у Форті Черчіла, але тепер перший раз міг так близько розглянути його обличчя. Обличчя. Скотті Діна було змаргане фізичними труднощами і внутрішньою мукою. Щоби в нього позападалися, а сталево-сірі звернені на Біллі очі були запухлі і червоні від постійної боротьби з холодними вихрами, які тривали тижнями й місяцями. Але це ніяк не було обличчя злочинця, радше обличчя людини, в якій немає страху, а яка визначається сильною волею і шляхетністю. Мек Вейф відчув до нього повне довір'я.

Скотті Дін знову важко зідхнув, і Біллі зрозумів, чому ця людина не забила його там у таборі, хоч мала до цього добру нагоду. Дін не належав до тих, які нападають потайки або з-заду. Він пощадив Біллі, бо ще вірив у людину. Тому думка, що він так ганебно віддячився Дінові за його довір'я, напавши на нього тепер, коли цей лежав поранений і безсильний, сповнила Мек Вейфа глибоким соромом. Він стиснув своїми руками одну з рук Діна.

— Я гидуся своїм учинком, мій старий! — сказав він палко до Діна. — Це просто чортівська і негідна річ накладати на ручники на пораненого і безсилого. Але я мусів це зробити... Я ніяк не мав наміру прийти сюди... Ні! Бог мені свідком, що я і в гадці не мав, доки Букі Смітс і два інші не потрапили на твій слід, який ти залишив, покидаючи табір. І вони напевно зловили б тебе. А вона не була б тоді безпечною між ними. Розумієш? Вона не була б безпечною! Тому я й вирішив випередити їх, прийти першим і арештувати тебе. Треба, щоб ти зрозумів. Сподіваюся, що ти збагнув мій задум. Ти напевно чув тоді, коли мені здавалося, що ти насправду лежиш мертвий у скрині, мої слова, які я говорив, і я кленуся небом, що я говорив правду. Я ніяк не прийшов би. І мені було радісно, коли я побачив, що

ви відійшли. Але Букі є падлюка і негідник. А, може, якщо мені це тільки вдасться, я допоможу тобі пізніше... вони ж будуть тут уже через декілька хвилин.

Мек Вейф говорив швидко, його голос дрижав зі зворушення, а Скотті Дін не зводив з його обличчя своїх очей. Коли ж Біллі змовк, Скотті ще деякий час глядів мовчки, немов би зважував правдивість його слів і порівнював їх з виразом почувань на обличчі сержанта. Опісля Біллі відчув, що рука Скотті Діна сильніше стиснула його руку.

— Припускаю, що ви, Мек Вейф, ведете гру чесно, — сказав Скотті Дін, — і припускаю, що так мусіло статися раніш чи пізніше. Мені ніяк не болить те, що саме ви це зробили... і я знаю, що ви заопікуєтеся нею.

— Я зроблю це... навіть коли доведеться мені боротися... і вбити! — Мек Вейф звільнив свої руки і стиснув кулаки. В очах Діна розблис вогонь.

— Це те саме, що і я зробив колись, — зідхнув він, також енергійно затискаючи свої пальці. — Я убив задля неї, бо це теж був негідник і падлюка. Ви на моєму місці вчинили б те саме!

Він знову поглянув на Біллі.

— Я радий, коли пригадую собі ті слова, які я почув від вас... коли я лежав у скрині, — сказав він. — Якщо б вона не була така невинна і така ніжна, як ті зорі, я вчинив би інакше. Але тоді я був у душі переконаний, що ви будете поводитися з нею, як брат. Я не маю багато довір'я до людей, Мек Вейфе. Але вам я довіряю.

Біллі нахилився над пораненим. Його обличчя почервоніло від радости, а голос тремтів.

— Хай Бог благословить тебе за це, Скотті! — сказав він.

Яйись шерех з лісу змусив їх обидвох повернути голови.

— Вона поїхала глибше в ліс, щоб розшукати трохи сухих дров, — сказав Дін. — Тепер вертається знову.

Але Біллі глядів у бік пагорбка, бо до його вух долинув інший звук і з цілком іншого боку. Він почав сміятися сухим іронічним сміхом і звернувся до Діна.

— І вони теж прибувають, Скотті! — відповів він. — Вже сходять з гірки. Я візьму твою зброю, мій старий, бо є велика правдоподібність, що треба буде боротися.

Мек Вейф поклав револьвер Діна у свою кобуру і швидко опорожнив магазин рушниці, яка лежала біля пораненого.

— А де моя зброя? — запитав він.

— Я викинув її, — відповів Дін. — Це вся моя зброя.

Раптово Мек Вейф побачив Ізабеллу. Вона надходила з своїми собаками, нахилиючися попід низько навислі галузі покритих снігом ялин.

(Далі буде)

Ніколяус ЛЕНАВ*)

(Nikolaus Lenau, 1802-1850)

Очеретні пісні

1

Потойбічно сонця шерби,
Втомлений вже день відстав.
Тут звисають лози-верби
Так глибоко в тихий став.

А де мила? Слід відтер би!
Виривь, сльозонько, з тенет!
Сумно шепчуть тут верби,
Здрігся в вітрі очерет.

У мої терпіння-свердли
Сяєш, дальня! ясна вся,
Як крізь цей комиш і верби
З вод зоря вечірня сія.

2

Сіро так, женуться хмари,
Сплив грозою небозвід,
Голосних вітрів же чари:
»Ставе, де твій зірок світ?«

Ринуть за погаслим блиском
В озера рвачку глибіню.
Більш твоє кохання нишком
Глиб не роз'яснить терпіню!

3

Тай-стежинкою лісною
В сийні крадусь вечорки
Понад береги з лозою,
Миля, та й сную згадки!

Як відтак в кущах стемніє,
Шелестить тайком комиш,
І ридас й шепіт сіє,
Що я б плавав, плавав лип.

Наче чую: повіває
Голосу твого папів,
І в ставочок западає
Тихо чарівний твій спів.

4

Сонце в заході;
Чорні хмари пруть,
Ах, як душно ті
Буй-вітри метуть!

Диким небом гін
Блискавиць блідаві;
Їх негайний скін
В нуртах ставових.

Бурясно так
Вбачую тебе,
Твій буй-волос як
Вільно вихром дме!

5

При неповорушнім ставі
В нічку місяць осіяну
Рожі запліта блідаві
В зелень очеретяну.

Олені там на горбочку
В ніч підзиркують вгорі;
Часом птаство при ставочку
Ворухиться в снів порі.

Плачучи мій зір спадає;
У душевній глибині
Твій чар-спомин виринає,
Наче молитви нічні!

Переклав з німецької Федір Балицький

*) Ніколяус Франц Німбіш фон Штреленау, що писав під літературним ім'ям Н. Ленау — один із визначніших німецьких романтиків і найбільший австрійський лірик XIX-го віку, майстерний зображувач природи, зокрема природи Угорщини (де поет народився й перебув дитинство), багато в чому подібної до українських степів. Емоційна тональність лірики Ленау відзначається глибиною почуття, тонкістю думки й бездоганним смаком літературного вислову. — Ред.

З нових видань

Іван Мірчук: ІСТОРИЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ — Ivan Mirtschuk: GESCHICHTE DER UKRAINISCHEN KULTUR. Veröffentlichungen des Ost-europa-Institutes München, Band XII, Isar Verlag, München, 1957, ст. 288.

Цей останній просторий твір одного з сеніорів україністики в Західній Європі може справити, як на перший погляд, помилкове враження, начебто це перероблена й доповнена німецька редакція попереднього англomовного твору, пов'язаного з ім'ям того самого автора: *Ukraine and its People, A Handbook with Maps, Statistical Tables and Diagrams*, edited by I. Mirtschuk, Ukrainian Free University Press, Munich, 1949. Насправді ж це зовсім новий і окремий науковий твір, ґрунтовно відмінний від попереднього англomовного не самою лише переважною більшістю конкретного матеріалу,* але насамперед своєю основною настановою та тими головними цілями, які поставив собі автор. Названий вище англomовний колективний твір сімох фахівців-україністів мав на меті подати в одному томі та в найстислішому викладі довідник про все найістотніше в галузі українознавства і до деякої — очевидно, мінімальної — міри тимчасово заступити собою тоді ще ледве розпочату Енциклопедію українознавства НТШ. Поза тим, треба було дати англomовному читачеві абищо солідне і стисле про «український народ, його територію і осяги в суспільному житті» (як визначається в самій передмові). Відповідно до всього цього, зміст цілої книжки — насамперед інформативний, а виклад — у найліпшому випадку, енциклопедичний.

На відміну від цього, нова праця проф. І. Мірчука становить систематичний виклад історії української духової культури, синтетично збудований на певних узагальненнях і не конче пов'язаний з подіями історії як такої, або ж історії матеріальної культури. Більш того — цю останню узглядноється сливе виключно в стислому розділі «Етнологія»; але й українська передісторія та історія подана вся в першому — суттю кажучи, вступному розділі «Виникання (Werdegang) українського народу», отже радше в орієнтаційний, а не прагматичний спосіб.** А далі вже, в розділах II і III, встановлюється «духові ознаки українського народу» і «основні риси та ознаки української культури», які після цього, в усьому дальшому викладі, дедуктивно застосовуються до окремих галузей українського культурного життя, як от, головним чином, релігія, філософія, наука, письменство, образотворчі і необразотворчі мистецтва, освіта тощо.

Основні тези авторової концепції є такі:

1. «Культурно-політична роля України в історичних подіях східно-європейського простору надається до образного сформулювання в таких

* У зредагованій проф. д-ром І. Мірчуком книзі «Ukraine and its People» належить його власному перу лише вступна нотація, в I-ій частині два розділи («Основні риси українського народу» та «Українська Церква») та вся III-тя частина, присвячена українській духовій культурі.

** Небезпека такого підходу до культурно-історичних фактів і припущень є самоочевидна: насамперед, у виклад потрапляє і такий традиційно повторюваний матеріал, який, поперше, за критичної перевірки виявляється суто гіпотетичним, а подруге, взагалі непов'язаний з основною концепцією твору; напр., панування матріярхату в т. зв. трипільській культурі нічим фактично не доведено, та й розуміння самого матріярхату, як «зверхності влади матері в родині» (ст. II), час би вже залишити фантазмам Баховена та Енгельса.

стислих словах. Ця родюча і багата країна становила прохідну область, крізь яку від непам'ятних часів котились, пробиваючись на захід, азійські кочові орди... Ці дві обставини — багатство країни і konieczність невтомно битися за цю розташовану на краю європейського світу країну проти Азії — найсуттєвіше визначили дальшу долю народу, який весь час мусів тримати свій меч і зір напоготові проти Сходу. Його спина була звернена до західного світу, на який він спирався, в якому коренився і кував собі зброю» (ст. 78).

Концепція поширена і певною мірою вже традиційна, проте з історичними фактами не надто згідна. Адже кінець староукраїнській державності (княжої доби) поклали не половці, та й не Золота орда, але володарі королівства польського, великого князівства литовського і — меншою мірою — королівства угорського. Жадна з цих країн не лежить на схід від України, а угорці, хоч і азійського походження, проте в XIII-XIV сторіччях (коли стали для України вперше небезпечним ворогом), — це вже ніякі кочовики, а «корона св. Стефана». Звичайно ж, зі Сходу (і з Півдня, від Кримської орди, а пізніше й Туреччини) було багато спустошень. А де ж їх не було? Норманські спустошення в Західній Європі навряд чи були менші.

Нарешті, наш природний і далеко більш небезпечний ворог — Московщина, хоч і лежить від корінних українських земель на північний схід, але ні московські царі, ні суздальські князі кочовиками не були; автохтонна угро-фіньська людність Московщини, зрештою, теж ні.

Отже, з цією першою авторовою тезою щось не в порядку. І коли автор робить з неї ще додатковий висновок, мовляв, саме через «становище імлістої прикордонної країни між Сходом і Заходом» та через «необхідність затримувати кожну першу навалу азійських кочовиків» — «розвинена за таких матеріальних умов духовість, попри оптимістичну основну настанову цілого народу, прийняла в себе елементи трагізму» (ст. 82), то, на нашу думку, трагічними для України скрізь виявлялися не ті навали, які через неї котились (якраз від таких навал — від готів, гунів, аварів, болгар, печенігів — досить швидко не лишилося і сліду), але ті, які були запрошувані в Україну самими українцями. І якраз оце, мабуть, з основними рисами української ментальності якось пов'язано.

2. Значно прийнятнішою є друга головна теза автора: «пов'язаність української культури з народом і ґрунтом» (Volks- und Bodenverbundenheit). Автор цілком слушно підкреслює, що ця соціально-історично зумовлена властивість містить для української культури, поряд з певними позитивами, рівнож і певні негативи: «кожна культура є самозрозуміло пов'язана з народом; труднощі постали, однак, через те, що нарід у своїй далеко переважній більшості складався лише з селян, по тому як шляхта вже з-перед віків перейшла була у ворожий табір, а міщанство та робітництво з різних причин, які, здається, полягають в історичному розвитку, не могли утворитись і через це були заступлені чужонаціональними елементами. Обмеження цілої народної спільноти здоровим, пов'язаним із ґрунтом селянством, мабуть, має велике значення, бо через те гарантується певна стабільність у теперішньому, а рівнож деяка безпека на майбутнє — а все ж таки ця однорідність українського суспільства ховає в собі небезпеку однобічності й замалої внутрішньої диференціації. В культурі та її перебігу ці властивості відбиваються цілком низразно...» (ст. 78-79).

Що ця — суттю своєю ще драгоманівська — концепція «безкласовості» українського «суто селянського» народу дуже багато чого в історії собою пояснює, це автор спромігся довести в оцій своїй праці найпереконливіше. Що вона і в сьогодинішньому українському культурному житті — ба навіть на політичній еміграції — все ще якоюсь мірою виправдується — теж згода. Але саме «якоюсь мірою», і то дедалі менше. На жаль, автор не спробував вияснити, які саме явища останніх, скажімо, п'ятдесятьох років розгорталися не за «пов'язаністю з сільським ґрунтом»,

а через самовідштовхування від нього. А таке було, і аж ніяк не було скрізь «розкладом» чи «занепадництвом».

Але в усякому разі книга проф. І. Мірчука, яка розглядає ці питання в аспекті певної консеквентної концепції, і то науково обґрунтованої, а не публіцистичної — це для нашої культурно-історичної думки явище рідкісне і превеликої вартости.

В. Державин

* * *

Микола Понеділок: «ВІТАМІНИ», гумористичні образки по той і по цей бік океану. Видавництво Ю. Середяка, Буенос-Айрес, 1957. Обгортка й ілюстрації Бориса Крюкова, авторовий портрет Штерна, передмова Ю. Тиса.

Убога на твердого характеру гумористів і сатириків (бо інших, таких як Гоголь, Зоценко, Оверченко, було в нас доволі!), українська література збагатилася новим іменем: Миколи Понеділка. Безперечно, прирівнювати його до згаданих було б недоречно, не так із огляду на молодий його вік, як з інших причин. Перш за все тому, що на все в світі існує «мода». Те, з чого сміялися сучасники Гоголя, — нам воно не видається ні трохи смішним і, навпаки, наше, сучасне життя викидає іноді такі «коніки», які й не снилися Гоголеві з його геніяльною уявою. І тому, замість порівнювати, краще поміркувати, наскільки Понеділок відбиває у своїх творах злободенність та несамовитість нашого життя в Україні й на еміграції. А що й життя оте відмінне «по цей і той бік», то й Понеділкові «образки» чітко розмежовуються на «красві» й «еміграційні».

На нашу думку, багато цінніші для нас (не входячи в мистецьку аналізу!) оці гуморески й сатири на наші еміграційні: матеріалізм, некультурність, безідейність, хапчивість, скупість на громадські потреби й розтратність — справді новобагацька! — на побутові, міщанські забаганки, швидкий асиміляційний процес, погане виховування дітей та багато інших загальнонародських і сутоукраїнських «пороків», які вміло й дотепно повизбирував з нашого побуту молодий гуморист.

Щождо гіркої сатири та гострої іронії на підсоветське життя українського народу, то поскільки весь побут і життєве наставлення залежне не від нього, а від окупаційної влади, то й вістря Понеділківського гумору звернене насамперед в бік ворога-окупанта. І тому, звичайно, його завдання не так розвеселити читача, як вказати на різні трагікомічні ситуації, які водночас виявляють жорстокість і кровожадність поневолювача, при тому його ж глупоту, тупість і обмеженість, себто його слабі місця. А цього, як відомо, всі варварські загарбники дуже бояться.

Та коли ми всі загально й цілком схвалюємо кожний засіб боротьби з москалями, в тому й політичну сатиру, то разом з тим ми майже зовсім не доцінюємо тієї ролі, яку її відміна, суспільна сатира, може відіграти в формуванні нашої еміграційної спільноти для завдань, накладених на нас обставинами, а до яких не дуже то ми доросли. Що не доросли, — про те свідчать ясні статті про упадок нашого патріотизму, моралі, жертвовности та інших громадських чеснот, які (статті) б'ють на сполох і визнають нас схаменутися й «поправитися». Сміємо висунути погляд, що одна така Понеділкова гумореска, як, напр., «Жертводавці», сильніше промовить до салом оброслих сердець, ніж десятки статей, закликів і звернень! Нехай один із таких наших брехунів-матеріалістів образиться, другий здвигне тільки раменами, мовляв, «не до мене п'ють», то третього таки ця правда в кривому дзеркалі засоромить, вколе, чи, — що найкраще, — викличе прозріння щодо корисности бездумного нагромаджування матеріальних дібр. Книжка «Вітаміни», як «легка, розвагова» література, скоріше й потрапить у руки таким «українцям з походження», які закинули вже й свою пресу, й відцуралися української літератури. Прочитавши її, людина з дрібкою сумління, може, й «схаменеться»...

Борис Крюків, який виступив, чи не вперше, як карикатурист, справився зі своїм завданням прекрасно, зокрема ж у виготовленні обгортки. Передмова Юрія Тиса покаже вдумливому читачеві, чого слід шукати у «Вітамінах».

Валеріян Підмогильний: «НЕВЕЛИЧКА ДРАМА», роман, Париж, 1956, видання Першої Української Друкарні у Франції, з передмовою й примітками проф. Ю. Бойка.

Перший роман того самого автора, «Місто», наша критика й читацький загал прийняли дуже різно: від найбільших захоплень до найсуворіших засуджень. Це був знак, що автор талановитий, а твір вартісний. Для прихильників «Міста» другий роман Підмогильного «Невеличка драма» буде шедевром. Як поставляться до нього «вороги», — невідомо. Чи, не зважаючи на специфічність умов підсоветського життя взагалі, а творчості зокрема, кидатимуть на автора далі анатему за «неморальність», як і за «Місто», чи, навпаки, підкоряться чарові його шляхетного таланту, чудової мови (ось де вивчати нашій молоді українську мову!), стрункої побудови твору, зразкових діалогів, елегантною формі вислову, а над усе — отої мистецької правди, яка пробивається навіть крізь густий серпанок «кесарового», яке треба було віддати зовсім не «кесаревій» владі! Ота правда вражає нас і в типажі цих небагатьох героїв, які, проте, творять цілі світи переживань, думок, поглядів і... політичних концепцій. Бо помітний ще цей роман тим, що можна його розглядати під різними аспектами: від банальної «невеличкої драми» зведеної дівчини, — до проблем московської політики в Україні в цих оманливих двадцятих роках «українізації». Оці два аспекти, зокрема ж другий, мабуть, і були головною метою написання роману, хоч попри те автор дав нам ще — може, й невідомо — перекрій усього суспільного життя тодішньої України, в головному ж міщанства, — явище незвичайно рідке в українській літературі.

Якщо розглянути ближче отої «банальний» аспект, то він і справді міг би вийти банально в кожного іншого, посереднього письменника, а тільки не в Підмогильного. Бо й оця наївна довірливість дівчини Марти й її «упадок» з усіма поганими наслідками: обмовою та плітками, втрачанням праці й мешкання, не викликають у нас ні призира, ні, що гірше, милосердя до неї! Автор непомітно, але настирливо впоєє в нас віру в те, що не цинічний зводник Юрій Славенко святкуватиме перемогу, але вона, сильна духом і вірою в правду й добро, «мрійниця» Марта! Що оцей «раціональний» цинізм — явище проминальне, тимчасове, а добро, правда й шляхетність — вічні. Тут же й напрошується протиставлення силам пекельним — небесним, хоч підсоветський письменник не має права цього зробити, а навпаки, має обов'язок сказати щось протилежне. І він сказав, але як! Обидвоє герої відrekliлися від віри й від Церкви (ст. 293) саме тоді, коли дівчині треба було звідкись зачерпнути сили й витримувати її коли вона повела свого коханого, правду, вночі, потемно, до... старовинної, історичної церкви св. Андрія, призначеної москалями на зруйнування...! Як ще тонше й вигадливіше можна було показати підсоветському читачеві справжні авторові настанови? Щождо «неморальних» місць, то їх у «Невеличкій драмі» ще менше, як у «Місті», а властиво їх зовсім немає, бо хоч автор пускає «димову заслонку», мовляв, у цьому романі йде тільки про «кохання», то опису цього «кохання» так таки в усій «Невеличкій драмі» немає.

Бо на канві отого банального кохання змальовує Підмогильний зовсім щось інше. Майстерно користуючись Езоповою мовою — її вживали не всі українські письменники тих часів, — автор ставить на всю ширину страшну проблему трикутника: патріотичної частини українського народу, її провідників — комуністів-яничар, чи пак «раціоналістів», і московського спокусника в маску фальшивої українізації. І ось до кого зроджується в читача призириство й гидливість: до тих засліплених у «розум» комуністів, вистужених ворогові, які своє яничарство намагаються «вияснити»

розумовими «аргументами», і до серця яких таку добру й легку дорогу знають всілякі Ірени! Оці московські Ірени не бояться учених «енків», для них небезпечні тільки оці ідеалісти-мрійниці Марти! Їм страшно оте «молоде покоління, яке не задовольняється вже українською школою на селі, виданням українських книжок, театральними виставами, як це було в батьків їхніх. Їм хочеться більшого...» (ст. 219).

Доволі неясна ролія ще одного чинника, який у любовній історії грає роллю закоханого жидка Льови Роттера, теж ніби мрійника-ідеаліста, але з великим практичним змістом та меткістю, зрештою, дуже прикметною його нації. Що це була данина тодішнім часам (у всіх бо «держвидавах» сиділи жида!), — це ясне, й щоб це зазначити, письменник дав тому персонажеві старозаконні «бурці» (пейси) і так приклеїв його до банальної історії. У другому ж аспекті, це могла б бути ролія для якогось нашого приятеля ззовні, для якоїсь «інтерпретації», в яку ще вірили українці двадцятих років і якої панічно боялися москалі. На це вказувала перспектива виїзду Льови «під небо Південного Хреста...» (ст. 331) — значить, мав він чужинецький паспорт. Оця чужинецька допомога Україні мала додати сили патріотичному суспільству, насажити до нової боротьби та відтягнути від самогубної думки «спускатися на дно»...

Шкода тільки, що проф. Ю. Бойко, широко й вичерпно обговорюючи «Невеличку драму», обмежився виключно до аналізу любовних переживань героїв, а не вказав читачеві й на цей політичний аспект роману В. Підмогильного, який так пророчисто виступає з кожної фрази, з кожного слова цього знаменитого твору!

Ярослав Рудницький: «З ПОДОРОЖІ ПО АМЕРИЦІ». В-во «Клуб приятелів української книжки» (кн. 27). Вінніпег-Вашінгтон, 1956. Видавець Іван Тиктор.

Радіємо, беручи в руки другу книжку репортажів нашого вченого, який свої цікаві спостереження з різних країн та про різних людей переплітає науковою роботою — статистикою «україніки» та публіцистикою, — захоочуванням поцікавитися бібліотеками. Радіємо не тому, що вчений перемінюється в журналіста, але тому, що в нас, врешті, репортажі — зокрема мистецькі! — починають здобувати собі належне місце!

Не так бо то давно наша емігрантська історія записала такий факт: редколегія одного нашого тижневика в Аргентині схвалила була на своєму засіданні рішення для співробітників часопису: платимо тільки за поважні (так!) статті, а репортажі й рецензії можемо містити, але платити за них не будемо. І ось постає питання: а коли б так хто зібрався на охоту та перевидав оці «поважні» статті в ось таку книжечку, як обговорювана, — чи не висміяли б його, чи знайшов би він бодяй одного читача? Бо до «поважних» статей зараховувала ця редколегія всілякі «патріотичні» заклики, переповідання біографії когось із наших великих мужів, чи питання «високої» політики.

Книжка Ярослава Рудницького не має нічого з «поважних» статей і, ймовірно, її не надрукувала б аргентинська редколегія. Але зробив це видавець з «добрим нахлом», Іван Тиктор, і не помилився: і перша книжка «З подорожі навколо півсвіту» (ця назва, до речі, викликала була непристойні коментарі, зокрема ж у Франції!), і друга, читаються з непослабним інтересом, не зважаючи на оту статистику й публіцистику, повтікану таки густенько в добірні стилем та дотепом репортажі. І, хоч «тенденція» книжки дуже таки грубо вилазить чи не з кожної сторінки, ми великодушно прощаємо авторові цей огріх, бо ж іде про загальну й важливу справу: про наше ім'я й престиж нашої науки у світі. І не разять нас прямі й неодноразові звернення проф. В. Рудницького до наших багатіїв: «Поцікавтеся бібліотекою в своєму місті! Уфундуйте там український відділ! Купіть дім для музею й бібліо-

теки! Порозсилайте наші видання в різні світові бібліотеки!...» і т. д., і т. п. Усі ці заклики даруємо йому вже хоча б за віднайдення у глухому закутку Південної Валії унікальних видань УВАН з доби «українізації» в Україні! Та таких знахідок, зрештою, зробить цей рухливий і непосидючий учений багато більше, коли його репортажі западуть у серце бодай декому з читачів!

Іван Смолій: «МАНЕКИНИ», новелі, В-во Миколи Денисюка, Буенос-Айрес, 1956 р.

Найновіші новелі І. Смолія, зібрані в збірнику «Манекени», цікаві насамперед підходом до проблем. І, як це не дивно, найкраще вдалися йому дві новелі, в яких героями є чужинці. Це «Будівничий соняшного проспекту» й «Останній бій». Так у переживаннях австрійця Зубера, героя першої неволі, як і німця Ганса, героя «Останнього бою», — впродовж усієї розповіді читача вражає мистецька правда, бо переживання персонажів схопив І. Смолій зі справжньою мистецькою інтуїцією. Щождо трьох інших, у яких героями є українці, то так типізація персонажів, як і їхні переживання, — не такі переконливі, а причина цьому, — хоч як це парадоксально виглядає, — в ідейній настанові автора. Тоді як у двох перших новелях автор не намагався провести ніякої ідеї, не керувався будь-якою тенденцією, а тільки відтворив своєю уявою, логічно, таку-то катастрофу, то в трьох останніх на перешкоді отій мистецькій логічності й послідовності стала ідея, тенденція, до якої й намагався автор нагнути психіку й поведінку героїв. Ці тенденції, чи пак «моральні науки», такі: кара за покинення матері й рідні («Блудний син»), безвихідь у «мішаному» подружжі («Манекени»), конфлікт між сліпою справедливістю й любов'ю до свого народу, в тому й до власної доньки («Жрець сліпої богині»). Та, не зважаючи на цю перевагу в чужинецькій тематиці, яку, до речі, мусів би автор використати в далішій творчості, усі п'ять новель такі песимістичні й «екзистенціальні», що, мабуть, загальне читачке побажання до автора буде таке: більше таких цікавих і навіть майстерних новель, але менше отого нежиттєрадісного песимізму!

Мистецьке оформлення Бориса Крюкова бездоганне, мовна редакція не завжди щаслива, а технічне недотягнення в тому, що немає списку новель при кінці чи на початку книжки.

Софія Наумович

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І БЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА «В. Ш.» СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДАВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОБ ВИСЛАТИ ЇМ ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ

(Від 15. 8. до 15. 9. 1957)

Аналізуючи політичні події останніх чотирьох тижнів, кожний мусить спостерегти, що в світі не зайшли ніякі зміни. Маємо на думці зміни на краще. Натиск московського імперіялізму на країни вільного світу, в залежності від місця, обставин, часу, далі відбувається з незмінною силою і нахабністю. Теж і спротив на цей наступ далі невиспачальний, нерішучий та повний боязні розгнівати напасника. Ми говоримо про спротив, бо, на жаль, годі ствердити прояви протинаступу Заходу. Політики вільного світу вдовольняються дефензивною тактикою всупереч усе новим фактам, які вказують на фальшивість їхнього шляху.

Хоч холодна, паперова війна ведеться між Москвою і столицями західних великодержав, то практичні її вияви бачимо в різних «провінціальних» районах світу. Невральгічним пунктом міжнародного політичного напруження, місцем зудару інтересів Заходу і СССР, під сучасний момент є Близький і Середній Схід. Московсько-комуністична інфільтрація в арабські країни ведеться дуже інтенсивно від кількох років. Захоплення комуністами і їх висулужниками ключевих позицій у державному апараті Сирії вже сьогодні зробило цю країну сателітом Москви. Про те згадувала мин. місяця західня преса, потішаючи при цьому, що, вправді, зміни в Сирії є занепокоючим явищем, але, мовляв, «немає нічого злого, що б не виходило на добро». «Добрим» в інтерпретації західних коментаторів і політиків

було те, що советофільська політика нових сирійських керівників... затривожить Нассера та що тепер Єгипет шукатиме тіснішого контакту із Заходом. На чому базувалися такі оптимістичні твердження — годі сказати, але скоро виявилось, що вони є тільки «побожним бажанням». Нассер не тільки не «занепокоївся» комуністичним курсом Сирії, але по візиті сирійського президента Куатлі в Каїрі запевнив, що Єгипет вітає боротьбу тієї країни з «колоніялізмом і імперіялізмом» та що готовий дати їй, у потребі, повну піддержку. Заява Нассера має, без сумніву, більш демонстративний, ніж практичний характер.

Згідно з інформаціями, що їх має Туреччина, большевики готуються до будови своїх баз на 50 км відтинку сирійського побережжя. Советські випадові точки простягатимуться від пристані Лякатія аж до границь Туреччини. СССР післав для Дамаску нові транспорти зброї на суму 100 мільйонів доларів. Кількість советських кораблів, що «гостюють» у Сирії, в останніх часах зросла втричі. Туреччина, здекляровано протикомуністична й протимосковська країна, тепер матиме аж трьох комуністичних сусідів: СССР, Болгарію і Сирію.

Упарі з інтенсивною працею над закріпленням своєї перемоги, комуністичні керівники Сирії не жаліють безкоштовних заяв, призначених для заспокоювання «антикомуністичних» політиків Заходу. Сирійський міністер оборони Халед ель Азм сказав представникам пре-

си, що «не було ніякого сирійсько-советського договору». У Москві підписано тільки «спільну заяву».

Як відомо, вагітні в наслідки події в Сирії не викликали з боку США ніяких рішучих протизаходів. При кінці серпня виїхав в «інформативну подорож» до Туреччини і арабських країн відпоручник уряду США Лой Гендерсон.

Дарма що Гендерсон, американський спеціаліст від проблем Середнього Сходу, під час своєї місії до Туреччини та кількох столиць арабських країн придержувався радше лінії шукання компромісів та «нерозвогнювання» настроїв, Москва оцінила його подорож як «диверсійну спробу американських імперіялістів».

Після повороту до США, Гендерсон заявив, що, на його думку, «положення в Сирії незвичайно критичне й створює небезпеку не тільки для Середнього Сходу, але теж для цілого вільного світу».

Американська преса доволі суворо критикувала нерішучу поставу уряду США супроти подій на Середньому Сході. Серед демократичної опозиції і республіканців появилися голоси про неуспішність доктрини Айзенгауера, яка мала покласти край дальшому прониканню комунізму в арабські країни. США тільки рішилися негайно вислати зброю до Йорданії. 9 вересня прибули до Йорданської столиці Амману перші транспорти зброї. Кількість зброї справді мала, бо це наразі шість літаків, сорок гармат та амуніція, але запевняється, що згодом Йорданія одержить потрібний виряд для її збройних сил.

Йорданський король Гуссейн, відомий з протикомуністичного настановлення, виїжджаючи до Іспанії на запрошення ген. Франка, ось так оцінив політику свого уряду:

«Ми розв'язали йордансько-британський договір, щоб звільнитися в цей спосіб від зобов'язань, які з нього випливали. Натомість ми прийняли американську допомогу, бо з нею не є пов'язані ніякі умови, що порушують нашу суверенність, волю і основи нашої конституції. Але без уваги на те, чи ми одержимо американську поміч, чи ні, ми будемо поборювати комунізм не для Америки чи іншої країни, але на те, щоб зберегти наші віковічні традиції». На думку Гуссейна, в арабських країнах найкраще можна боротися з комунізмом піднесенням життєвого рівня населення. В цей спосіб виб'ється комуністичній пропаганді один з її найважливіших демагогічних аутів.

Але Москва «краще» знає, чого хочуть інші народи і які їхні інтереси, ніж вони самі. Типовим прикладом може служити заява советського амбасадора в Єгипті, Кісельова. Єгипетські газети опублікували його декларацію про московську політику в арабських країнах. Кісельов твердить, що «допомога СССР для арабських держав — це не справа чемности. Це інтерес Советського Союзу і всіх держав, які бажають знищити інтернаціональний імперіялізм (?) і з'єднати азійські, африканські та арабські народи для досягнення цієї мети». Далі Кісельов поінформував, що СССР рішений усіма засобами допомагати арабам у боротьбі проти «імперіялістичних змовників». З тією метою друкуються тепер у Москві багато книжок та брошур арабською мовою. Вони будуть переслані Єгиптові.

По кількох місяцях безнадійних торгів з большевиками у справі роззброєння на конференції в Лондоні, советська агенція ТАСС подала вістку про успішне випробу-

вання москалями «абсолютної зброї», якою має бути далекосяжна керована ракета. Згідно з опублікованими даними, згадана ракета летить у висоті 1.000 кілометрів із швидкістю 30 тисяч км на годину. Як твердить Москва, випродуковане стрільно може досягти будь-який об'єкт на земному гльобі. Вістка про нову зброю большевиків викликала помітне хвилювання в західному світі, дарма що були й є далі спроби легковажити її значення. «Нью-Йорк Таймс», прозраджуючи страх перед московською зброєю, писав, що «повідомлення ТАСС дає основи думати про швидке й успішне закінчення нарад над роззброєнням». «Нью-Йорк Геральд Трібюн», коментуючи значення нової ракетної зброї, м. інш., твердить: «Успіх СССР у випродукуванні міжконтинентальної ракети, ще заки її мають США, поважно змінює силові відношення в світі... Нині немає ніякого засобу проти далекосяжної ракети, наснаженої водневим експлозивним матеріалом. Якщо москалям удасться перегнати США у масовій продукції цієї зброї, СССР зможе «атомно» шантажувати вільний світ. Все ж таки серійний виріб ракет вимагає декілька років часу...»

Менш-більш у тому самому тоні писали інші часописи. У протилежність до великого розголосу в пресі, вістка про советську ракету в політичних колах Заходу зустрілася з дуже здержливими і скептичними коментарями. Їх можна звести до таких тверджень: брак деталей у советському комунікаті не дає основ твердити, що Москва зайшла далі за початкові експерименти, які теж ведуться у США; Москва своїм повідомленням бажала зробити натиск на перебіг конференції у справі роззброєння та

вплинути на наради ОН, на яких мала бути порушена справа інтервенції советських військ в Угорщині.

Тим же часом, на засіданні підкомітету для справ роззброєння в Лондоні, останні пропозиції західних великодержав делегат СССР Зорін залишив без відповіді. Він зігнував їх та навіть не вважав за потрібне відповісти на поставлені йому питання. Натомість, взявши слово, Зорін зі спокоєм і ще більшою зухвалістю повторив делегатам вільного світу, що вони «приготовляють війну» та що СССР давно висловив «найбільш реальні пропозиції» в справі роззброєння. «Нет» московського речника пригадало західнім дипломатам, з ким вони мають діло. Вичерпані безнадійністю розмов і постійним большевицьким спротивом, вони запропонували відкласти далішні наради до 1 жовтня. Але й ця пропозиція зустрілася з московським «нет». Зорін твердив, що він нічого не має проти продовжування розмов на теми роззброєння і не погоджується на пропоновану дату. Делегатам не залишалося ніщо інше, як «одногосно» відкласти наради на неозначений час. 15 вересня відпоручник СССР до ОН, Громико, заявив журналістам, що на найближчій сесії Об'єднаних Націй однією з центральних проблем обговорення буде справа роззброєння. З того можна вносити, що саботажну тактику большевиків у відношенні до зусиль Заходу СССР тепер перенесе до ОН. Крім справ роззброєння, які вписали на порядок нарад СССР і Індія, на черговій сесії ОН мають теж обговорювати проблеми Альжіру, Середнього Сходу та ряд менш важливих питань.

11 вересня закінчилася 11-та сесія ОН дебатами Генеральної асамблеї у справі московської інтервенції в Угорщині. Мотивом поставлення тієї справи на порядок дискусій було скоріш намагання рятувати моральне обличчя вільного світу, який пасивно приглядався здушенню угорського повстання советськими військами, ніж порішність подати конкретну поміч погнобленій країні. Зрештою, в нинішній ситуації від ОН ледве чи можна б надіятися чогось іншого, як тільки засуду дії ССРСР.

Промови делегатів вільних держав не вносили до самої справи нічого нового і звучали доволі блідо. Під час дебат британський делегат Аллен Нобл подав докладний образ практик большевиків в Угорщині. Згідно з даними, що він їх навів, кількість політичних в'язнів в угорських тюрмах до кінця травня досягала 20 тисяч. Від часу здушення повстання комуністи виконали понад 2 тисячі вироків смерті. Коли порахувати кількість советських окупаційних військ, таємної поліції і спеціальних комуністичних «охоронних» боївок, то виходить, що на кожен сотню угорських громадян припадає один режимовий нагляд.

Очевидно, що, крім виступів, засуджуваних советську інтервенцію, були й такі, які брали Москву в оборону. Лінію оборони Москви зайняли промови делегатів Румунії, Болгарії та представника «уряду» Кадара. Цікаво, що цей останній, Петер Мод, в час революції був членом революційного комітету й засуджував інтервенцію советської армії... Теж і неутралісти виступили з пропозиціями «вибрати золоту середину» і не засуджувати ССРСР, лише обмежитися до ствердження, що його постава «була

жалюгідною». Після закінчення дебат, проведено голосування і 60 голосами проти 10, з 10-ти здержаними, таки схвалено засуд московської інтервенції в угорському повстанні. Не може бути сумніву, що прийнята резолюція є відрадним явищем, але й годі позбутися оправаданого враження, що вона з боку вільних держав є моральною даниною, за якою не стоять ніякі практичні наслідки. Від часу кривавих практик в Угорщині Москва знову стала «партнером» західного світу і з нею, як і давніше, конферують про... мир і безпеку світу.

За повідомленням стейтдепартаменту США, американський уряд запропонував советському представникові у Вашингтоні обмінятися делегаціями для обговорення можливостей співпраці в ділянці радієвих і телевізійних передавань. Стейтдепартамент висловив вдоволення, що большевики заявили готовість обговорити ці пропозиції.

В «соціалістичній сім'ї народів» чи, точніше, серед московських сателітів, визначною подією була візита варшавських комуністичних верховодів Гомулки і Циранкевича до Београду. Югославський щоденник «Борба» писав з приводу тієї візити таке: «Наші народи сьогодні спільно намагаються створити суспільство, побудоване на гуманістичних принципах демократичного соціалізму, в якому (суспільстві) інтереси одиниці збігатимуться з інтересами збірноти. Ми бажаємо, щоб соціалістичні країни збільшили співпрацю на базі рівноправности і марксистсько-ленінських принципів».

За тими словесними тирадами криються насамперед «вужчі інтереси» Тита і Гомулки, які обіцяють собі від взаємних контактів деякого

локращення положення в їх країнах. Не може бути сумніву в тому, що подорож польських комуністів до Югославії була обговореною на зустрічі Хрущова і Тіта в першій половині серпня в Румунії. Як відомо, аграрна політика польських комуністів зазнала невдачі, і це примусило їх відступити від первісних планів насильної колективізації. Варшавські голова-чі надіються, що матимуть в Югославії змогу заізнатися ближче з методами і «досягненнями» тітовського комунізму, щоб відтак у Польщі продовжувати «соціалізацію» господарства без надто драстичних метод насильства, шляхом творення «кооператив», саме того, що Тіто практикує в Югославії. З другого боку, промови Гомулки вказують, що він дбайливо оглядається на «відданого польського союзника» — СССР та його заслуги для комуністичної Польщі. «Советський Союз, — говорив Гомулка на одному зібранні в Любляні, — дуже допоміг повоєнній Польщі... XX-ий конгрес КПСС відкрив перспективи для дальших перемог соціалізму. Всі комуністичні партії винні СССР безмежно вдячність...» Дарма що Тіто веде «незалежну» від Москви політику, виступи Гомулки були прийняті в Югославії прихильно. Що більше, Тіто, який досі здержувався із висловленням своїх поглядів на західну польську границю, не бажаючи тим ускладнювати взаємин з Західною Німеччиною, на бенкеті в честь Гомулки сказав, що Югославія повністю підтримує претенсії поляків утримати теперішні їхні кордони на Одрі і Найсі. Наразі невідомо, які наслідки матимуть слова Тіта у німецько-югославських взаєминах, але, дарма що вони були сказані на кілька днів перед виборами в

Зах. Німеччині, уряд у Бонн за-реагував на них негайно. Він викликав югославського представника до міністерства внутрішніх справ і зажадав від нього зобов'язуючих вияснень у цій справі. Треба сподіватися, що після німецьких виборів проблема т. зв. «відзисканих» земель (давніших східно-німецьких областей) дуже заактуалізується і буде темою розмов між Бонном і Варшавою.

Заяви Тіта у справі Одри і Найси, подорож віцепрезидента Вукмановича-Темпо до Японії, червоного Китаю і Зовнішньої Монголії вказують на активізацію югославської політики. Вукманович-Темпо є першим комуністом, якого приймають у Японії. Метою його подорожі до Токіо в перших днях вересня було нав'язати тісніші торговельні взаємини з Японією. Після кількаденного перебування в Японії, Вукманович-Темпо відлетів до Пекіну, де перебував до 21 вересня. Його розмови з китайськими комуністами теж, у головному, зводилися до справи поживлення торгівлі з Югославією, яка перебуває в стані жалюгідного економічного упадку.

Гостювання югославського комуніста в Японії ніяк не означає, що уряд у Токіо робить собі ілюзії відносно комунізму, зокрема відносно «миролюбности» СССР. Вістка про советську ракету викликала в тій країні широкі коментарі в військових колах. Японський прем'єр Кіші заявив, що нова зброя Москви не уявляє собою безпосередньої небезпеки для Японії, відношення політичних сил у світі не змінилося, але тим годі вдовольнитися. Японія, — говорив прем'єр, — не може постійно рахувати на американську військову допомогу. Тому японська індустрія повинна взяти

собі за завдання продукцію модерної зброї, потрібної для оборони країни. Хоч японський уряд намагається бути доволі здержливим у виступах проти різних проявів московської імперіялістичної політики, він повністю свідомий небезпеки, яка йому грозить з боку москалів. Сторожкість японців підтримує, м. ін., постійна активна дія п'ятої комуністичної колонії, що криється в глибокому підпіллі.

При кінці серпня японська поліція подала до відома, що на терені цілої Японії комуністи ведуть новий рід акції, який має подвійну мету. Йде про звичайні фінансові ошуканства, що, з одного боку, мають підорвати японську господарку, а з другого — збагатити касу протидержавних елементів. На доручення комуністичної партії, багато її членів у цілій країні зуміло під претекстом «розвою торговельних підприємств» видурити від національного банку в Токіо, Осака і Хіба б. 500 мільйонів єн. Після угорського повстання і з загальним подорожінням життя в Японії, комуністи стояли перед фінансовою руїною, тим більше, що їхні «профсоюзи» повністю скомпромітувалися і не мали навіть скромної піддержки збаламучених робітників. Тому то комуністичні провідники звернулися до діячів соціалістичної партії і, за її інтервенціями, виснажили в банках великі суми на розбудову торговельних фірм. Очевидно, що всі ті «фірми» були тільки покришкою для комуністичних агентур, які зовсім не були заінтересовані в торгівлі, а шукали потрібної готівки для підпільної роботи. Формально створені, але насправді фіктивні підприємства за одержані позички закупили велику кількість товарів, вплачуючи тільки части-

ну належності, а решту беручи на кредит. Після цієї маніпуляції, вони розпродали товари за спекулятивні ціни, а «чистий зиск» склали до партійної каси. Іншою формою комуністичних «фінансових операцій» було закуплення згаданими фірмами в менших покупців товарів при «заплатненні» їх чеками без покриття. В цей спосіб каса п'ятої колонії в Японії збагатилася на дальших 100 мільйонів єн.

Обговорюючи трюки московської агентури, кортить занотувати ще два інші типові для москалів факти. В Істамбулі турецька протирозвідка зловила на гарячому двох московських розвідників, які перебирали від свого турецького вислужника пляни військових укріплень Туреччини. Сцена гідна шпигунського фільму. В одному касині при столику засіло двоє людей. Один з них, турок, почастував свого сусіда цигаром з великої пачки, яку поставив на столі. Другий закурих і за хвилину цілу пачку скочав до кишені та бажав вийти. Все це обсервували турецькі протирозвідники, які обидвох «грачів» з казино арештували. Показалося, що аматор цигарів був морським аташе большевицької амбасад, а в пачці з цигар заховані були таємні документи. Теж і шофер авта, який ждав, щоб відвезти здобич, показався розвідником з советської амбасад. Після ув'язнення шпигунів і ствердження їхньої приналежності до персоналу дипломатичного корпусу, турецька влада випустила їх на волю, доручаючи до 48 годин покинати турецьку територію.

Але надуживання привілеїв, які дає дипломатичний паспорт, є тільки однією з багатьох практик у шпигунській роботі москалів. У половині вересня міністерство зов-

нішніх справ Ізраїля подало до відома, що МВД-івські агенти схопили в Одесі члена ізраїльської амбасадати та пробували примусити його стати на службу большевиків. Вони дві ночі «переслухували» його на поліційній станиці та погрожували смертю, коли він не стане большевицьким агентом. Щоб «переконати» свою жертву, московські гангстери запевняли ізраїльського дипломата, що він не побачить більше своєї жінки, яка саме перебувала в одному із шпиталів в Одесі, і розказували йому, як то він може безслідно пропасти. «Ми можемо одного дня, — говорили вони, — знайти ваш одяг на пляжі, а за кілька днів витягти вашого трупа з моря. Нецасливі випадки трапляються...» Невідомо, як вдалося вирватися ізраїльському дипломатові з рук його катів, але в кожному разі, перед звільненням його, МВД-исти зажадали від нього повної мовчанки про цілу подію. Дипломат виїхав до амбасадати в Москві, а тоді негайно разом з жінкою повернувся до Ізраїля.

В цей спосіб справа стала голосною. Очевидно, що офіційальні московські чинники обурено твердять, що ціла справа є видуманою. При тому неутралістичні та «коекзистенційні» газети на Заході, передаючи вістку про згадану подію, услужливо інформують, що «політична поліція в СССР є незалежною установою» та намагаються сугерувати читачеві думку, що розбишачка поведінка москалів є відокремленим явищем, за яке «уряд СССР» не може відповідати.

Не дивно, що при такій настанові преси у вільному світі та при ментальності західних політиків, бажання кооперації з московським бандитизмом далі процвітає. Вище

ми згадували про американські наміри затіснити «культурні взаємини з СССР». Але це не тільки бажання американців. У вересні починаються в Парижі наради французько-советської культурної комісії. До Франції приїхав Юрій Жуков, директор «державного комітету для справ культури», та советський віцеміністер культури Данілов. Вони мають конферувати з французькою комісією культурних зв'язків із закордоном. Створення цієї комісії було постановлене 1956 р. під час подорожі тодішнього французького прем'єра Гі Молле до Москви. Якщо б наради названих установ пішли «успішно», то треба сподіватися, що у Франції знову посиляться дії комуністичної п'ятої колони в літературній, мистецькій, фільмовій та інших ділянках.

За найбільш замітну подію останніх чотирьох тижнів у міжнародній політиці можна вважати парламентарні вибори в Німеччині, які відбулися 15 вересня. Це ніякий випадок, що вони викликали велике зацікавлення в цілому світі. У політичному укладі сил Німеччини можна розрізнити два засадничі табори: партію християнських демократів, якої лідером є Конрад Аденауер, та партію німецьких соціал-демократів, очолену Оленгауером. Кілька інших партій — до речі, зовсім не малих — ніколи не мали в політичному житті повоєнної Німеччини такого значення, як обидва названі угруповання. Про них не приходить багато говорити. Вже двічі в попередніх виборах перемогли християнські демократи, які зуміли піднести Німеччину з воєнної руїни та добилися її внутрішнього добробуту. Нас цікавить більш програма зовнішньої політики обидвох

партій, зокрема у відношенні до Москви. Аденауер є рішучим прихильником західної політики і не робить собі найменших ілюзій відносно інтенцій Москви. Він свідомий, що найважливішу мету німецького народу, з'єднання його земель, можна досягнути не коштом поступок для Москви, а рішучою поставою німців та цілого Заходу супроти Кремля. «Найважливіша річ, — говорив він недавно в одній з передвиборчих промов, — це не боятися Москви». Саме тому він є прихильником НАТО та інших західноєвропейських інституцій. Іншої думки є німецькі соціалісти. Вони запевняли, що, на випадок їхньої перемоги у виборах, ними створений уряд буде вести «помірковану політику між двома бльоками». Іншими словами, вони попередили, що намагатимуться вилучити Німеччину з НАТО і затісненням співпраці з СССР добиватися з'єднання німецьких земель.

Що означала б невтралізація Німеччини, сьогодні чи не найбільшої сили в центральній-західній Європі, не треба й говорити. Без сумніву, це було б величезне досягнення для Москви, яка черговий раз без бою позбулася б небезпечного для неї противника. Здається, саме в тому аспекті світ з найбільшою увагою стежив за перебігом німецьких виборів. Вправді, було багато познаник на те, що переможцем вийде Аденауер. Та все ж залишалося відкритим питання, чи його перемога буде настільки велика, щоб забезпечити в парламенті вигідну більшість для здійснення накресленої християнськими демократами політичної лінії.

Висліди виборів принесли Аде-

науерові та його партії блискучу перемогу. В новому парламенті на 497 місць він диспонуватиме 270-ма мандатами (порівняно до 244 у 1953 році). Соціалісти здобули 169 мандатів (у попередньому легіслативному періоді мали їх 150). Соціалісти забезпечили собі збільшену кількість мандатів завдяки тому, що тим разом виборців у Німеччині було багато більше (населення прилученої Заарщини і нові молоді річники виборців) та що комуністи, які не мають права на легальне існування, голосували в більшості за соціалістів. Перемога Аденауера, який тепер диспонує в парламенті абсолютною більшістю голосів, гарантує дальшу прозахідню політику Німеччини, її участь в оборонному бльоку вільних народів і НАТО, та дозволяє надіятися, що Німеччина не піде на ніякі експерименти в зовнішній політиці, зокрема на «зближення» з СССР. Це було, між іншим, одним з гасел у виборчій боротьбі партії християнських демократів.

На Заході прийняли перемогу Аденауера із очевидним вдовolenням. Але й тут не бракує хитрих розумувань деяких «архидемократів». Вони твердять, що християнсько-демократична більшість у Німеччині може надто скріпити уряд у Бонні та відновити давні апетити німецьких імперіалістів. Краще було б, — кажуть люди з тих кіл, — коли б у Німеччині перемогою поділилося більше партій... Цікаво, чи ті застереження були б піднесені, коли б абсолютну більшість здобули не християнські демократи, а соціалісти, — охотники коляборації з Москвою?

Париж, у вересні 1957 р.

Борис Вітошинський

ОГЛЯД КУЛЬТУРНИХ ПОДІЙ В УКРАЇНІ

»РЕАБІЛІТОВАНІ«

У львівському журналі »Жовтень« за серпень ц. р. у відділі »Критика і бібліографія« надрукована досить довга стаття М. Левченка п. з. »Бойова юність української радянської прози«. Стаття є спробою дати нарис історії літературної прози українською мовою в перші роки панування большевиків в Україні з точки погляду відомих тез Хрущова у справі »знищення культу особи«. Привертає вона увагу тим, що подає перелік тих мистців-прозаїків, що їх Москва найперше знищила (як не фізично, то принаймні морально), а оце тепер »реабілітувала«. У статті названі такі імена: Б. Антоненко-Давидович, Сава Божко, Василь Вражливий, Дмитро Гордієнко, Володимир Гжицький, Олесь Досвітній, Григорій Епик, Мирослав Ірчан, Іван Кириленко, Петро Лісовий, Іван Микитенко, Валеріян Підмогильний, Гнат Хоткевич. Автор нарису загальною згадує, що в літературному процесі двадцятих років брало участь і »багато інших« письменників, проте їх поіменно не називає.

Поверхова конфронтація »реабілітованих« зі списком знищених і репресованих діячів культури, вміщеним у книжці Я. Славутича »Розстріляна муза«, виявляє один дуже замітний факт: всі вираховані належать до групи тих людей, які за свої дійсні чи уявні провини перед советською владою були засуджені »тільки« на кару заслання, себто до яких навіть і на основі советського карного кодексу не можна було застосувати »вищої міри покарання«. Натомість, нема жадного натяку на існування таких письменників, які, як Кость Буревій, були розстріляні, або, як Дмитро Борзяк чи М. Хвильовий, в безвиході терору вчинили самогубство. Єдиний виняток у тому відношенні становить Гнат Михайличенко, розстріляний ще в 1919 р.,

але не большевиками, а денікінцями.

Нарис Левченка замітний також і тим, що в ньому й півсловом не згадується про те, що діялося з відновленими в історії літератури письменниками довгий період 20 і більше років, ані про те, що діється з ними тепер. Зі спостереження советської преси можна лише додумуватися, що з заслання з життям вернувся В. Гжицький та Б. Антоненко-Давидович. Інші ж або ще не встигли дати знати про себе, або вже не живуть. Автор ляконічно заявляє: »Складний був її (української прози) ріст, як ріст усього нового, що приходить на зміну віджилому. Були помилки, були промахи... Але чиї помилки та промахи — репресованих, чи тих, які репресували, — Левченко так і не зважується виразно сказати.

Інші нариси »зрев'язованої« в душі новітньої партійної лінії історії української підсоветської культури, дуже можливо, принесуть ще жменьку імен »реабілітованих« поетів, майстрів, літературних критиків тощо. Можливо, ті списки трохи згодом будуть ще доповнені і поширені кількома новими прізвиськами, попередньо, мовляв, »недогляненими«. Проте тенденція процесу цілої московської »реабілітації« вже тепер зовсім ясна: Москва схильна »поступитися« та відновити в історії культури імена тільки тих людей, які попали їй під руку »випадково« і яких вона знищила, ніби, ненароком — за перебільшеною горливістю її органів безпеки, або й »за провокацією ворогів народу«. Натомість, вона твердо заперечує право до такого самого відновлення тій категорії людей, щодо яких не було і не могло бути ніяких помилок, наприклад, до суджених у процесі Спілки Визволення України... Втім, чистки і репресії тридцятих років виконали

покладене на них завдання. З їх допомогою були знищені зародки розчарування і бунту, який розпалювався проти Москви в верстві лояльних до неї попереду інтелігентних робітників за часів советської влади. Сотки відомих і тисячі невідомих людей знищено як не фізично, то духово. Тепер можна дозволити собі Хрущову на лас-

кавість скупі та суворо контрольовані «реабілітації»: мертві не є загрозою, залишені ж при фізичному житті, зате вбиті духово, за ласку умовної волі будуть служити так само вірно, як служив в останні роки свого життя великий колись, потім зовсім зникчменілий (власне, духово вбитий) Остап Вишня.

М. В.

ХРОНІКА

* Музично-драматичний театр імені М. Кропивницького з Кіровограду готував у Києві, показуючи п'єсу І. Микитенка «Сольо на флейті» і комедію І. Карпенка-Карого «Чумаки».

* У Сумах відкрито виставку китайського мистецтва, на якій експоновано живопис, різьбу в дереві, гравюри, плякати, вишивки на шовку, лубки й різьбу на слоновій кістці.

* У Станіславові виступав угорський ансамбль пісні і танцю «Чардаш» під мистецьким керівництвом Ляшлю Шапді. Солісти ансамблю виконували в супроводі оркестри старовинні й сучасні пісні прибраної Угорщини.

* В селі Кирилівці — тепер село Шевченково — Ольшанського району, Черкаської області відкрито пам'ятник великому Кобзареві. Триметрову бронзову скульптуру створили різьбарі Вронський і Олійник. На постаменті є напис: «Тарас Григорович Шевченко. 1814-1861». З нагоди відкриття згаданого пам'ятника більшовики влаштували мітинг, зібравши на нього понад двадцять тисяч людей з цілої Черкащини. На вічі вихваляли «великі перетворення» в Україні та «благо» українського народу під постолом «партії і уряду».

* На площі біля київського Оперного театру ім. Т. Шевченка більшовики мають поставити пам'ятник О. Пушкінові, виготовлений за проектом різьбара О. Ковальова і архітектора В. Гнездилова. Пам'ятниками всяких московських людей засмічена вся Україна.

* В київському державному театрі юного глядача поставлено нову п'єсу Платона Воронька під заголовком «Казка про Чугайстра». По-

становку здійснив артист А. Саламарський, мистецьке оформлення О. Бобровникова, музика А. Штогаренка.

* Камерна оркестра югославського радіо з Загребу дала в Києві три концерти. Диригентом і солістом виступав Антоніо Янігро. В програмі його виступів були твори класиків західноєвропейської музики.

* В селі Квітки, Корсунь-Шевченківського району, Черкаської області урочисто відкрито пропам'ятну дошку на будинку, де 75 років тому народився і провів свої дитячі роки композитор Кирило Стеценко. Біля школи, де Стеценко навчався, поставлено обеліск. З тієї нагоди відбулося в с. Квітки відкрите засідання катедри історії української музики Київської консерваторії ім. Чайковського і музикознавчої комісії Спільки композиторів України спільно з представниками партійних і громадських організацій.

* Державна капеля бандуристів УРСР під мистецьким керівництвом заслуженого діяча мистецтва О. Миньківського виступала «з великим творчим звітом» у Москві і Ленінграді, виконуючи українські народні пісні. Навіть концерт народних пісень мусить носити назву «великий творчий звіт». Москві все треба звітувати, бо ж вона «старша».

* В Миколаївській обласній філармонії відбувся концерт творів великого норвезького композитора Е. Гріга. Симфонічною оркестрою диригував артист Туркменської ССР Л. Кушніров і викладач музичної школи Н. Познер.

* В місті Дрогобичі є 200 передплатників періодичної преси й ви-

дав'я з Польщі, Болгарії, Чехо-Словаччини та Румунії.

* В репертуарі українського Чернівецького драматичного театру вже одинадцятий рік триває п'єса «Земля» за однойменною повістю Ольги Кобилянської. Театр поставив цю виставу понад 200 разів. П'єси «Земля» і «В неділю рано зілля копала», як і раніше, советська преса, є в репертуарі 20-их театрів України та інших підсоветських «республік».

* Мистецька виставка, відкрита в Сенчанському районному будинку природної творчості Полтавської області, називається «Майстри природної творчості». На виставці показано 120 експонатів живопису, грифли, різьби в дереві, мистецької вишивки, в'язання і т. п.

* В Севастополі відбувся семінар молодих письменників-чорноморців, в якому взяли участь також письменники з Кієва і Криму.

* Студенти та викладачі філологічного факультету Дніпропетровського університету організували вечір, присвячений творчості письменника С. Чорнобривця. Вечір відкрив проф. д-р Г. Гай.

* Советська преса згадує про 700-річний дуб, який росте в Ірпені біля Києва, недалеко «Білої дачі», під яким не раз відпочивали низначні українські культурні діячі, як і деякі української музики М. Лисенко, Лесь Українка, художники Пимоненко і Мавковський, Марія Завязковська, Панас Мирний, Васильченко та ін.

* В Монастирищенському районі, Черкаської області працює 30 бібліотек, які видають 39 тисяч читачів. Це робітники, колгоспники, службовці, школярі й ін., але всі вони мусять читати лише ту літературу, яку їм подадуть завідувачі бібліотек.

ПРИЄДНАЛИ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ

22. м. П. Шенгел (Торонто, Канада) — 4

26. м. І. Крижан (Монреал, Канада) — 1

22. м. С. Мухом (Нішечинськ) — 1

22. м. В. Гринько (Одеса) — 1

Хто чергує? *Григор* — в разі актуальні питання Вашого журналу.

НА ПРИСОВІЛІ ФОНІ «ВИВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

Листа ч. 531, збірники з *Поем* Тьєн (США); Жертвували: П. Ткач — 2 дол.; П. Штур — 5 дол.; М. Пала — 1 дол.

Під час ліквідації Лондонського хедж-адміністратору п. М. К., при закритті каси, переказав на пресфонд «В. П.» 10 фунтів.

Індивідуальні пожертви: М. Когут (Лангдон) — 10 ш.; А. Липиш (Лондон) — 10 ш. 6 п.; В. Шабліський (Манчестер) — 7 ш.; В. Дачок (Акрінгтон) — 19 ш. 6 п.; І. Слобода (Валлек) — 8 ш.; І. Омельський (Рейбі) — 4 ш.; В. Сьомак (Віндзор) — 4 ш.; А. Пашкований (Ведфорд) — 3 ш.; А. Скарловський (Брадфорд) — 2 ш.; І. Скарловський (Брадфорд) — 2 ш.; Т. Гіпп (Боттінгем) — 2 ш.; В. Вовочия (Боттінгем) — 2 ш.; І. Червако (Бері) — 2 ш.; В. Когут (Лангдон, Австралія) — 11 ш.; М. Фецяк (Марі, Франція) — 300 ф. ф.; С. Слівяський (Люар, Франція) — 350 ф. ф.; С. Харко (Отава, Канада) — 2 дол. 50 ц.; М. Юзеїв (Нью-Йорк, США) — 2 дол.

Всім Жертводавцям — щиро дякуємо.